

F88.886
3

ნ. გუხარინი

ე. ი. გუგუშვილი

მსოფლიო მეურნეობა

და იმპერიალიზმი

(ეკონომიური ნარკვევი)

ს. ს. ს. რ. სახელმწიფო გამომცემლობა
თბილისი — 1924

პრეფერირებული ყველა ქვეყნისა, შერტდით!

ნ. ბუხარინი.

გ. გუგუშვილი

მსოფლიო მშენებლობა

და იმპერიალიზმი

(ეკონომიური ნარკვევი)

ის. თალაძეების რედაქციით
ნათარგმნი აკ. ბაბუნაშვილის მიერ.

ს. ს. ს. რ. სახელმწიფო გამომცემლობა

თბილისი—1924

წინასიტყვაობა.

ეს შრომა წარმოადგენს კრებულ „კომუნისტ“-ში (გამოიცა საზღვარგარეთ) დასტამბულ წერილის გადამუშავებას. თავის დროზე, დაახლოვებით ორი წლის წინათ, ხელთნაწერი გადმოიგზავნა რუსეთში, სადაც წინასწარ განიცადა სამხედრო ცენზურის თავდასხმა და შემდეგ შეცდომით მოხვდა სხვა გამომცემლობაში. თებერვალ-მარტის რევოლუციის შემდეგ ხელთნაწერი „მოიძებნა“. ივლისის დღეებში უნდა გამოცემულიყო, მაგრამ კონტრ-მზვერავებმა და იუნკრებმა, რომლებმაც დაარბიეს ჩვენი პარტიული სტამბა, უყურადღებოთ არ დატოვეს არც ჩემი ხელთნაწერი. კარგა ხანს შემდეგ, ძალზე დასახიჩრებული, იგი კვლავ მოიძებნა, მაგრამ ამასთან დაიკარგა ვრცელი და ფრიად ძვირფასი წინასიტყვაობა ამხ. ლენინისა, რომელსაც აქ ღრმა მადლობას ვწირავ.

ვინაიდან აგერ ორ წელზე მეტია, რაც ეს შრომა დაიწერა, ბუნებრივია, რომ ციფრული მასალა (განსაკუთრებით თავი ომის გავლენის შესახებ) ძლიერ მოძველდა.

სამწუხაროდ, ვერ მოვახერხე, რომ ერთხელ კიდევ გადამემუშავებინა ხელთნაწერი და ჩამერთო ახალი ციფრები. აღვადგინე დაკარგული ფურცლები და ჩავუმატე აგრეთვე უკანასკნელი თავი, რომლის გამოქვეყნება წინად არ შეიძლებოდა საცენზურო პირობების გამო.

წიგნი დაიწერა სოციალიზმის უდიდესი დამცირების დროს, როცა იგი ჯვარცმულ იქნა კაპიტალისა და „სოციალისტ“-გამცემელთა მიერ. მალე, ხელთნაწერის რუსეთში გადმოგზავნის შემდეგ, ავტორს მიეცა საშუალება და დრო ეფიქრა რევოლუციონურ პერსპექტივებზე შვეციის მეფის საპყრობილეში.

ეს წინასიტყვაობა იწერება რუსეთში რევოლუციონური სოციალიზმის უდიდესი გამარჯვების დროს.

ავტორის მხურვალე სურვილი იქნებოდა, რომ ეს შრომა რაც შეიძლება მალე გადაიქცეოდეს იმპერიალიზმთან საბრძოლველ იარაღის ნაცვლად მტვრიან არქივში გადასაცემ ისტორიულ დოკუმენტად.

25 ნოემბერი 1917 წ.

ნ. ბუხარინი.

განყოფილება I. მსოფლიო მეურნეობა და კაპიტალის ინტერნაციონალიზაციის პროცესი

თავი I. მსოფლიო მეურნეობის ცნება.

1. იმპერიალიზმი, როგორც მსოფლიო მეურნეობის პრობლემა. 2. შრომის საერთაშორისო განაწილება, როგორც კერძო შემთხვევა შრომის საზოგადოებრივი განაწილებისა. 3. შრომის საერთაშორისო განაწილების ბუნებრივი და სოციალური წინაპირობები. 4. საქონლის საერთაშორისო გაცვლა-გამოცვლა, როგორც აუცილებელი და რეგულიარული პროცესი. 5. საქონლის მსოფლიო ბაზარი. 6. ფულის კაპიტალის მსოფლიო ბაზარი. 7. მსოფლიო მეურნეობა, როგორც წარმოებითი ურთიერთობათა სისტემა. 8. ამ ურთიერთობათა დამყარების სხვადასხვა ფორმა. 9. სოციალური მეურნეობა საერთოდ და მსოფლიო მეურნეობა (საკითხი მეურნეობის სუბიექტის შესახებ).

„ნაციონალურ“ სახელმწიფოთა ბრძოლა, რომელიც ბურჟუაზიის სათანადო ჯგუფთა ბრძოლაა და მეტი არაფერი, ჰაერში როდია გამოკიდებული. არ შეიძლება წარმოვიდგინოთ ეს ბუმბერაზული შეტაკება, როგორც ორი სხეულის შეტაკება უჰაერო სივრცეში. პირიქით, თვით ეს შეტაკება განისაზღვრება განსაკუთრებული პირობებით, რომელშიც „ნაციონალურ-სამეურნეო ორგანიზმები“ სცხოვრობენ და ვითარდებიან. ეს ორგანიზმები უკვე დიდი ხანია არ წარმოადგენენ კარჩაკეტილ ერთეულს, „განცალკევებულ მეურნეობას“ à la ფიხტე ან ტიუნენი. ისინი მხოლოდ გაცილებით უფრო დიდი სფეროს — **მსოფლიო მეურნეობის** ნაწილებია. როგორც ყოველივე ინდივიდუალური წამოწყება „ნაციონალური“ „სახალხო“ მეურნეობის ნაწილია, ისევე თითოეული ამ „სახალხო მეურნეობათაგანი“ მსოფლიო მეურნეობის სისტემაში შედის. ამიტომ თანამედროვე „ნაციონალურ“ სამეურნეო სხეულთა ბრძოლა განხილულ უნდა იქნას, უპირველესად ყოვლისა, როგორც ბრძოლა მსოფლიო მეურნეობის სხვადასხვა მოქიშპე ნაწილებისა, ისე, როგორც ინდივიდუალურ წარმოებათა ბრძოლას ჩვენ ვთვლით სოციალურ-ეკონომიური ცხოვრების ერთ-ერთ გამოხატულებათ. ამ სახით, საკითხი იმპერიალიზმის, მისი ეკონომიური დახასიათებისა და მომავლის შესახებ მსოფლიო მეურნეობის განვითარების ტენდენციების დაფასებისა და მისი შინაგანი სტრუქტურის

მოსალოდნელ ცვლილებათა საკითხად იქცევა. მაგრამ, სანამ ამ საკითხს შევვებოდეთ, საჭიროა წინასწარ შევთანხმდეთ, როგორ გვესმის „მსოფლიო მეურნეობა“.

საზოგადოებრივი ცხოვრების საფუძველი მატერიალურ სიკეთეთა წარმოებაა. თანამედროვე საზოგადოებაში, რომელიც ამჟამად არა უბრალო პროდუქტებს, არამედ საქონელსაც, ე. ი. გაცვლა-გამოცვლისთვის დანიშნულ პროდუქტებს, პროცესის სხვადასხვანაირი სახის პროდუქტების გაცვლა-გამოცვლისა გამოჰხატავს შრომის განაწილებას იმ სამეურნეო ერთეულთა შორის, რომლებიც ამ საქონელსა ჰქმნიან. შრომის ასეთ განაწილებას, წინააღმდეგ შრომის განაწილებისა ცალკე წამოწყების ჩარჩოებში, მარქსი შრომის **საზოგადოებრივ** განაწილებას უწოდებს. ცხადია, შრომის საზოგადოებრივ განაწილებას შეუძლია მიიღოს სხვადასხვა ფორმა, მაგალ., შრომის განაწილება სხვადასხვა წამოწყებათა შორის ანა თუ იმ ქვეყნის ფარგლებში; ან შრომის განაწილება სხვადასხვა საწარმოვო დარგთა შორის; ან შრომის განაწილება მთელი საწარმოვო ცხოვრების ისეთ მსხვილ დარგთა შორის, როგორიცაა, მაგალ., ინდუსტრია და მიწათმოქმედება, ან შრომის განაწილება ისეთ ქვეყნებს შორის, რომელნიც, საერთო სისტემის შიგნით, — განსაკუთრებულ სამეურნეო სისტემებს წარმოადგენენ და სხვ.

რა თქმა უნდა, შეიძლება ამ ფორმათა სხვადასხვა სქემა შექნათ და წამოვაყენოთ არა ერთი კლასიფიკაცია იმ ამოცანების მიხედვით, რომლებსაც გამოკვლევა ისახავს. აქ მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ მხოლოდ ის ფაქტი, რომ შრომის საზოგადოებრივი განაწილების სხვა ფორმათა შორის არსებობს შრომის განაწილება „ნაციონალურ“ მეურნეობათა და სხვადასხვა ქვეყანათა შორისაც, შრომის განაწილება, რომელიც „სახალხო მეურნეობის“ **ფარგლებსა სცილდება**, — **საერთაშორისო, ინტერნაციონალური შრომის განაწილება**.

არსებობს ორგვარი წინაპირობები შრომის საერთაშორისო განაწილებისა: 1) **ბუნებრივი** წინაპირობები, რომლებიც გამომდინარეობს იმ ბუნებრივი პირობების მრავალფეროვანებიდან, რომელშიც სხვადასხვა „საწარმოვო ორგანიზმი“ სცხოვრობს; 2) წინაპირობები **სოციალური** ხასიათისა, რომლებიც კულტურული დონისა, ეკონომიური სტრუქტურისა და საწარმოვო ძალთა განვითარების სხვადასხვაობიდან გამომდინარეობს.

დავიწყოთ პირველიდან. „ადამიანთა სხვადასხვა საზოგადოება გარემოცულ ბუნებაში წარმოებისა და არსებობის სხვადასხვა საშუალებას პოულობს. აქედან გამომდინარეობენ სხვადასხვაობანი მათ წარ-

მოების წესებში, ყოფა-ცხოვრებაში და პროდუქტებში. სწორეთ ეს ბუნებრივი, სტიქიური სხვადასხვაობანი იწვევენ პროდუქტების ერთიერთმანეთს შორის გაცვლა-გამოცვლას და, მაშასადამე, პროდუქტების საქონლათ გადაქცევას. გაცვლა-გამოცვლა წარმოების სფეროთა სხვადასხვაობას არა ქმნის, მას მხოლოდ ურთიერთობაში მოყავს ეს სხვადასხვა სფერო და, ამ სახით, მათ მთლიანი საზოგადოებრივი წარმოების ერთი მეორეზე ცოტად თუ ბევრად დამოკიდებულ დარგებათა ხდის¹⁾.

ამ სახით, აქ წარმოების სფეროთა სხვადასხვაობა წარმოების ბუნებრივ პირობათა სხვადასხვაობის ნიადაგზე იქმნება. ძნელი არაა ამ დებულებისთვის მრავალი ილიუსტრაციის მოყვანა. ავიღოთ, მაგ., მცენარეთა ნივთიერებანი.

ყავის კულტურა მხოლოდ განსაზღვრულ კლიმატიურ პირობებშია შესაძლებელი; ის მოჰყავთ, უმთავრესად, ბრაზილიაში, რამდენათმე შუა ამერიკაში, გაცილებით უფრო ნაკლებად აფრიკაში (აბისინიაში, ბრიტანეთის ცენტრალ. აფრიკაში, გერმანიის აღმოს. აფრიკაში) და აზიაში (ჰოლანდიის ინდოეთში, ბრიტანეთის ინდოეთში, არაბეთში, მალაკაში). **კაკაოს** მოყვანა მხოლოდ ტროპიკულ ქვეყნებში შეიძლება. **სამყე** (კაუჩუკი), რომელსაც თანამედროვე წარმოებაში ფრიად დიდი მნიშვნელობა აქვს, აგრეთვე განსაზღვრულ კლიმატიურ პირობებს მოითხოვს; მისი წარმოება რამდენიმე ქვეყნით იფარგლება (ბრაზილია, ეკვადორი, პერუ, ბოლივია, გვიანა და სხვ.). **ბამბა**, რომელსაც თავისი მნიშვნელობით სამეურნეო ცხოვრებაში ყველა ბევრითი ნივთიერებათა შორის პირველი ალაგი უკავია, მოჰყავთ შეერთებულ შტატებში, ბრიტანეთის ინდოეთში, ეგვიპტეში, ჩინეთში, მცირე აზიაში, რუსეთის შუა-აზიის ადგილებში. **ჯუტი**, რომელსაც მეორე ალაგი უკავია, თითქმის მხოლოდ ერთი ქვეყნიდან გამოაქვთ, სახელდობ, ბრიტანეთის ინდოეთიდან, და სხვ. მინერალების წარმოებას თუ ავიღებთ,—იმავე სურათს მივიღებთ, ვინაიდან აქაც რამდენათმე ამა თუ იმ ქვეყნის „ბუნებრივ სიმდიდრესთან“ გვაქვს საქმე. **ქვანახშირი** გამოაქვთ, მაგ., იმ ქვეყნებიდან, სადაც ქვანახშირის მდიდარი ბუდობები მოიპოვება (ინგლისი, გერმანია, შეერთებული შტატები, ავსტრია და სხვ.); **ნავთის** წარმოება შეიძლება იქ, სადაც ნავთობიანი ადგილებია (შეერთ. შტატ., კავ-

¹⁾ ილიუსტრაციებში ქვემოთ მოგვყავს არა ის ქვეყნები, სადაც ესა თუ ის პროდუქტი საზოგადოთ მზადდება, არამედ მხოლოდ ისეთები, საიდანაც ეს პროდუქტები კიდეც გააქვთ.

მაგრამ, მიუხედავად იმ დიდი მნიშვნელობისა, რომელიც საწარმოვო პირობების ბუნებრივ სხვადასხვაობასა აქვს, ისინი, იმ სხვადასხვაობასთან შედარებით, რომელთაც იწვევს საწარმოვო ძალების უთანასწორო ზრდა სხვადასხვა ქვეყანაში, თანდათან ამ მნიშვნელობას ჰკარგავენ. „გარკვევით უნდა გაესვას ხაზი იმ გარემოებას, რომ **ბუნებრივ პირობებს** (die Naturverhältnisse) როგორც წარმოების ურთიერთობათათვის, ისე ვაჭრობისა და ტრანსპორტისათვის (für Handel und Verkehr) **მხოლოდ შედარებითი მნიშვნელობა** აქვს, ე. ი. მათი უარყოფითი ან დადებითი მნიშვნელობა უაღრესად **ადამიანის კულტურულ დონეზეა** დამოკიდებული. მაშინ, როცა ბუნებრივ პირობებს... (რომელნიც ადამიანის დროისა და სივრცის მასშტაბით განიზომებიან) შეიძლება შევხედოთ, როგორც მუდმივ სიდიდეს, კულტურული დონე არის ცვალებადი სიდიდე; რაც უნდა დიდმნიშვნელოვანი იყოს წარმოებისთვისა და სამეურნეო ბრუნვისთვის სხვადასხვა ქვეყნის ბუნებრივი პირობების განსხვავებანი, კულტურულ განსხვავებებს შედარებით არა ნაკლები მნიშვნელობა აქვთ; სამეურნეო ცხოვრების მოვლენებსაც მხოლოდ ორივე ფაქტორის შეერთებული მოქმედება იწვევს¹⁾. ნახშირის ბუდობები, მაგ., შეიძლება „მკვდარ კაპიტალად“ დარჩეს, თუ მათ დასამუშავებლად ტექნიკური და ეკონომიური პირობები არ არსებობს; მეორეს მხრით, მთები, რომელიც წინათ მიმოსვლას აფერხებდა, ჭაობები, რომელიც წარმოებას ხელს უშლიდა და სხვ., უმაღლესად განვითარებული ტექნიკის მეოხებით თავიანთ უარყოფით მნიშვნელობას ჰკარგავენ (გვირარო მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ საწარმოვო ძალების განვითარების უთანასწორობა სხვადასხვა სამეურნეო ტიპისა და სხვადასხვა საწარმოვო სფეროსა ჰქმნის და, ამ სახით, აფართოვებს შრო-

¹⁾ Ernst Friedrich „Geographie des Welthandels und Weltverkehrs“, Jena, Fust. Gischer, 1911, s. 7.

მის საერთაშორისო განაწილებას სოციალურ საფუძველზე. მხედველობაში გვაქვს განსხვავება ინდუსტრიალურსა და აგრარულ ქვეყნებს შორის, რამდენადაც პირველნი წარმოადგენენ ქვეყნებს, რომელთაც შეაქვთ სოფლის მეურნეობის პროდუქტები და გააქვთ ფაბრიკატები, ხოლო მეორენი — ქვეყნებს, რომელთაც გააქვთ სასოფლო-სამეურნეო წარმოების პროდუქტები და შემოაქვთ ინდუსტრიის პროდუქტები. „შრომის ყოველივე განვითარებული განაწილების საფუძველი, საქონლის გაცვლა-გამოცვლით გამოწვეული, არის ქალაქის გამოყოფა სოფლიდან. შეიძლება ითქვას, რომ საზოგადოების მთელი ეკონომიური ისტორია არის ამ დაპირისპირების მოძრაობა“¹⁾. განსხვავება „ქალაქსა“ და „სოფელს“ შორის და „ამ დაპირისპირების მოძრაობა“, რასაც წინად ერთი ქვეყნის ფარგლებში ჰქონდა ადგილი, ამჟამად ერთობ გაფართოებულ საფუძველზე სწარმოებს. ამ თვალსაზრისით „ქალაქებს“ უკვე მთელი ქვეყნები წარმოადგენს, სახელდობ ინდუსტრიალური ქვეყნები, ხოლო „სოფლების“ როლში აგრარული ქვეყნები გამოდიან. აქ შრომის საერთაშორისო განაწილება გამოიხატება შრომის განაწილებაში მთლიანი საზოგადოებრივი წარმოების ორ უმთავრეს დარგთა შორის, სახელდობ ინდუსტრიასა და მიწათმოქმედებას შორის, და, ამ სახით, ეგრედ წოდებულ „შრომის საერთო განაწილებას“ წარმოადგენს²⁾. ამაში ადვილად დავრწმუნდებით, თუ განვიხილავთ დამოკიდებულებას ინდუსტრიასა და სოფლის მეურნეობის პროდუქტების წარმოების ადგილებს შორის.

პური, უმთავრესად, კანადაში მოჰყავთ, შეერთ. შტატების აგრარულ ოლქებში, არგენტინაში, ავსტრალიაში და წინა ინდოეთში, რუსეთში, რუმინეთში, ბულგარეთში, სერბიაში და ჰუნგრეთში. **ჭვავი** გააქვს, უმთავრესად, რუსეთს. **ხორცის** მომწოდებლებად გამოდის ავსტრალია და ახალი ზელანდია, შეერთ. შტატები (აგრარული ოლქები), კანადა (განსაკუთრებით ხორცის მსხვილი წარმოება), არგენტინა, დანია, პოლანდია და სხვ. **ცოცხალი საქონელი** ევროპის აგრარულ ქვეყნებიდან გააქვთ უმთავრესად ინდუსტრიალურ ქვეყნებ-

¹⁾ L. c. გვ. 242.

²⁾ „მხედველობაში თუ მხოლოდ თვით შრომას მივიღებთ, მაშინ წარმოების დანაწილებას მისი უმთავრესი გვარის დარგებად, მიწათმოქმედებად, ინდუსტრიად, და სხვა, შეგვიძლია შრომის საერთო განაწილება ვუწოდოთ (Teilung der Arbeit im Allgemeinen); წარმოებისამ სხვადასხვაგვარის დანაწილებას სხვადასხვა სახეობად — შრომის კერძო განაწილება (Teilung der Arbeit im Besonderen); ხოლო შრომის განაწილებას სახელოსნოს შიგნით — შრომის კერძოობითი განაწილება (Teilung der Arbeit im Einzelnen) (მარქსი).

ში. წარმოების ცენტრებად ითვლება ევროპაში: ავსტრია-ჰუნგრეთი (ე. ი. ჰუნგრეთი), ჰოლანდია, დანია, ესპანია, პორტუგალია, რუსეთი და ბალკანეთი. **ხე-ტყე** გააქვთ შვეციიდან, ფინეთიდან, ნორვეგიიდან, ჩრდილოეთ რუსეთიდან, ნაწილობრივად ავსტრია-ჰუნგრეთიდან; თანდათან ძლიერდება იმპორტი კანადიდანაც.

ახლა, თუ ჩვენ გამოვყოფთ ქვეყნებს, რომელთაც ფაბრიკატები გააქვთ, ასეთებათ მოგვევლინება მსოფლიოს ყველაზე უფრო განვითარებული, ინდუსტრიული ქვეყნები. **ბამბის პროდუქტებს** ბაზარს აწვდის, უპირველესად ყოვლისა, დიდი ბრიტანეთი; შემდეგ მოსდევს გერმანია, საფრანგეთი, იტალია, ბელგია და სხვ.; ოკეანეს იქით მდებარე ქვეყნებიდან შეერთ. შტატები. **მატყლის** პროდუქტებს მსოფლიო ბაზრისათვის ამზადებს დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი, გერმანია, ავსტრია, ბელგია და სხვ. **რკინის და ფოლადის პროდუქტებს** ამზადებს, უმთავრესად, დიდი ბრიტანეთი, გერმანია და შეერთებული შტატები, ქვეყნები, რომლებმაც ინდუსტრიალიზაციის უმაღლეს საფეხურს მიაღწიეს; მეორე ალაგი უკავია ჯგუფს: ბელგია, საფრანგეთი და ავსტრია-ჰუნგრეთი. **ქიმიურ პროდუქტებს** ამზადებს გერმანია, რომელსაც პირველი ალაგი უკავია, შემდეგ ინგლისი, შეერთ. შტატები, საფრანგეთი, ბელგია და შვეიცარია¹⁾.

ამ სახით, ჩვენ ვხედავთ მსოფლიო კაპიტალიზმის საწარმოო ძალების თავისებურ განაწილებას. საზოგადოებრივი შრომის ორი უდიდესი დარგი იყოფა ხაზით, რომელიც ქვეყნების ორ **ტიპსა** საზღვრავს და საზოგადოებრივი შრომა გამოდის გამოყოფილი ინტერნაციონალური მასშტაბით.

შრომის საერთაშორისო განაწილება თავის გამოხატულებას საერთაშორისო გაცვლა-გამოცვლაში პოულობს. „ვინაიდან საზოგადოებრივი ურთიერთობანი მწარმოებელთა შორის მხოლოდ მათ ნაწარმოებთა გაცვლა-გამოცვლის საშუალებით იქმნებიან, მათ კერძო სამუშაოთა სპეციფიკური საზოგადოებრივი ხასიათიც მხოლოდ ამ გაცვლა-გამოცვლის ფარგლებში აშკარავდება. სხვანაირად რომ ვსთქვათ, სინამდვილეში კერძო სამუშაოები, როგორც საზოგადოებრივი შრომის რგოლები, მხოლოდ იმ ურთიერთობათა საშუალებით ხორციელდება, რომელთაც გაცვლა-გამოცვლა ამყარებს შრომის პროდუქტების შორის და, ამ პროდუქტების საშუალებით, თვით მწარმოებელთა შორის“²⁾. მსოფლიო მთლიანი საზოგადოებრივი შრომა

1) იხ. E. Friedrich, I. c.

2) K. Mapke I. c., 29—30.

ცალკე ქვეყნებს შორისაა განაწილებული; თითოეული ცალკე ქვეყნის შრომა ინტერნაციონალური მასშტაბით გაცვლა-გამოცვლის საშუალებით ამ მთლიანი საზოგადოებრივი შრომის ნაწილათ ხდება. გაცვლა-გამოცვლის პროცესში ქვეყნების ერთი-ერთმანეთზე ასეთ გადაბმას შემთხვევითი ხასიათი როდი აქვს. იგი უკვე საზოგადოებრივი განვითარების შემდეგი ეტაპისათვის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს, ამასთან საერთაშორისო გაცვლა-გამოცვლა საზოგადოებრივ-ეკონომიური ცხოვრების კანონშეზომილ პროცესათ ხდება. ეს საზოგადოებრივ-ეკონომიური ცხოვრება საშინლათ აირევ-დაირევა, ამერიკამ და ავსტრალიამ რომ უეცრათ თავიანთი პურის და საქონლის გაზიდვა შესწყვიტონ, ინგლისმა და ბელგიამ—ნახშირისა, რუსეთმა—ხორბლეულობისა და ნედლეულობისა, გერმანიამ თავისი მანქანებისა და ქიმიური მრეწველობის პროდუქტებისა, ინდოეთმა, ეგვიპტემ და შიერთ. შტატებმა—ბამბისა და სხვ. და, პირიქით, სოფლის მეურნეობის პროდუქტების გამზიდველი ქვეყნებიც განწირულ იქნებიან დასაღუპავათ, გასაღების ბაზრები რომ უეცრათ დაიკეტოს. განსაკუთრებით ეს ითქმის ეგრეთწოდებულ „მონოკულტურის“ ქვეყნებზე, რომელნიც ამზადებენ თითქმის მხოლოდ ერთ პროდუქტს (მაგ., ბრაზილია—ყავას, ეგვიპტე—ბამბას etc.). თუ რამდენათ აუცილებელია ჩვენს დროში ეკონომიური ცხოვრების ნორმალური მსვლელობისათვის საერთაშორისო გაცვლა-გამოცვლა, შემდეგი მაგალითებიდან ჩანს. ინგლისს მე-XIX საუკუნის პირველ მესამედში საზღვარ-გარეთიდან მისთვის საჭირო ხორბლეულობის მხოლოდ $2\frac{1}{2}\%$ შემოქონდა. ამჟამათ შეზიდული ხორბლეულობის რაოდენობა აღწევს 50% (პურის კიდევ უფრო მეტს— 80%), ხორცის—დაახლოვებით 50% , ერბოს— 70% , ყველის 50% და სხვ. ¹⁾ „ლექსისის გამოანგარიშებით ბელგიის ფაბრიკატებისათვის გარეშე ბაზარს ისეთივე მნიშვნელობა აქვს, როგორც შინაურს. ინგლისში შინაური ბაზრის მოთხოვნილება ფაბრიკატებსა, ლითონებსა და ნახშირზე ორჯერაც ვერა სჭარბობს ამ პროდუქტების იმ რაოდენობას, რომელიც გასაზიდავათაა დანიშნული; გერმანიაში შინაურ ბაზარს $4-4\frac{1}{2}$ -ჯერ უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე გარეშე ბაზარს“ ²⁾. Ballod' ის გამოანგარიშებით ინგლისს შეაქვს პურის მთელი საჭირო რაოდენობის $\frac{3}{4}-\frac{4}{5}$, ხორ-

¹⁾ Bernhard Harms: „Uolkswirtschaft und Weltwirtschaft“. Uersuch der Begründung einer Weltwirtschaftslehre, Jena, Gustav Fischer, 1912, s. 176.

²⁾ Г. Зивекинг: „Внешняя торговая политика“. пер. Гефдинга, СПб. 1908, стр. 63.

ცის—40—50%, გერმანიას—24—30% პური, 60%-დე საქონლის საკვები პროდუქტები და 5—10% ხორცი¹⁾).

ასეთი მაგალითების რიცხვი შეიძლება გაგვედიდებინა დაუსრულებლათ. აქედან ცხადია ერთი რამ. არსებობს რეგულიარული საბაზრო კავშირი, კავშირი გაცვლა-გამოცვლის პროცესში, ცალკე მეურნეობათა უთვალავ რიცხვს შორის, რომელნიც გეოგრაფიულათსულ სხვადასხვა პუნქტში არიან გაბნეული. ამ სახით, შრომის მსოფლიო განაწილება და საერთაშორისო გაცვლა-გამოცვლა **მსოფლიო ბაზრისა და მსოფლიო ფასების** არსებობას გულისხმობს. ფასების სიმაღლე ახლა არ ისაზღვრება, საერთოდ, მხოლოდ წარმოების იმ ხარჯებით, რომელიც შეეფერება ამა თუ იმ „ლოკალურ“ ანუ „ეროვნულ“ წარმოებას. ეს „ეროვნული“ და ლოკალური თავისებურობანი ფრიად საგრძნობლათ უთანასწოროდებიან ერთმანეთს მსოფლიო ფასების საშუალებით, რომელნიც თავისი მხრით გავლენას ახდენენ ფასების დაწესების დროს ცალკე მწარმოებლებზე, ცალკე ქვეყნებზე, ცალკე ტერიტორიებზე. განსაკუთრებით ეს მოვლენა ჩვენთვის აშკარა ხდება, როცა ლაპარაკი გვაქვს ისეთ საქონელზე, როგორიც არის ნახშირი და რკინა, პური და ბამბა, ყავა და მატყლი, ხორცი და შაქარი და სხვ. ავიღოთ, მაგ., ხორბლეულობის წარმოება. წარმოებითი პირობები აქ ერთობ მრავალფეროვანია—მიუხედავად ამისა, განსხვავება ფასებში არც ისე დიდია.

1901—1908 წლებში 1000 კილოგრამის ფასი (მარკებში) იყო:

ბ ა ზ რ ე ბ ი	კვაფი	პური	ქერი
ვენა	146	168	149
პარიზი	132	183	—
ლონდონი	—	139	138
ნიუ-იორკი	—	141	—
გერმანია	155	183	163 ²⁾

პურის წარმოების პირობები ინგლისსა და ამერიკაში ძლიერ განსხვავდებიან ერთი მეორისგან; მიუხედავად ამისა, პურის ფასები ლონდონისა და ნიუ-იორკის ბაზარზე თითქმის ერთი და იგივეა (139 და 141 მარკა pro kg.), ვინაიდან ამერიკული პური ინგლისსა და საზოგადოდ დასავლეთ ევროპაში ყოველ-წლიურათ ერთობ დიდი რაოდენობით შემოდის ატლანტიურ ოკეანით. მსოფლიო ფასების მოდ-

¹⁾ C. Ballod: „Grundriss der Statistik“, s. 118 ff.

²⁾ J. Conrad: „Getreidenpreise, Handwörterbuch der Staatswissenschaften“-ში.

რაობა და დაწესება განსაკუთრებით ნათელი ხდება ჩვენთვის მსოფლიოს უდიდესი ქალაქების—ლონდონის, ნიუ-იორკის, ბერლინის—საქონლის ბირჟებზე. აქ ყოველდღიურად ხდება რეგისტრაცია იმ ცვლილებებისა, რომლებსაც მსოფლიო ფასები განიცდის, აქ თავს იყრის ცნობები დედამიწის ყველა კუთხიდან და ამ სახით **მსოფლიო მოთხოვნა და მსოფლიო მიწოდება** ირკვევა.

საერთაშორისო საქონლის გაცვლა-გამოცვლა შრომის საერთაშორისო განაწილებას ეყრდნობა. მაგრამ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი სწარმოებს მხოლოდ იმ ფარგლებში, რომელსაც ეს განაწილება იძლევა. ქვეყნები აწარმოებენ გაცვლა-გამოცვლას არა მარტო სხვადასხვა სახის პროდუქტებით, არამედ ერთი სახის პროდუქტებითაც. მაგ., ქვეყანა A-ს შეიძლება შექონდეს ქვეყანა B-ში არა მარტო ის პროდუქტები, რომელიც ამ უკანასკნელში არა მზადდება ან ძალიან ცოტა მზადდება: მას შეუძლია თავისი საქონელი შეზიდოს და უცხო ქვეყნის წარმოებას კონკურენცია გაუწიოს. ამ შემთხვევაში საერთაშორისო გაცვლა-გამოცვლის საფუძველი მდგომარეობს არა შრომის განაწილებაში, რომელიც სხვადასხვა სახის მოსახმარ ღირებულებათა დამზადებას გულისხმობს, არამედ მხოლოდ და მარტო წარმოების ხარჯების სხვადასხვაობაში, ინდივიდუალურ (თითველ ქვეყნისათვის) ღირებულებათა სხვადასხვაობაში, რომელნიც საერთაშორისო გაცვლა-გამოცვლაში გამოხატავენ საზოგადოებრივ-აუცილებელ შრომას მის მსოფლიო მასშტაბით ¹⁾).

თუ რამდენათ დაუახლოვდა ერთმანეთს საქონლის გაცვლა-გამოცვლის პროცესში სხვადასხვა ქვეყანა, ამას ანგარიშების გასასწორებელ საშუალებათა ეკონომია გვიჩვენებს, ე. ი. ეკონომია ოქროს გადაგზავნისა. „თუ რომელიმე ქვეყნის ოქროს ექსპორტსა და იმპორტს საქონლის ექსპორტსა და იმპორტს შევადარებთ, დავინახავთ, რომ გადაგზავნილი ოქროს რაოდენობა თავისი ღირებულებით გადაგზავნილი საქონლის ღირებულების 50% თითქმის არასოდეს არ აღწევს. ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ სავაჭრო ბალანსი ქვეყნის საერთო ბალანსის მხოლოდ ნაწილს წარმოადგენს“ ²⁾).

¹⁾ რა თქმა უნდა, ხარჯების განსხვავებას პირველ შემთხვევაშიაც აქვს მნიშვნელობა. მაგრამ აქ იგი სხვადასხვა სახის პროდუქტების წარმოების ფაქტს გამოხატავს; მეორე შემთხვევაში კი ამ ფაქტს არ გამოხატავს.

²⁾ Julius Wolf: „Das internationale zahlungswesen“, Leipzig, 1913, s. 62 („Veröffentlichungen des Mitteleuropäischen Wirtschaftsverein in Deutschland“-ში, Heft. XIV).

მსგავსად იმისა, როგორც საქონლის ტრიალის სფეროში მსოფლიო საქონლის ბაზარი იქმნება, შეიძლება ვილაპარაკოთ **ფულის კაპიტალის მსოფლიო ბაზრის** შესახებაც, რაიც პროცენტის სიმალლისა და სადისკონტო პროცენტის ინტერნაციონალურ მასშტაბით გათანასწოლებაში გამოიხატება. ამ სახით, „...ფინანსიურ მომენტსაც ტენდენცია აქვს ერთი რომელიმე ქვეყნის სამეურნეო კონიუნქტურის მსოფლიო კონიუნქტურით („Weltkonjunktur“) შეცვლას ხელი შეუწყოს“¹⁾.

საქონლის ბაზრის მაგალითიდან სჩანს, რომ **საბაზრო** ურთიერთობათა უკან **საწარმოვო** ურთიერთობანი იმალება. ყოველივე კავშირი მწარმოებელთა შორის გაცვლა-გამოცვლის პროცესში გულისხმობს, რომ ამ მწარმოებელთა კერძო სამუშაოები უკვე საზოგადოებრივი კოლექტივის მთლიანი შრომის ნაწილებათ იქცა. ამ სახით, გაცვლა-გამოცვლის უკან იმალება წარმოება, გაცვლა-გამოცვლის ურთიერთობათა უკან—წარმოების ურთიერთობანი, ნივთ-საქონლის უკან—ურთიერთობანი ადამიანთა შორის, რომელნიც ამ საქონელს ამზადებენ. თუ კავშირს გაცვლა-გამოცვლის პროცესში შემთხვევითი ხასიათი არა აქვს, ჩვენ გვაქვს საქმე საწარმოვო ურთიერთობათა მტკიცე სისტემასთან, რომელიც საზოგადოების სათანადო ეკონომიურ სტრუქტურასა ჰქნის. ამიტომ მსოფლიო მეურნეობა შეგვიძლია განვმარტოთ, როგორც **საწარმოვო ურთიერთობათა სისტემა და ამ საწარმოვო ურთიერთობასთან შეფარდებული ურთიერთობანი გაცვლა-გამოცვლისა მსოფლიო მასშტაბით**. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს საწარმოვო ურთიერთობანი მხოლოდ საქონლის გაცვლა-გამოცვლის პროცესში მყარდება. „როდესაც ადამიანები **რომელიმე სახით** ერთი მეორისათვის დაიწყებენ მუშაობას, მათი შრომა აგრეთვე საზოგადოებრივ ფორმას ღებულობს“²⁾; სხვანაირად რომ ვსთქვათ, რაკავშირი მწარმოებელთა შორის, თუკი ეს კავშირი დამყარდა და მტკიცე ხასიათი მიიღო,—ჩვენ შეგვიძლია ვილაპარაკოთ საწარმოვო ზრდაზე (ან გაჩენაზე). ამისათვის საქონლის გაცვლა-გამოცვლა საწარმოვო ურთიერთობათა გამოსახვის ერთ-ერთ ყველაზე უფრო პრი-

1) Weill: „Die Solidarität der Geldmärkte“. Eine Studie über die verschiedenheit der gleichzeitigen Diskontsätze“ verschiedener Länder Frankfurt a. M., 1903, s. 115.

2) კ. მარქსი, I ს., გვ. 29, კურსივი ჩვენია, 5. ბ.

მიტიულ ფორმას წარმოადგენს. თანამედროვე უკიდურესათ განვითარებულმა ეკონომიურმა ცხოვრებამ იცის ბევრი სხვადასხვა ფორმა, რომელთა უკან საწარმოვო ურთიერთობანი იმალება. თუ, მაგ., ბერლინის საფონდო ბირჟაზე ამერიკული წარმოების აქციებს იძენენ, ამით იქმნება საწარმოვო ურთიერთობა გერმანელ კაპიტალისტსა და ამერიკელ მუშას შორის; თუ რუსეთის რომელიმე ქალაქი სესხს იღებს ლონდონის კაპიტალისტებისაგან და სესხში პროცენტებს აძლევს, ხდება შემდეგი: ნაწილი ზედმეტი ღირებულებისა, რომელიც გამოხატავს ურთიერთობას ინგლისელ მუშასა და ინგლისელ კაპიტალისტს შორის, გადმოდის რუსეთის ქალაქის თვითმართველობის ხელში, რომელიც პროცენტების სახით იხდის ნაწილს ზედმეტი ღირებულებისას, რომელიც მიღებული აქვს ამ ქალაქის ბურჟუაზიისაგან და რომელიც გამოხატავს საწარმოვო ურთიერთობას რუს მუშასა და რუს კაპიტალისტს შორის; ამ სახით, იქმნება კავშირი ორი ქვეყნის როგორც მუშათა, ისე კაპიტალისტთა შორის. განსაკუთრებით დიდ როლსა თამაშობს ჩვენ მიერ უკვე აღნიშნული მოძრაობა ფულის კაპიტალისა, რომელიც თანდათან ძლიერდება. შეიძლება აღინიშნოს კიდევ ეკონომიური კავშირის ფორმათა მთელი რიგი: ემიგრაცია და იმიგრაცია, როგორც მუშა ხელის ერთი ადგილიდან მეორეში გადასვლა; გადმოტანა სამუშაო ქირის ნაწილისა ემიგრაციაში მყოფ მუშების მიერ („ფულის გადაგზავნა სამშობლოში“); წარმოებათა დაარსება საზღვარგარეთ და გადმოტანა მიღებული ზედმეტი ღირებულებისა, სანაოსნო საზოგადოებათა მოგებისა და სხ. ჩვენ კიდევ შევეხებით ამ საკითხს. აქ მხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ „მსოფლიო მეურნეობა“ შეიცავს ყველა ამ ეკონომიურ მოვლენებს, რომელნიც, საბოლოოთ, ეყრდნობიან ადამიანთა ურთიერთობას საწარმოვო პროცესში. საერთოდ და მთლიანათ მთელი პროცესი თანამედროვე ეკონომიური ცხოვრებისა არის შექმნა ზედმეტი ღირებულებისა და მისი განაწილება ბურჟუაზიის სხვადასხვა ჯგუფთა შორის, რაიც ხდება ორ კლასს—მსოფლიო პროლეტარიატსა და მსოფლიო ბურჟუაზიას—შორის ურთიერთობათა მუდმივად და გაფართოვებულ მასშტაბით განახლების საფუძველზე.

მსოფლიო მეურნეობა არის ერთი სახე სოციალური მეურნეობისა საერთოდ. სოციალურ მეურნეობას კი პოლიტიკური ეკონომია იხილავს, უპირველესად ყოვლისა, როგორც ინდივიდუალურ მეურნეობათა სისტემას, რომელშიაც ეს მეურნეობანი ერთიერთმანეთთან გაცვლა-გამოცვლით არიან დაკავშირებული. ამ თვალსაზრისით სავსებით ცხადია, „სოციალური მეურნეობა“ სრულიადაც არ გულის-

ხმობს „მეურნეობის გამძღოლ სუბიექტის“ არსებობას, რომელიც ყველა ეკონომიურ ურთიერთობას ხელმძღვანელობს. პოლიტიკურ ეკონომიას მხედველობაში აქვს, უმთავრესათ, არა მეურნეობა, როგორც გეგმასთან შეზომილი „თელეოლოგიური მთლიანობა“, რომელიც „მეურნეობს“; მას მხედველობაში აქვს, უპირველესად ყოვლისა, მეურნეობათა მოუწესრიგებელი სისტემა, სადაც არ არსებობს არავითარი შეგნებული კოლექტიური წარმოება მეურნეობისა, და სადაც ეკონომიური კანონები წარმოადგენს სტიქიურ კანონებს ბაზრისა და წარმოებისას, რომელნიც ამ ბაზარს ემორჩილებიან. ამიტომ, როგორც სოციალური მეურნეობის ცნებისათვის საზოგადოთ, ისე კერძოთ მსოფლიო მეურნეობის ცნებისათვის, ყოველგვარ „მოწესრიგებას“, რანაირიც უნდა იყოს იგი, სრულებით არ შეუძლია განმმარტებელი კონსტიტუტიური როლი ითამაშოს. „დღემდის ნაციონალურ-სამეურნეო ორგანიზმებმა ვერ შესძლეს საერთო მოწესრიგებითი გავლენის მოხდენა ინტერნაციონალურ ბაზარზე, სადაც დღევანდლამდე ანარქია სავსებით ბატონობს, ვინაიდან იგი წარმოადგენს სამხედრო მოქმედების ასპარეზს ეროვნულ ინტერესთა შორის“ (ე. ი. „ეროვნულს“ გაბატონებულ კლასთა ინტერესებს შორის. ნ. ბ. ¹). მიუხედავად ამისა, რა თქმა უნდა, მსოფლიო მეურნეობა მსოფლიო მეურნეობად რჩება ²).

¹) Paul Stähler: „Der Giroverkehr, seine Entwicklung und internationale Ausgestaltung“. Leipzig, 1909, s. 127.

²) ეს შენიშვნები მიმართულია ლიტერატურაში ძლიერ გავრცელებულის ყალბი აზრის წინააღმდეგ მსოფლიო მეურნეობის ბუნების შესახებ. ასე, კ ა ლ ვ ე რ ი, მაგალ., ხმარობს ტერმინს „მეურნეობა მსოფლიო ბაზრისა“ („Weltmarktwirtschaft“). Harms-ის აზრით მხოლოდ საერთაშორისო ხელშეკრულებანი ქმნიან შესაძლებლათ ტერმინ „მსოფლიო მეურნეობის“ ხმარებას თანამედროვე ეპოქის შესახებ. Kobatsch-ის აზრით (იხ. მისი: „La politique économique internationale“, Paris, éd. Giard et Briere, 1913) მსოფლიო მეურნეობა აუცილებლად უნდა გულისხმობდეს მსოფლიო სახელმწიფოს არსებობას. აქვე საჭიროდ მიგვაჩნია აღვნიშნოთ შემდეგი. ტერმინი მსოფლიო მეურნეობა გულისხმობს კლასიფიკაციას სამეურნეო ურთიერთობათა მასშტაბის და არა წარმოების მეთოდების სხვადასხვაობის მიხედვით. ამისთვის დიდი უაზრობაა მარქსისტებისადმი მიმართული საყვედური (როგორც ამას Harms შვრება); რომ ისინი კაპიტალისტური მსოფლიო მეურნეობას. Harms, სიტყვა რომ არ გავაგრძელოთ, პირდაპირ ურევს ერთი-ერთმანეთში კლასიფიკაციებს, რომელთაც სულ სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვთ.

თავი II. მსოფლიო მეურნეობის ზრდა.

1) მსოფლიო მეურნეობის ექსტენსიური და ინტენსიური ზრდა. 2) მსოფლიო მეურნეობის საწარმოვო ძალების ზრდა. 3) ტექნიკა. ქვანახშირის, რკინის მადანის, თუჯის, სპილენძის და ოქროს ამოღება. 4) სხვა პროდუქტების წარმოება. 5) სატრანსპორტო მრეწველობა: რკინის გზები, საზღვაო ტრანსპორტი, ტელეგრაფი და წყალქვეშა ჯირგინები. 6) საგარეო ვაჭრობის ზრდა. 7) მიგრაცია. 8) კაპიტალის მოძრაობა (კაპიტალის ექსპორტი და მისი ფორმები. 9) მონაწილეობა უცხო ქვეყნების სავაჭრო-სამრეწველო დაწესებულებებში და მათთვის კაპიტალის მიწოდება (სამრეწველო წამოწყებათა და ბანკების მოქმედება).

საერთაშორისო ეკონომიურ ურთიერთობათა ზრდა და, მაშასადამე, ზრდა საწარმოვო ურთიერთობათა სისტემისა მსოფლიო მასშტაბით შეიძლება იყოს ორგვარი: საერთაშორისო ურთიერთობანი შეიძლება გაიზარდონ ტერიტორიალურათ, გავრცელდენ ახალ ქვეყნებზე, რომელნიც კაპიტალისტური ცხოვრების ჩარხის ტრიალში ჯერ კიდევ ჩათრეული არ არიან,—ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვექნება მსოფლიო მეურნეობის ექსტენსიურ ზრდასთან; ან ეს ურთიერთობანი იზრდებიან მათი გაძლიერების და გახშირების მიმართულებით, უფრო სქელდებიან, მკვრივდებიან,—მაშინ ჩვენ საქმე გვაქვს მსოფლიო მეურნეობის ინტენსიურ ზრდასთან. კონკრეტულად და ისტორიულად მსოფლიო მეურნეობის ზრდა ამ ორი მიმართულებით ერთსა და იმავე დროს სწარმოებს, ამასთან მისი ექსტენსიური ზრდა, უმთავრესად, დიდ სახელმწიფოთა მტაცებლობითი კოლონიალური პოლიტიკის საშუალებით ხორციელდება ¹⁾).

მსოფლიო მეურნეობის საოცარი სისწრაფით ზრდა, სწორეთ უკანასკნელი ათეული წლების განმავლობაში, მსოფლიო კაპიტალიზმის საწარმოვო ძალების არაჩვეულებრივი განვითარებით იყო გამოწვეული. ეს უშუალოდ **ტექნიკურ პროცესში** გამოიხატება. უკანასკნელი ათეული წლების ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან ტექნიკურ მონაპოვრათ უნდა ჩაითვალოს სხვადასხვა ფორმა ელექტრონის ენერგიის მოპოვებისა და მისი ერთი ალაგიდან მეორეზე გადაცემისა. ელექტრონის ენერგიის ერთი ადგილიდან მეორეზე გადაცემით შეიქმნა შესაძლებლობა ენერგიის წარმოების ადგილიდან რამდენადმე მაინც განთავისუფლებისა და ენერგიის ისეთი წყაროებით სარგებლობისა, რომელიც წინათ სრულიათ მიუწვდომელი იყო. ეს ეხება, უპირველესად ყოვლისა, ელექტრონის ენერგიის მოსაპოვებლათ წყლის

¹⁾ -მდიდარი მასალა საზოგადოების შიგნით შრომის განაწილებისთვის მანუფაქტურულ პერიოდს მსოფლიო ბაზრის გაფართოებამ და საახალშენო სისტემამ მისცა, რომელნიც ეკუთვნიან შრომის ფართო საზოგადოებრივი განაწილების საერთო ისტორიულ პირობათა რიცხვს“. (ს. მარქსი, კაპიტალი, ტ. 1, გვ. 243). ესევე უნდა ითქვას ჩვენი დროის შესახებაც.

ძალის, „თეთრი ნახშირის“, გამოყენებას. იგი ეხლა „შავი“, ე. ი. ქვანახშირის გვერდით გამოდის, როგორც უდიდესი მნიშვნელობის საწარმოვო-ტექნიკური ფაქტორი. ამ სახით წარმოიშვა თანამედროვე წყლის ბრუნაროები (ტურბინები), რომელნიც წინა დროისათვის წარმოდგენილი რაოდენობის ენერგიას იძლევა. ელექტრო-ტექნიკამ ორთქლის ბრუნაროების განვითარებაზეც უძლიერესი გავლენა იქონია. უნდა აღინიშნოს ელექტრონის განათება, ელექტრო-ტექნიკური პროცესის გამოყენება ლითონის დამუშავების საქმეში და სხვ. ფრიალდიდი გავლენა მოიპოვა აგრეთვე სამეურნეო ცხოვრებაში შინაგანი წვის მამოძრავებლებმა. გაზის მოტორის განვითარებას ძლიერ შეუწყო ხელი ბრძმედების (Доменные печи) გაზების ნაყოფიერათ გამოყენებამ. მაგრამ აქ ენერგიის წყაროს როლს სითხითი ნივთიერებანიც თამაშობენ; ეს შეეხება, უპირველესად ყოვლისა, ნავთსა და ბენზინს; დიზელის მოტორები ეხლა ყველგანაა შემოღებული; მათ ტენდენცია აქვთ გააძეგონ ხმარებიდან ორთქლის მანქანა, როგორც შრომის დრომოკმეული იარაღი¹⁾. ჭარბნათბი (перегретый) ორთქლის გამოყენება, მრავალი აღმოჩენა ქიმიის გამოყენების დარგში, განსაკუთრებით სამღებრო საქმეში; სრული გადატრიალება ტრანსპორტის ტექნიკაში (ელექტრონის ტრანსპორტი, ავტომობილი), უმაჯთულო ტელეგრაფი, ტელეფონი და სხვ.—ავსებს ტექნიკის შეუჩერებელი სისწრაფით ზრდის საერთო სურათს. მეცნიერებისა და ტექნიკის შეერთებას არასოდეს არ უდღესასწაულია ასეთი დიდი გამარჯვება, როგორსაც დღეს ვხედავთ. საწარმოვო პროცესის რაციონალიზაციამ აბსტრაქტულ ცოდნისა და პრაქტიკულ მოქმედების უალრესად ახლო და მჭიდრო თანამშრომლობის სახე მიიღო. დიდ ქარხნებთან სპეციალური ლაბორატორიები ეწყობა; გაჩნდა განსაკუთრებული პროფესია „აღმომჩენელთა“ (შეადარ. ედისონი), არსდებიან ასობით სამეცნიერო საზოგადოებანი, რომელნიც „საჭირო“ საკითხებს ამუშავებენ.

ტექნიკის ზრდის შესახებ ერთგვარ წარმოდგენას იძლევა ცნობები აღებულ პატენტების შესახებ. ყოველ-წლიურად გაცემულ პატენტების რიცხვი იცვლებოდა შემდეგნაირად:

შვედ. შტატ.	გერმანია	ინგლისი	საფრანგეთი
1840 . . . 473	1900 . . . 8.784	1860—69 . . . 21.910	1850 . . . 1.687
1860 . . . 4.778	1905 . . . 9.600	1880—87 . . . 30.360	1880 . . . 6.057
1880 . . . 13.917	1910 . . . 12.100	1900 . . . 13.170	1900 . . . 10.997
1900 . . . 26.499	1911 . . . 12.640	1905 . . . 14.786	1905 . . . 11.463
1907 . . . 36.620 ²⁾	1912 . . . 13.080 ³⁾	1908 . . . 16.284 ⁴⁾	1907 . . . 12.680 ⁵⁾

¹⁾ Konrad Matschosz: „Grundriss der technisch-geschichtlichen Entwicklung“, in „Die Technik im XX Jahrhundert“, hg. von A. Miethe, I Band.

²⁾ Mulhall: „The Dictionary of statistics“, p. 439; Webb: New Dictionary of statistics, p. 450.

³⁾ Webb, l. c.; statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich.

⁴⁾ Mulhall და Webb.

⁵⁾ ibidem.

ტექნიკის პროგრესთან შეფარდებით **მოპოვებული და დამუშავებული პროდუქტების ჯამიც იზრდება**. ამ მხრით ყველაზე უფრო დამახასიათებელია ციფრები ე. წ. მძიმე ინდუსტრიის დარგიდან, ვინაიდან საზოგადოებრივი საწარმოვო ძალების განვითარებასთან ერთად ხდება მათი შეუწყვეტელი გადანაწილება მუდმივი კაპიტალისა და განსაკუთრებით მისი ძირითადი ნაწილის ზრდის მიმართულებით. საზოგადოებრივი შრომის ნაყოფიერების განვითარება ხდება ისე, რომ უფრო და უფრო მეტი ნაწილი ამ შრომისა წარმოების საშუალებათა შექმნა-დამზადებაზე იხარჯება; პირიქით, უფრო და უფრო ნაკლები ნაწილი საზოგადოების შრომისა იხარჯება სახმარ საშუალებათა დამზადებაზე, და **სწორედ ამის გამო** უკანასკნელთა რაოდენობა საოცრად იზრდება *in natura*, როგორც სახმარი ღირებულებანი. ეკონომიურად ეს პროცესი, სხვათა შორის, საზოგადოებრივი კაპიტალის ორგანიული შედგენილობის ზრდაში, მუდმივი კაპიტალის ცვალებად კაპიტალთან შედარებით უფრო ჩქარი ტემპით ზრდაში და მოგების ნორმის დაცემაში გამოიხატება. მაგრამ, თუ კაპიტალში, რომელიც მის მუდმივ და ცვალებად ნაწილებადაა გაყოფილი, ხდება შეუწყვეტელი შედარებითი ზრდა მუდმივი ნაწილისა, ამ უკანასკნელის შემადგენელი ელემენტების ღირებულება ერთნაირად როდი იზრდება. თუ მუდმივ კაპიტალს დავშლით მის ძირითად და საბრუნავ ნაწილებად (უკანასკნელს, ზოგადად რომ ვთქვათ, ცვალებადი კაპიტალიც ეკუთვნის), ძირითადი კაპიტალის უფრო ძლიერი ზრდის ტენდენცია აშკარა გახდება. არსებითად აქ საქმე გვაქვს იმავე კანონთან, რომლის ძალითაც (შრომის ნაყოფიერების ზრდის დაცვის პირობით) წინასწარ საწარმოვო ოპერაციებზე (წარმოების საშუალებათა წარმოებაზე) იხარჯება საზოგადოებრივი ენერგიის სულ უფრო და უფრო დიდი ნაწილი¹⁾. სამთო და მეტალურგიული ინდუსტრიის კოლოსალური ზრდა ამით აიხსნება. თუ საზოგადოთ ამა თუ იმ ქვეყნის ეკონომიურად განვითარების მაჩვენებელია მისი ინდუს-

¹⁾ მარქსმა პირველად აღმოაჩინა ეს კანონი და მოგვცა შესანიშნავი ანალიზი მისი გამოაშკარავების გამოკვლევაში. მოგების ნორმის დაცემის მიზეზების შესახებ (კაპიტალი. ტ. III, ნ. I). თანამედროვე ბურჟუაზიული პოლიტიკური ეკონომია, ბემ-ბავერკის სახით, რომელიც მთელ მარქსის თეორიას „ქაღალდის ზუზულათა“ სთვლის, მით უფრო თავგამოდებით ეწევა პლაგიატობას მარქსის თეორიის ზოგიერთი მხარეების მიმართ, ამასთან იგი ძლიერ ცდილობს ამ თეორიის „წყაროს“ კვალის დამალვას. ასეთია ბემ-ბავერკის თეორია „წარმოების არაპირდაპირი გზების“ შესახებ („Produktions-umwege“), რომელიც მარქსის კანონის (კაპიტალის ორგანიული შედგენილობის ზრდის შესახებ) დამახინჯებას წარმოადგენს.

სტრიალიზაციის დონეს (industriestaat წინააღმდეგ „Agrarstaat“-ისა), ინდუსტრიალური ქვეყნის ეკონომიურად განვითარების მაჩვენებლად შეიძლება მისი მძიმე ინდუსტრიის წონაკუთრი მივიჩნიოთ. ამისათვის მსოფლიო კაპიტალიზმის ეკონომიური ძალების ზრდა ყველაზე უფრო აშკარად მრეწველობის სწორედ ამ დარგების ზრდაში გამოიხატება.

მ ს ო ფ ლ ი ო წ ა რ მ ო ე ბ ა .

წლები.	ქვა-ნახში. (მილ. მეტრ. ტონ.)	წლები.	რკინის მადნისა (ათას მეტრ. ტონ.)	წლები.	თუჯისა (ათას მეტრ. ტონ.)	წლები.	სპილენძ. (ათას მეტრ. ტონ.)	წლები.	ოქროსი (მილ. გრამ. სტერლ.)
1850	82,6	1850	11.500,0	1850	4.750	1850	52	1850	12
1875	283,0	1860	18.000,0	1875	14.119	1880	156,5	1880	22
1880	344,2	1880	43.741,0	1900	41.086	1900	561	1900	52
1890	514,8	1890	59.560,1	1901	41.154	1901	586	1905	78
1900	771,1	1900	92.201,2	1902	44.685	1902	557	1906	83
1901	793,2	1901	88.052,7	1903	47.057	1903	629	1907	85
1902	806,7	1902	97.134,1	1904	46.039	1904	654	1908	91
1903	883,1	1903	102.016,9	1905	54.804	1905	751	1909	93
1904	889,9	1904	96.267,8	1906	59.642	1906	774	1910	94
1905	940,4	1905	117.096,3	1907	61.139	1910	891	1911	95
1906	1.003,9	1906	129.096,3	1911	64.898	1911	893,8	1912	96
1907	1.095,9 ¹⁾	1910	139.536,8 ²⁾	—	—	1912	1.018,6	1913	93
1911	1.165,5 ³⁾	—	—	—	—	1913	1.005,9 ⁴⁾	1914	91 ⁵⁾

ამ რიგათ, დაახლოვებით 60 წლის განმავლობაში (1850 წ. დაწყებული) ქვანახშირის წარმოება გაიზარდა 14-ზე მეტჯერ (+ 1320%), რკინის მადნის—12-ზე მეტჯერ (+ 1113%), თუჯის—13-ზე მეტჯერ (+ 1266%), სპილენძის—19-ზე მეტჯერ (+ 1834%), ოქროს—13-ზე მეტჯერ (+ 1218%) ⁶⁾.

1) Juraschek: „Bergbaustatistik“ Handw. d. Staatswissenschaften“ში.

2) გამოანგარიშებულია 1913 წ. Statist. Jahrb. d. D. R. მიხედვით; ციფრები ნამდვილზე ნაკლებია, ვინაიდან აზიისა, აფრიკისა და ავსტრალიისთვის აღებულია 1910 წ. ციფრები.

3) Juraschek, I. c.; უკანასკნელი წლები გამოანგარიშ. Stat. Jahrb. etc მიხედვით.

4) Juraschek: Eisen und Eisenindustrie; Stat. Jahrb.

5) Statesman's Year-Book 1915, Juraschek, I. c., Mülhall, I. c.

6) Вестник финансов, пром. и торговли, 1915, № 6.

ოქრო ბრუნვის საშუალების როლს ასრულებს. როგორც ცხრილიდან სჩანს, მისი მოპოვება ფრიად საგრძნობლათ იზრდება, მიუხედავად კრედიტისა და საზოგადოდ ბრუნვის საშუა-

ეხლა თუ სხვა პროდუქტებს ავიღებთ, უმთავრესად სახმარ საგნებს, რომლებიც მსოფლიო ბაზრისთვის მზადდება („Welthandels-artikel“), მაშინ მათი წარმოების ზრდა შემდეგ ციფრებში გამოიხატება:

მ ს ო ფ ლ ი ე წ ა რ მ ო ე ბ ა .

•(•გაფ რალ) ერყმყმრ	—	50	57	57	72 ¹⁾
•სდმშტ	—	1900	01—02	01—04	06—07
•(•გაფ რალ) ერყმრ	513	710	1.168	1.000	1.500
•სდმშტ	1875	1892	1903	05—06	06—07
•(•გაფ რალ) ერყმრ	—	82	119	149,9	193,6
•სდმშტ	—	95—99	00—04	1907	1908
•(•გაფ რალ) •აქრ	3 670	7.830	11.797	14.125	15.404
•სდმშტ	1880	1895	04—05	07—08	11—12
•(•აქრ რალ) •დმრ	8.951	10.992	13.521,6	16.049,6	20.529,9
•სდმშტ	84—90	90—96	96—02	02—08	11—12
•(•გაფ •აქრ) •აქრ	60	67	90	87	96,9
•სდმშტ	81—89	1900	05—07	1908	1909
					1910
					1912
					1913
					1914

¹⁾ „Вестник финансов“, 1915 г., №№ 19 и 39 (ციფრები ბამბის შესახებ) პურის—Friedrich-ის და Вестн. финанс. (№ 15) მიხედვ., კვარტ. მიღებულია 217,7 kg.

²⁾ Mulhall, Webb, Statesman's Year-Book, 1915 წ.

³⁾ Friedrich, l. c.

⁴⁾ Ibid.

ამ რიგით დაახლოებით 30 წლის განმავლობაში პურის წარმოება გაიზარდა (1881—89 წ.—1914 წ.) 1,6-ჯერ (+ 67%), ბამბის (1884—1890 წ.—1914—15 წ.)—2,2-ჯერ (+ 127%), შაქრის (ქარხლისა და ლერწმის ერთად)—1890—1914—15 წ. განმავლობაში $3\frac{1}{2}$ -ზე მეტჯერ (+ 261%) და სხ.

ეს ციფრები ყველა სიტყვებზე უფრო მკვევრმეტყველია. საწარმოო პროცესიდან აუარებელი პროდუქტები გამოდის და ტრიალის არხებში გადადის. წინანდელ ბაზარს იმის მესამე ნაწილის გასაღებად არ შეეძლო, რასაც ყოველწლიურათ ახლა მსოფლიო ბაზარი ასაღებს. მაგრამ ეს უკანასკნელი მარტო წარმოების განვითარების განსაზღვრულ საფეხურს არა ჰგულისხმობს, ამ სიტყვის საკუთარი მნიშვნელობით. მის მატერიალურ წინაპირობად უნდა ჩაითვალოს აგრეთვე განვითარებული სატრანსპორტო ინდუსტრია. რაც უფრო განვითარებულია სატრანსპორტო საშუალებანი, რაც უფრო სწრაფად და ინტენსიურად სწარმოებს საქონლის მოძრაობა, მით უფრო ჩქარი ტემპით მიდის ცალკე ლოკალურ და „ეროვნულ“ ბაზრების ერთიერთ-მანეთზე გადაბმის პროცესი, მით უფრო ჩქარი ტემპით იზრდება მსოფლიო მეურნეობის მთლიანი ორგანიზმი. ასეთ როლს თამაშობს ეკონომიურ ცხოვრებაში **ორთქლისა და ელექტრონის ტრანსპორტი**. რკინის გზის ქსელის სიგრძე გასული საუკუნის შუაში (1850 წ.) 38.600 კილომ. უდრიდა; 1880 წ. ეს ციფრი გაიზარდა 372.000 კილომეტრამდე ¹⁾. ამ დროიდან მოყოლებული რკინის გზის სიგრძე საოცარი სისწრაფით იზრდება:

	1890 წ. დასასრული (კილომეტრ.)	1911 წ. დასასრული (კილომეტრ.)
ევროპა	223.869	338.880
ამერიკა	331.417	541.028
აზია	33.724	105.011
ავსტრალია	18.889	32.401
ს უ ლ	617.285	1.057.809 ²⁾

ამ სახით, ოცი წლის განმავლობაში (1890—1911 წ.) რკინის-გზის ქსელი გაიზარდა 1,7-ჯერ (+ 71%).

სავაჭრო ნაოსნობის დარგშიც იმავე ევოლიუციასა ვხედავთ. უნდა აღინიშნოს, რომ საზღვაო ტრანსპორტს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს, ვინაიდან საქონლის მოძრაობა კონტინენტთა შორის

¹⁾ Prof. Wiedenfeld: „Eisenbahnstatistik“, Handw. d. Staatsw.-ში.

²⁾ Statist. Jahrb, f. d. D. R. 1913

(„საოკეანო ვაჭრობა“) სწორედ ამ გზით სწარმოებს. მაგრამ, მისი მნიშვნელობა, თავისი შედარებითი სიიარაღის გამო, ერთობ დიდია ევროპის ფარგლებშიც (შეად., მაგ., საქონლის მოძრაობა შავსა და ბალტიის ზღვას შორის). აი ცნობები, რომელიც **სავაჭრო ნაოსნობის** ზრდას ახასიათებს.

	გაიზარდა ‰-ლათ 1872 წ.—1907 წ.	გაიზარდა ‰-ლათ 1890 წ.—1907 წ.
ინგლისის ფლოტი	184	106
გერმანიის ფლოტი	281	166
საფრანგეთის ფლოტი	70	96
ნორვეგიის ფლოტი	64	7
იაპონიის ფლოტი	1.077	52 ¹⁾

მსოფლიო სავაჭრო გემთა მშენებლობა უკანასკნელი წლების განმავლობაში შემდეგნაირათ ვითარდებოდა (გროს-ტონებში):

1905	2.514.922	1910	1.957.853
1906	2.919.763	1911	2.650.140
1907	2.778.088	1912	2.901.769
1908	1.833.286	1913	3.332.882
1909	1.602.057	1914	2.852.753 ²⁾

Harms-ის³⁾ გამოანგარიშებით მარტო ათი წლის (1899—1909 წ.) განმავლობაში მსოფლიო სავაჭრო ფლოტის გადამზიდველობითი უნარი გაიზარდა 55,6⁰/₀-ით. საზღვაო ტრანსპორტის ასეთმა კოლოსალურმა ზრდამ შესაძლებელი გახადა რამდენიმე კონტინენტის სამეურნეო ორგანიზმის შეერთება, რევოლუცია მოახდინა კაპიტალისტური ხანის წინა დროის მეთოდებში დედამიწის ყველა ჩამორჩენილ კუთხეში და მსოფლიო საქონლის ტრიალს წარმოუდგენელი სისწრაფე მისცა.

მაგრამ ეს უკანასკნელი მარტო ამ გზით არა ჩქარდება. სინამდვილეში კაპიტალისტური მექანიზმის მოძრაობა გაცილებით უფრო რთულია, რადგანაც საქონლის ტრიალი და კაპიტალის ბრუნვა არ გულისხმობს უსათუოდ საქონლის გადანაცვლებას სივრცეში. „კაპიტალის ტრიალისა და საქონლის მეტამორფოზის (რომელიც კაპიტა-

1) G. Lecarpantier; „Commerce maritime et marine marchande“. Paris, 1910, p. 53.

2) Statesman's Year-Book, 1915, ტ. IV.

3) B. Harms, I. c. s. 26

ლის ტრიალის ნაწილს შეადგენს) ფარგლებში საზოგადოებრივი შრომის ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლა სწარმოებს. ნივთიერებათა ეს გაცვლა გამოცვლა შეიძლება პროდუქტის მიერ ადგილის გამოცვლის საშუალებით ხდებოდეს, მისი ნამდვილი მოძრაობით სივრცეში. მაგრამ საქონლის ტრიალი შეიძლება მაშინაც, როდესაც იგი ერთი ადგილიდან მეორეზე არ გადააქვთ; სწორედ ისევე, როგორც პროდუქტის გადატან-გადმოტანა შეიძლება საქონლის ტრიალის გარეშე... სახლი, რომელსაც A ჰყიდის B-ზე, ტრიალებს, როგორც საქონელი, მაგრამ იგი ალავს არ იცვლის. მოძრავი საქონლის ფასეულებანი, ბამბა, რკინა და სხ., შეიძლება იმავე საქონლის საწყობებში დარჩეს; მაგრამ ამავე დროს ტრიალის მრავალი პროცესის საგნად გაჰბდეს; სპეკულიანტები მათ ჰყიდიან, ხელახლად ყიდულობენ იმ მიზნით, რომ გაჰყიდონ და სხ. აქ მოძრაობაში მოდის არა თვით ნივთი, არამედ საკუთრების უფლება მასზე“¹⁾.

ასეთ პროცესებს ერთობ ფართო მასშტაბით ვხვდებით უახლოეს ხანაში, როდესაც კაპიტალიზმის უფრო აბსტრაქტული ფორმები ვითარდება, თვით კაპიტალი უპიროვნო ხდება, იზრდება რაოდენობა ფასიანი ქაღალდებისა, როგორც გამოხატულება საკუთრების თანამედროვე სპეციფიკური ფორმისა, და, ერთი სიტყვით, როდესაც „საფონდო“ (ლიფმანი) ანუ „ფინანსიური“ (გილფერდინგი) კაპიტალიზმის ზრდა სწარმოებს. საქონლის და ყოველგვარი ფასიანი ქაღალდის ფასების ინტერნაციონალურ მასშტაბით გათანაბრება სწარმოებს **ტელეგრაფის** საშუალებით (შეადარ. საფონდო და საქონლის ბირჟების მოქმედება). სატელეგრაფო ქსელი ისეთივე შეუჩერებელი სისწრაფით იზრდება, როგორც სატრანსპორტო საშუალებანი. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია წყალქვეშა ჯირგინების (кабели) ზრდა, რომელნიც სხვადასხვა კონტინენტს აერთებენ. 1913 წ. ივნისის დამლევსათვის არსებობდა 2.547 ჯირგინი (ეხლა მათი რიცხვი უკვე აღწევს 2.583), რომელთა საერთო სიგრძე უდრიდა 515.578 კილომეტრს²⁾. ამ სახით, წყალქვეშა ჯირგინების სიგრძე რკინის გზის ქსელის სიგრძის ნახევარს (1911 წ. — 1.057.800 კილომ.) შეადგენს. ასე ვითარდება მსოფლიო კაპიტალიზმის უკიდურესათ ელასტიური სამეურნეო სტრუქტურა, რომლის ყველა ნაწილიც მუდმივ ურთიერთმოქმედებაშია, და ერთის ოდნავათაც შეცვლა ნაშინათვე ახდენს გავლენას დანარჩენებზე.

1) კ. მარქსი „კაპიტალი“, ტ. II, გვ. 98. (რუს. თარგმ. 1885 წ.).

2) St. Jahrb. f. d. D. R., s. 39; The Statesman's Year-Book.

აქამდის მსოფლიო მეურნეობის ტექნიკურ და ეკონომიურ წინა-პირობებს ვიხილავდით. ეხლა თვით პროცესის განხილვაზე გადავიდეთ. საქონლის მეურნეობაში ყველაზე უფრო პრიმიტიულ ფორმას ეკონომიურ შეკავშირებისას, როგორც დავინახეთ, გაცვლა-გამოცვლა წარმოადგენს, მსოფლიო ფასების კატეგორია კი გამოხატავს ამ შეკავშირებას მსოფლიო მასშტაბით. ამავე მოვლენის გარეგნულ გამოხატულებად მიჩნეული უნდა იქმნას საქონლის საერთაშორისო ტრანსპორტი, „საერთაშორისო ვაჭრობა“. თუმცა ციფრები, რომლებიც ხელთა გვაქვს, ზედმიწევნითი სწორი არ არის, მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, მსოფლიო ბაზრის ფარგლების გაფართოების შეუჩერებელ ტენდენციას მაინც სწორედ გამოჰხატავს.

საგარეო ვაჭრობა (შემოზიდული და გაზიდული საქონლის ჯამი) მსოფლიო უმთავრ. ქვეყნ.

(მილიონ მარკ.)

1903 . . . 101.944,0

1904 . . . 104.951,9

1905 . . . 113.100,6

1906 . . . 124.699,6

1907 . . . 133.943,5

1908 . . . 124.345,4

1909 . . . 132.515,0

1910 . . . 146.800,3

1911 . . . 153.870,0¹⁾

საგარეო ვაჭრობის პროცენტული ზრდა 1891 წლიდან 1910 წლამდე ცალკე ქვეყნებში.

შემოზიდვა. გაზიდვა.

შვედრ. შტატ. 78 77

ინგლისი 43 52

გერმანია 105 107

საფრანგეთი 25 54

რუსეთი 100 85

ჰოლანდია 110 90

ბელგია 105 84

ბრიტან. ინდოეთი. 75 62

ავსტრალია 35 74

ჩინეთი 64 79

იაპონია 300 233²⁾

ამნაირად რვა წლის (1903—1911 წ.) განმავლობაში საერთაშორისო ვაჭრობის ბრუნვა 50%-ით გაიზარდა. ციფრი ფრიად მნიშვნელოვანია. რაც უფრო ხშირია ეკონომიური ცხოვრების მაჯის ცემა, რაც უფრო სწრაფია საწარმოვო ძალების ზრდა, მით უფრო ფართოდ და ღრმად სწარმოებს მეურნეობის ინტერნაციონალიზაციის პროცესი. ამიტომ სრულებით არაა მართალი ვ. ზომბარტის თეორია მისი თეზისით „ინტერნაციონალურ დამოკიდებულებათა მნიშვნელობის თანდათან შემცირების შესახებ“ (abnehmende Bedeutung der weltwirtschaftlichen Beziehungen³⁾). აქ კიდევ კარგა ხნით ადრეობის დაწყებამდე ჩვენი დროის ერთერთმა ყველაზე უფრო პარადო-

¹⁾ Ibid.

²⁾ Harms, l. c., s. 212.

³⁾ W. Sombart: „Die deutsche Volkswirtschaft XIX Jahrhundert“.

ქსალურმა ეკონომისტმა ერთგვარი ხარკი მიუზღო იმპერიალისტურ იდეოლოგიას, რომელიც მიისწრაფის სამეურნეო „ავტარკიზისაკენ“, მსხვილ, სხვისგან დამოუკიდებელ მთლიანობის შექმნისაკენ¹⁾. მისი „თეორია“ არის განზოგადება იმ ფაქტისა, რომ გერმანიაში ფაბრიკატების შინაგანი გასაღება უფრო სწრაფად იზრდებოდა, ვიდრე მათი ექსპორტი. აქედან ზომბარტმა საზოგადოდ საგარეო ვაჭრობის შედარებითი მნიშვნელობის თანდათან შემცირების შესახებ უცნაური დასკვნა გამოიყვანა. მაგრამ, როგორც სამართლიანათ აღნიშნავს ხოლმე Harms²⁾, კიდევაც რომ აღვიაროთ ფაქტი ფაბრიკატების შინაურ ბაზარზე გასაღების ტენდენციის ჭარბობისა მათი გარეშე ბაზარზე გასაღების ტენდენციაზე (რასაც ზომბარტი, — ამ გარემოებას არ შეიძლება ხაზი არ გაესვას, — მხოლოდ და მარტო გერმანულ ცნობების მიხედვით აკეთებს), შეუძლებელია, მეორეს მხრით, მხედველობაში არ მივიღოთ ის ფაქტი, რომ ნედლი მასალის და პურეულობის შემოზიდვა თანდათან იზრდება, რაც ფაბრიკატებით შინაურ ბაზარზე ვაჭრობის, შინაგან გასაღების აუცილებელ პირობათ უნდა ჩაითვალოს, ვინაიდან ამ შემოზიდვის მეოხებით ქვეყანას არ უხდება საწარმოვო ძალების დახარჯვა ნედლეულობის და საკვები საგნების დამზადებაზე. განსაზღვრული დასკვნების გამოყვანა მხოლოდ მაშინ იქნება შესაძლებელი, როდესაც შეფასდება ორივე მხარე საერთაშორისო გაცვლა-გამოცვლისა და საწარმოვო ძალების განაწილება საზოგადოებრივი წარმოების ყველა დარგში. სწორედ უახლესი დროის განვითარების ტენდენციები უაღრესათ ხელს უწყობს საერთაშორისო გაცვლა-გამოცვლითი (და, მაშასადამე, სხვაგვარ) დამოკიდებულებათა

1) ზომბარტი, რომელიც ომის დროს გაცოფებულ იმპერიალისტად გადაიქცა, გამოწვევის არ შეადგენს. მსოფლიო მეურნეობასთან დაკავშირებულ ეკონომიურ პრობლემათა დამუშავებაში შეიძლება გავარჩიოთ ორი მიმდინარეობა: ერთი, რომელიც ოპტიმისტურად არის განწყობილი, მეორე, რომელიც მოითხოვს, უპირველესად ყოვლისა, ძალა-უფლებისათვის მებრძოლ იმპერიალისტურ სახელმწიფოს შინაგანი ძალის გამაგრებას. აქედან გამომდინარეობს მეტი ყურადღება შინაური ბაზრის საკითხებისადმი. იხ., მაგ., D-r Heinrich Pudor: *Weltwirtschaft und Inlandproduktion* Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft-ში, hg. von K. Bücher, 71 Jahrg (1915), 1. Heft: „გერმანულ მსოფლიო მეურნეობისაკენ („deutsche Weltwirtschaft“) უნდა მივისწრაფოდეთ მხოლოდ იმდენათ, რამდენათაც ჩვენი წარმოება, ჩვენი ინდუსტრია უცხო ქვეყნების სულ უფრო და უფრო დიდ ბაზრებს იპყრობს და ამარცხებს მათ კონკურენციას. მაშინ, რა თქმა უნდა, პარალელურათ მსოფლიო ვაჭრობაც გაიზრდება. მაგრამ საფუძვლათ უნდა იქნას მიჩნეული შინაური (heimische) წარმოება“ (გვ. 147—148).

2) Harms, l. c., s. 202, Fussnote; აგრეთვე S. Schilder: „Entwicklungstendenzen der Weltwirtschaft“. Berlin.

ზრდას; გასაოცარი სისწრაფით სწარმოებს აგრარულ და ნახევრათ-
აგრარულ ქვეყნების ინდუსტრიალიზაცია, იქმნება რა მათში მოთხოვ-
ნილება საზღვარგარეთელ სოფლის მეურნეობის პროდუქტებზე ერთის
მხრივ, ხოლო, მეორეს მხრივ, ყოველნაირათ ძლიერდება კარტელების
გაზიდვითი პოლიტიკა (dumping). სწრაფი ნაბიჯით მიდის წინ მსოფ-
ლიო საბაზრო ურთიერთობათა ზრდა, სულ უფრო და უფრო მტკიც-
დება კავშირი მსოფლიო მეურნეობის სხვადასხვა ნაწილებს შორის,
მჭიდროვდება დამოკიდებულება „ეროვნულათ“ და მეურნეობრივად
განცალკევებულ ქვეყნებს შორის, და სულ სწრაფად იზრდება მსოფ-
ლიო წარმოების ბაზა მის ახალ, არა-კაპიტალისტურ, უმაღლეს
ფორმაში.

თუ **საქონლის** საერთაშორისო მოძრაობა მსოფლიოს საზოგადო-
ებრივ-სამეურნეო ორგანიზმში „ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლას“
გამოხატავს, **მოსახლეობის** საერთაშორისო **მოძრაობა**, უმთავრესად,
სამეურნეო ცხოვრების ძირითადი ფაქტორის, სამუშაო ძალის, ერთი
ადგილიდან მეორეზე გადასვლას გამოხატავს. როგორც „ეროვნულ
მეურნეობის“ ჩარჩოებში სამუშაო ძალის განაწილება სხვადასხვა სა-
წარმოო დარგთა შორის წესრიგდება სამუშაო ქირის სიმართლით,
სწორედ ამგვარათვე მსოფლიო მეურნეობის ფარგლებშიც სწარმოებს
ეს პროცესი სამუშაო ქირის სხვადასხვა ნორმის გათანაწილებისა
მიგრაციის გზით. კაპიტალისტური **ახალი ქვეყნის** ვეებერთელა რე-
ზერვუარი იზიდავს ევროპის და აზიის „ზედმეტ“ მოსახლეობას, და-
წყებული სამიწათმოქმედო მეურნეობიდან გამოყრილ გაღატაკებულ
გლეხებიდან და გათავებული უმუშევართა საქალაქო „სარეზერვო
არმიით“. ასე იქმნება მსოფლიო მასშტაბით შეფარდება „მუშა ხელის“
მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის კაპიტალისტურ საჭირო პრო-
პორციით. ერთგვარი წარმოდგენა რომ გვქონდეს პროცესის რაო-
დენობითი მხარეზე, მოვიყვანოთ რამდენიმე ციფრი.

იმიგრანტთა რიცხვი ჩრდ. ამერ.

შეერთებ. შტატებში იყო:

1904	812.870
1905	1.026.499
1906	1.100.735
1907	1.285.349
1914	1.218.480 ¹⁾

უცხოელთა რიცხვი გერმანიაში

იყო:

1880	276.057
1900	778.737
1910	1.259.873 ²⁾

¹⁾ D. Levin: Der Arbeitslohn und die soziale Entwicklug. Berlin, 1913.
S. 141; Ю. Филиппов: „Эмиграция“, გვ. 13. უკანასკნელი ციფრი ამოღებუ-
ლია „The American Year-Book“-იდან, 1914 წ. p. 385.

²⁾ Levin. l. c., 141.

ემიგრანტთა რიცხვი იტალიიდან უდრიდა (1912 წ.) 711.446, ინგლისიდან და ირლანდიიდან—467.762, ესპანიიდან—175.567 (1911 წ.), რუსეთიდან—127.747 და სხვ. ¹⁾ სამუდამო ემიგრაციას, როცა მუშები ყოველგვარ კავშირს სწყვეტენ თავის ძველ სამშობლოსთან და იძენენ ახალ სამშობლოს, ემატება დროებითი ემიგრაციაც სეზონურ სამუშაოებზე: ასეთი ხასიათი აქვს რამდენათმე იტალიურ ემიგრაციას, რუს და პოლონელ მუშების გასვლას გერმანიაში სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების დროს (ე. წ. „Sachsengängerei“) და სხ. სამუშაო ძალის ასეთი მოძრაობა უკვე წარმოადგენს **შრომის მსოფლიო ბაზრის** ერთერთ მოვლენას.

სამუშაო ძალის, როგორც კაპიტალისტურ ურთიერთობათა ერთი პოლიუსის, მოძრაობას შეესაბამება მოძრაობა **კაპიტალისა**, როგორც ამ ურთიერთობათა მეორე პოლიუსისა. როგორც პირველ შემთხვევაში მოძრაობის პროცესს სამუშაო ქირის ნორმის გათანასწოების კანონი აწესრიგებს, ისე მეორე შემთხვევაში მოგების ნორმის ინტერნაციონალური გათანასწოება სწარმოებს. კაპიტალის მოძრაობამ, რომელსაც, კაპიტალის გამზიდველი ქვეყნის თვალსაზრისით, ჩვეულებრივად კაპიტალის ექსპორტს უწოდებენ, თანამედროვე ეკონომიურ ცხოვრებაში ისეთი დიდი მნიშვნელობა მიიღო, რომ ზოგიერთები (მაგ., Sartorius von Waltershausen) თანამედროვე კაპიტალიზმს განმარტავენ, როგორც საექსპორტო კაპიტალიზმს (Exportkapitalismus). ამ მოვლენას კიდევ შევცხებით სხვა კითხვებთან დაკავშირებით. ეხლა ჩვენ გვსურს მხოლოდ აღვნიშნოთ უმთავრესი ფორმები და დაახლოვებით რაოდენობითი მხარე კაპიტალის საერთაშორისო მოძრაობისა, რომელიც სამეურნეო ცნობების ინტერნაციონალიზაციის და მსოფლიო მეურნეობის ზრდის პროცესის ყველაზე უფრო არსებით ელემენტს შეადგენს. არსებობს ორი მთავარი კატეგორია კაპიტალის ექსპორტისა: ერთის მხრით, მისი ექსპორტი, როგორც **კაპიტალისა**, რომელსაც **მოაქვს პროცენტები**, მეორეს მხრით, როგორც **კაპიტალისა**, რომელსაც **მოაქვს მოგება**.

ამ დაყოფის ფარგლებში შეიძლება აგრეთვე სხვადასხვა სახე და ფორმა გავარჩიოთ. პირველი ადგილი უკავია **სახელმწიფო და კომუნალურ** სესხებს. სახელმწიფო ბიუჯეტის საოცარი ზრდა, რომელიც გამოწვეულია როგორც გართულებული ეკონომიური ცხოვრებით საერთოდ, ისე მთელი „სახალხო მეურნეობის“ მილიტარიზაციით, უცხო ქვეყნებში სესხების აღების სულ უფრო და უფრო დიდ

¹⁾ Stat. Jahr. f. d. D. R.

აუცილებლობას იწვევს მიმდინარე ხარჯების დასაფარავად. მეორეს მხრით, დიდი ქალაქების ზრდა თხოულობს სამუშაოთა მთელი რიგის განხორციელებას (ელექტრონის რკინის გზების გაყვანა, ელექტრონით განათება, კანალიზაცია და წყალსადენი, ქვაფენილი, ცენტრალური ორთქლთობა, ტელეგრაფი და ტელეფონი, სასაკლაოების მოწყობა და სხ.), რისთვისაც ფრიად დიდი თანხებია საჭირო. უკანასკნელს ძლიერ ხშირათ აგრეთვე უცხოეთში სესხის აღების სახით შოულობენ. კაპიტალის ექსპორტის მეორე ფორმას „**მონაწილეობის**“ **სისტემა** („Beteiligung“, „Partizipation“) წარმოადგენს: A ქვეყნის დაწესებულებას (სამრეწველოს, სავაჭროს ან ბანკს) აქვს შეძენილი B ქვეყნის დაწესებულების ობლიგაციები. მესამე ფორმას წარმოადგენს უცხო ქვეყნების დაწესებულებათათვის კაპიტალის მიწოდება, კაპიტალის შექმნა განსაზღვრულ, კონკრეტულ მიზნისთვის: ბანკი აწვდის თანხებს სხვა დაწესებულებათა მიერ ან თვით მის მიერ დაარსებულ უცხო ქვეყნის წარმოებას; ანდა სამრეწველო დაწესებულება აწვდის თანხებს თავის „Tochtergesellschaft“-ს, რომელსაც იგი დამოუკიდებელ საზოგადოების სახეს აძლევს; ან საზოგადოება, რომელიც მიზნად სწორეთ თანხების მიწოდებას ისახავს, აწვდის ამ თანხებს საზღვარგარეთის დაწესებულებებს.¹⁾ მეოთხე ფორმა არის კრედიტი **რაიმე განსაზღვრული მიზნების გარეშე** (უკანასკნელს „თანხების მიწოდების“ შემთხვევაში აქვს ადგილი), რომელსაც უხსნის ერთი ქვეყნის სხვილი საბანკო ფორმები მეორე ქვეყნის ბანკებს. დასასრულ, მეხუთე ფორმას წარმოადგენს **უცხო ქვეყნების აქციების და სხ. შეყიდვა მათი ხელახლათ გაყიდვის მიზნით** (შეად. საემისიო ბანკების მოქმედება) და სხ. (უკანასკნელი ჩვენს მიერ ჩამოთვლილ ფორმათაგან, წინააღმდეგ დანარჩენებისა, ინტერესთა ხანგრძლივ კავშირს არ ქმნის).

ასე, სხვადასხვა გზით, სწარმოებს კაპიტალის გადასვლა ერთ „ეროვნულ“ სფეროდან მეორეში, იზრდება „ეროვნულ კაპიტალების“ ურთიერთ შორის გადახლართვა, კაპიტალის „ინტერნაციონალიზაცია“. იგი მიდის უცხო ქვეყნების ფაბრიკებსა და მალაროებში, პლანტაციებსა და რკინის გზებში, სანაოსნო საზოგადოებებსა და ბანკებში, იზრდება თავის რაოდენობით, აგზავნის „სამშობლოში“ ზედმეტი ღირებულების ნაწილს, სადაც ამ ნაწილს საკუთარი მოძრაობა შეუძლია დაიწყოს, აგროვებს მის მეორე ნაწილს, სულ უფრო და უფრო

1) ამ საზოგადოებათა შესახებ იხ. K. Liefmann: „Beteiligungs- und Finanzierungs-gesellschaften“, 2 Auflage, Iena, Gustav Fischer, 1913.

ათართოვებს თავის გამოყენების სფეროს, ჰქმნის საერთაშორისო და-
მოკიდებულებათა სულ უფრო და უფრო მჭიდრო ქსელს. პროცესის
რაოდენობითი მხარეს შესახებ ერთგვარ წარმოდგენას იძლევა შემდე-
გი ციფრები.

საფრანგეთი (1902 წ. ციფრები)

საფრანგეთის მიერ საზღვარგარეთ და-
ბანდებული კაპიტალი
მილიარდ ფრანკ.

რუსეთი	9—10
ინგლისი	$\frac{1}{2}$
ბელგია და ჰოლანდია . .	$\frac{1}{2}$
გერმანია	$\frac{1}{2}$
ოსმალ., სერბია, ბულგარ.	$\frac{1}{2}$
რუმინია და საბერძნეთი .	3—4
ავსტრია-ჰუნგრეთი . . .	2
იტალია	1— $\frac{1}{2}$
შვეიცარია	$\frac{1}{2}$
ესპანია და პორტუგალ. .	$3\frac{1}{2}$
კანადა და შეერთ. შტატ.	$\frac{1}{2}$
ევგიპტე და სუეცი. . . .	3—4
არგენტ., ბრაზილ., მექსიკა	$2\frac{1}{3}$ —3
ჩინეთი და იაპონია . . .	1
ტუნისი და საფრან. ახალშ.	2—3

სულ . . 30—35 $\frac{1}{2}$ ¹⁾

რა სახის წარმოებაშია მოთავსებული

	მილიონ ფრანკ.
1. სავაჭრო წამოწყებ. . .	995,25
2. მიწის საკუთრება . .	2.183,25
3. ბანკები და დაზღვევა .	551,00
4. რკინის გზები	4.544,00
5. სამთო საქმე და ინდუს- ტრია	3.631,00
6. საზღვაო ტრანსპორტი, ნავთსადგურები და სხ.	461,00
7. სახელმწიფო და კომი- სიონური სესხები . .	16.553,00
8. სხვადასხვა.	936,00
სულ . .	29.855,00 ²⁾

ლერუა-ბოლიეს აზრით საფრანგეთის მიერ უცხო ქვეყნების წა-
მოწყობებში და სესხებში მოთავსებული კაპიტალი უდრიდა 1902 წ.
34 მილიარდ ფრანკს ³⁾. 1905 წ. ეს ციფრი უკვე 40 მილიარდ ფრან-
კამდე აღწევდა. პარიზის ბირჟაზე დაშვებულ ფასიან ქაღალდების სა-
ერთო ჯამი (კურსის მიხედვით) შესდგებოდა: 1904 წ.—63.990 მილ.
ფრანკის ფრანგულ ფასეულობათაგან და 66.180 მილ. ფრანკის უც-
ხო ქვეყნების ფასეულობათაგან, 1913 წ.—64.104 მილ. ფრანკის ფრანგ.
ფას. და 70.761 მილ. ფრ. უცხ.⁴⁾.

¹⁾ Harms l. c., 228—229, Исаев: „Мировое хозяйство“, გვ. 82—83.

²⁾ Sartorius von Waltershausen: „Das volkswirtschaftliche System der Kapitalanlage im Auslande“, s. 56.

³⁾ „Économiste Français“, 1902, II, p. 449 (ციტატა Sartorius-ის).

⁴⁾ Sartorius von Waltershausen, l c; Вестник финансов, № 4, 1915 წ.

ი ნ გ ლ ი ს ი.

ინგლისის მიერ საზღვარგარეთ 1911 წ.

მოთავსებული კაპიტალი.

	გირვან, სტერლინგ.
ინგლ. ახალშ. და ინდოეთი	1.554.152.000
ამერიკის შეერთ. შტატები	688.078.000
კუბა	22.700.000
ფილიპინები	8.202.000
მექსიკა	87.334.000
ბრაზილია.	94.330.000
ჩილი	46.375.000
ურუგვაი	35.255.000
პერუ	31.896.000
დანარჩენი ამერიკა	22.517.000
რუსეთი	38.388.000
ოსმალეთი	18.320.000
ეგვიპტე	43.753.000
ესპანია	18.808.000
იტალია	11.513.000
პორტუგალია	8.134.000
საფრანგეთი	7.071.000
გერმანია	6.061.000
დანარჩენი ევროპა	36.317.000
იაპონია	53.705.000
ჩინეთი	26.809.000
დანარჩენი „საზღვარგარ.“	61.907.000

სულ „საზღვარგარ.“ . . . 1.637.684.000

ინგლის. ახალშენ. . . . 3.191.836.000

ინგლის. ემისია უცხო ქვეყნების ფასეულობ. (სახელმწ. რკინის გზების, სამთა-მადნო და სხვადასხვა კორპორაციის სესხები).

	მილიონ. გირვ.
1892	49,9
1893	29,9
1894	52,2
1895	55,2
1896	56,1
1897	47,4
1898	59,8
1899	48,2
1900	24,2
1901	32,6
1902	57,7
1903	54,3
1904	65,3
1905	102,6
1906	61,0
1907	68,9
1908	121,9
1909	121,9
1910	132,7 ¹⁾

1915 წ. ინგლისური კაპიტალი, რომელიც მოთავსებული იყო საზღვარგარეთის და კოლონიალურ წარმოებაში, ლოიდ-ჯორჯის განცხადებით 1915 წლის დასაწყისს უკვე 4 მილიარდ გირვანქა სტერლინგს უდრიდა.

რაც შეეხება გერმანიას, ცნობები უცხო ქვეყნების ემისიისა და გერმანულ ბირჟებზე უცხოეთის ფასიან ქაღალდების დაშვების შესახებ მოწმობს ამ უკანასკნელთა შემცირებას (1913 წ. Stat Jahrb. f. d. D. R. მიხედვით ბირჟაზე დაშვებული ფასიანი ქაღალდების ნომინალური ღირებულება უდრიდა: 1910 წ.—2.242 მილ. მარკას,

¹⁾ B. Harms, l. c., s. 235.

1911 წ.—1.208 მ. მარ., 1912 წ.—835 მ. მარ.), მაგრამ ეს რამდენად-მე მოჩვენებითი შემცირება კაპიტალის ექსპორტისა იმით აიხსნება, რომ გერმანული ბანკები სულ უფრო და უფრო ფართო მასშტაბით აწარმოებს ფასიან ქაღალდების შეყიდვას უცხოეთის, განსაკუთრებით ლონდონისა, პარიზისა, ანტვერპენისა და ბრიუსელის ბირჟებზე, და აგრეთვე „კაპიტალის ფინანსიური მობილიზაციითაც“ მოსალოდნელი მისი მომზადებულათ შეხვედრის მიზნით. საზღვარ გარეთ დაბანდებული კაპიტალის საერთო ჯამი უდრის დაახლოვებით 35 მილიარდ მარკას.

აღსანიშნავია კიდევ ბელგიის კაპიტალიც, რომლის ჯამიც, საზღვარგარეთ დაბანდებული, უდრის $2\frac{3}{4}$ მილიარდ ფრანკს. ცალკე ქვეყნების მიხედვით ეს კაპიტალი განაწილებულია შემდეგნაირათ:

გ ე რ მ ა ნ ი ა .

ბ ე ლ გ ი ა .

მილ. მარ.	მილ. მარ.	მილ. ფრ.
არგენტინა 92,1	მექსიკა 1.093	ჰოლანდია 70
ბელგია 2,4	ჰოლანდია 81,9	საფრანგეთი 137
ბოსნია 85,0	ნორვეგია 60,3	ბრაზილია 143
ბრაზილია 77,6	ავსტრია 4.021,6	იტალია 166
ბულგარეთი 114,3	პორტუგალია 700,7	ევვიპტე 219
ჩილი 75,8	რუმინია 948,9	გერმანია 244
დანია 595,4	რუსეთი 3.453,9	არგენტინა 290
ჩინეთი 356,6	სერბია 152,0	კონგო 322
ფინეთი 46,1	შვეცია 355,3	ესპანია 337
დიდი ბრიტან. 7,6	შვეიცარია 437,6	რუსეთი 441
იტალია 141,9	ესპანია 11,2	დანარჩენი 338 ¹⁾
იპონია 1.290,4	ოსმალეთი 978,1	
კანადა 152,9	ჰუნგრეთი 1.506,3	ს უ ლ $2\frac{3}{4}$ მილიარ.
კუბა 147,0	შეერთ. შტატ. 4,945,8	
ლიუქსემბურგი 32,0		

შეერთებულ შტატებს, რომელსაც დიდძალი კაპიტალი შეაქვს თავის ქვეყანაში, თვითონ გააქვს იგი, თავის მხრივ, ერთობ საგრძნობ რაოდენობით შუა და სამხრეთ ამერიკაში, განსაკუთრებით კი მექსიკასა, კუბასა და კანადაში. „კუბას სახელმწიფო ფონდებმა პირველათ მიიპყრეს შეერთებული შტატების კაპიტალისტთა ყურადღება. კუბაში ამერიკელებს დიდძალი პლანტაციები აქვთ. ამერიკულმა ინიციატივამ დიდი მონაწილეობა მიიღო მეზობელ მექსიკის რესპუბლიკაში“

¹⁾ Narms, l. c., 242; Schilder: „Entwicklungstendenzen der Weltwirtschaft“, s. 364 ff.

კის განვითარებაში, განსაკუთრებით მექსიკის რკინის გზების გაყვანისა და ექსპლოატაციის საქმეში. ბუნებრივია, რომ მექსიკის 5% და 4% სესხები (150 მილ. დოლარის) შეერთებულ შტატების ბაზარზე ნაღდდებოდა. ამავე ბაზარზე იქნა განაღდებული ფილიპინის კუნძულების 4%-ნი ფონდები. კანადაში შეერთებულმა შტატებმა 590 მილ. დოლარზე მეტი მოათავსა, მექსიკაში 700 მილ. დოლარზე მეტი და სხვ.“¹⁾

მაგრამ ისეთი ქვეყნებიც კი, როგორიც არის იტალია, იაპონია, ჩილი და სხ. აქტიურ როლს თამაშობს კაპიტალის ამ დიდ გადასახლებაში. თავის თავად იგულისხმება, რომ მოძრაობის საერთო მიმართულება მოგების ნორმის (ანუ პროცენტის ნორმის) განსხვავებით განისაზღვრება: რაც უფრო განვითარებულია ქვეყანა, რაც უფრო დაბალია მოგების ნორმა, რაც უფრო დიდია კაპიტალის „ზედმეტი დაგროვება“ და რაც უფრო ნაკლებია, მაშასადამე, მასზე მოთხოვნა, მით უფრო ძლიერია კაპიტალის გაზიდვის პროცესი; და, პირიქით: რაც უფრო მაღალია მოგების ნორმა, რაც უფრო დაბალია კაპიტალის ორგანიზებული შედგენილობა, რაც უფრო დიდია მასზე მოთხოვნა, მით უფრო დიდია კაპიტალის მიზიდვის ძალა.

როგორც **საქონლის** საერთაშორისო **მოძრაობა** ათანასწორებს ლოკალურ და „ნაციონალურ“ ფასებს მსოფლიო ფასების საშუალებით, როგორც **მიგრაციას** აქვს ტენდენცია გაათანასწოროს განსხვავებანი დაქირავებული მუშების სამუშაო ქირაში, ისე **კაპიტალის** მოძრაობას აქვს ტენდენცია გაათანასწოროს მოგების „ნაციონალური“ ნორმები; იგი გამოხატავს ყველაზე უფრო ზოგად კანონს კაპიტალისტური წარმოების წესისა მის მსოფლიო მასშტაბით.

ჩვენ აქ რამდენადმე უფრო დაწვრილებით უნდა შევჩერდეთ კაპიტალის ექსპორტის იმ ფორმაზე, რომელიც უცხო ქვეყნების წამოწყებებში „მონაწილეობასა“ და მათთვის „თანხების მიწოდებაში“ გამოიხატება. საქმე იმაშია, რომ მსოფლიო მეურნეობის ჩარჩოებში კაპიტალისტური განვითარების მოსწრაფებანი კონცენტრაციისაკენ იმავე ორგანიზაციულ ფორმებს ლებულობს, როგორც ეს ხდება „ნაციონალური“ მეურნეობის ჩარჩოებში: სულ უფრო და უფრო აშკარავდება თავისუფალი კონკურენციის შეზღუდვისაკენ მიმართული ტენდენციები მონოპოლისტურ წამოწყებათა დაარსების საშუალებით. და სწორედ ამ მონოპოლისტურ ორგანიზაციათა შექმნის პროცესში თამაშობს ძლიერ დიდ როლს მონაწილეობა და კაპიტალის მიწოდე-

¹⁾ М. Боголепов: „Американский рынок“, Вестн. Фин., № 39, 1915 г.

ბა. თუ „მონაწილეობას“ და მის სხვადასხვა საფეხურს განვიხილავთ, შეძენილი აქციების რაოდენობის მიხედვით, ადვილათ დავინახავთ, თუ როგორი თანდათანობით მზადდება სრული ფუზიის მოხდენის პროცესი: როცა აქციათა რაოდენობა მცირეა, შესაძლებლობა არის მონაწილეობისა აქციონერთა კრებაში; როცა მათი რაოდენობა უფრო დიდია, მყარდებიან უფრო მჭიდრო ურთიერთობანიც (შეიძლება ლაპარაკი ახალი წარმოებითი მეთოდებით, პატენტებით საერთო სარგებლობაზე, ბაზრის განაწილებაზე etc.),—ამ სახით, იქმნება ერთგვარი სოლიდარობა ინტერესებისა; როცა აქციების რიცხვი 50% აღემატება, „მონაწილეობა“ უკვე იჭერს სრული ფუზიის ალავს. დასასრულ, ძლიერ ხშირათ ხდება ფილიალურ განყოფილებათა დაარსება ცალკე საზოგადოებათა სახით, რომელთა ფონდებიც მათ „Muttersgesellschaft“-ს ეკუთვნის ¹⁾. უკანასკნელ მოვლენას ხშირათ ვხვდებით საერთაშორისო ხასიათის ურთიერთობათა დროს. „უცხო“ ქვეყნის კანონმდებლობითი შეზღუდვების თავიდან ასაცილებლათ, ამ ახალი „სამშობლოს“ მრეწველთა პრივილეგიებით სარგებლობის მიზნით, უპირატესობას ფილიალების დამოუკიდებელ სააქციო საზოგადოებათა სახით დაარსებას აძლევენ.

ასე მაგ., Waldhof ცელიულოზის ფაბრიკას მანგეიმში აქვს (თუმცა ახლა წარსულ დროზე უნდა ვილაპარაკოთ) რუსული განყოფილება პერნოვში; Carl Schlenk A—g-ის ბრინჯაოს საღებავების ფაბრიკას აქვს ამერიკული Tochtergesellschaft რიგაში სწორეთ ისე, როგორც „Varziner Papierfabrik“-ს აქვს ამერიკული განყოფილება „Hammerwill Paper Co“; კონტინენტის ყველაზე უფრო დიდ მავთულის ფაბრიკას „Westfälische Drahtindustrie“-ს აქვს Tochtergesellschaft რიგაში და სხ. და პირიქით: უცხოეთის საზოგადოებებს აქვთ განყოფილებანი გერმანიასა და სხვა ქვეყნებში. ამათ რიცხვს, მაგ., ეკუთვნის საზოგადოება მაგი (Kempttal, შვეიცარია) ფილიალური საზოგადოებებით ზინგენსა და ბერლინში (გერმანია) და პარიზში (Compagnie Maggie და Societé des boissons hygieniques) ²⁾. 1903 წ. ამერიკულმა ფირმამ Westinhouse Electric Co-იამ (პიტსბურგში) დააარსა ფილიალური განყოფილება მანჩესტერის ახლოს (ინგლისი); 1902 წ. ამერიკულმა ასანთის ტრესტმა Diamond Matsch Co-ამ მონაწილეობის სულ უფრო და უფრო გაძლიერებით ხელში ჩაიგდო წამოწყება ლივერპულში, რომელიც ამერიკული საზოგადოების ფილიალურ განყოფილებათ გადაიქცა და სხ.³⁾ ანალოგიურ მდგომარეობაში იმყოფება შვეიცარიის შოკოლადის და სართავი მრავალი ფაბრიკა, ინგლისური საპნის და მანქანების ქარხნები, ძაფის ქარხნები, ამერიკული საკერავი მანქანების ფაბრიკები, მანქანების ქარხნები და სხ.

¹⁾ R. Liefmann: „Beteiligungs und Finanzierungsgesellschaften“, s. 47—48. საჭიროა აღვნიშნოთ, რომ განსაზღვრულ პირობებში, როგორც „კანტროლს“, ისე ფუზიას ალავი იქვს იმ შემთხვევაშიც, როცა აქციების რაოდენობა 50%-ზე საგრძნობლათ ნაკლებია.

²⁾ Ibid., s. 49.

³⁾ Sartorius von Walterhausen. l. c., s. 174.

მაგრამ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ საზღვარგარეთის წამოწყებებში მონაწილეობა მხოლოდ ამ ფორმაში გამოიხატება. სინამდვილეში არსებობს ძლიერ დიდი რიცხვი ყველა საფეხურის „მონაწილეობათა“, დაწყებული შედარებით მცირე რაოდენობის აქციების შეძენიდან, განსაკუთრებით როცა ესა თუ ის წამოწყება (სავაჭრო, სამრეწველო ან ბანკი) ერთსა და იმავე დროს რამდენსამე წამოწყებაში „იღებს მონაწილეობას“, და გათავებული თითქმის ყველა აქციების შეყიდვით. თვით „მონაწილეობის“ მექანიზმი იმაში მდგომარეობს, რომ ესა თუ ის საზოგადოება უშვებს თავის აქციებს და ობლიგაციებს სხვა წამოწყებათა ფონდების შესაძენათ. ლიფმანი არჩევს სამ ფორმას ამ „ფონდების ერთის მეორით შეცვლისას“ („Effekten-substitution“) სათანადო „სუბსტიტუციონალურ საზოგადოებათა“ („Substitutionsgesellschaften“) **მიზნის მიხედვით: 1) საზოგადოებანი კაპიტალის მოსათავსებლად** („Kapitalanlagegesellschaften“, რასაც ჩვეულებრივად „investment trust“-ს ეძახიან), როცა „ფონდების სუბსტიტუციას“ მიზნათ აქვს დივიდენდების მიღება უფრო შემოსავლიან და უფრო სარისკო წამოწყებათაგან; 2) **საზოგადოებანი ფონდების გადმოსაბირებლად** („Effektenübernehmegesellschaften“), როცა საზოგადოების მიზანს შეადგენს ისეთ წამოწყებათა ფონდების რეალიზაცია, რომელთაც არ შეუძლიათ, უფლებრივ თუ ფაქტიურ ურთიერთობათა გამო, უშუალოთ მიაწოდონ ეს ფონდები ხალხს და 3) **„საკონტროლო საზოგადოებანი“** („Kontrollgesellschaften“, ანუ, ამერიკული ტერმინოლოგიით, „Holding Companies“), როცა შეიყიდიან ხოლმე სხვადასხვა წამოწყების ფონდებს, ამოიღებენ ტრიალიდან, და მათ მაგიერ უშვებენ საკონტროლო საზოგადოების ფონდებს, რომელიც, ამ სახით, **გავლენას პოულობს ამ წამოწყებებზე საკუთარი კაპიტალის დაუხარჯავათ**. აქ მიზანს სწორეთ ეს „გავლენა“, „კონტროლი“ შეადგენს, ე. ი. ფაქტიური ბატონობა ამა თუ იმ წამოწყებებზე.

ყველა ამ შემთხვევაში იგულისხმება, რომ შესაცვლელი ფონდები უკვე არსებობს, და თუ მათი გამოშვება პირველათ უხდებათ, მაშინ ჩვენ გვაქვს ოპერაცია **კაპიტალის მიწოდებისა** (Финансирование), რომლის სუბიექტიც შეიძლება იყოს, როგორც დავინახეთ, ბანკები, სამრეწველო და სავაჭრო წამოწყებანი, და აგრეთვე განსაკუთრებული „კაპიტალის მიმწოდებელი საზოგადოებანი“. რამდენადაც ლაპარაკია კაპიტალის მიწოდებაზე სამრეწველო წარმოწყებათა მხრით, ეს ჩვეულებრივად დაკავშირებულია საზღვარგარეთის ფილიალურ განყოფილებათა დაარსებასთან, ვინაიდან ჩვეულებრივად სწორეთ აქ **იქმნება საფონდო კაპიტალი**.

ამ თანხების მიმწოდებელ საზოგადოებებს შეუძლია ძლიერ გააფართოვოს თავისი მოქმედება. ასე, მაგ., მექანიკურმა წამოწყებამ Orenstein Koppel—Arthur Koppel A-G-მა დააარსა 10 „Tochtergesellschaften“, რომელთაგან ყველაზე უფრო მსხვილი იმყოფება: რუსეთში, პარიზში, მადრიდში, ვენაში, იოგანეს-ბურგში (სამხრ. აფრიკა); ფირმას ძმ. Korting's (განოვერში) აქვს განყოფილებანი ავსტრიაში, უნგრეთში, საფრანგეთში, რუსეთში, ბელგიაში, არგენტინაში; მრავალ-რიცხვოვან გერმანულ ცემენტის ქარხნებს აქვს „Tochtergesellschaften“ ამერიკაში; ქიმიურ ქარხნებს—რუსეთსა, საფრანგეთსა და ინგლისში. ნორვეგიის აზოტის ნივთიერებათა წარმოების წამოწყებებში უცხოეთის წამოწყებათათვის თანხების მიწოდება ფრიად მნიშვნელოვან ხასიათს ღებულობს. ნორვეგიელ, ფრანგ და კანადელ კაპიტალისტებს დაარსებული აქვთ „Norsk Hydro-Elektrisk Kvælstofaktieselskab (იგივე „Société Norvegienne de l'Azote et des Forces Hydro-electriques“); რომელმაც თავის მხრივ დააარსა ორი სააქციო წამოწყება, რომელშიც გერმანულმა კაპიტალმა მიიღო მონაწილეობა. წარმოების ინტერნაციონალიზაციამ უაღრეს საფეხურამდე ელექტრო-ტექნიკურ ინდუსტრიაში მიადგინა. ფირმას Siemens Halske-ს აქვს თავისი წამოწყებანი ნორვეგიასა, შვეიცარიაში, სამხრეთ აფრიკასა და იტალიაში; შემდეგ მიდის ფილიალები რუსეთში, ინგლისში, ავსტრიაში; მთელ დედამიწის ზურგზე ცნობილ „Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft“-ს (მოკლეთ „A.-E.-G.“) აქვს „Tochtergesellschaft“ ლონდონში, პიტერში, პარიზში, გენუაში, სტოკჰოლმში, ბრიუსელში, ვენაში, მილანში, მადრიდში, ბერლინში, ამერიკულ ქალაქებში და სხ.; ასეთივე მოქმედებას ავითარებს Thomson-Houston C^o და მისი მოადგილე General Electric Company, Singer Manufacturing Company, Dunlop Pneumatic Tyre C^o, და სხ. ¹⁾.

განსაკუთრებით ღიად როლს უცხო ქვეყნების წამოწყებათათვის კაპიტალის მიწოდებაში მსხვილი ბანკები თამაშობს. საკმარისია რამდენათმე დავაკვირდეთ ამ დაწესებულებათა მოქმედებას, რომ დაეინახოთ, ამ „ნაციონალურ“ ორგანიზაციათა ინტერნაციონალური კავშირი უკვე რამდენად ძლიერია. ბელგიის „Société Générale de Belgique“-ის 1913 წ. ანგარიშის მიხედვით მისი „ნაციონალური“ ფესულობათა ჯამი უდრიდა 108.332.425 ფრანკს, უცხოეთის—დაახლოებით 77.899.237 ფრ. უკანასკნელი თანხა დაბანდებულია სულ სხვადასხვა ქვეყნის წამოწყებებში, სესხებში etc., სახელდობრ, არგენტინის, ავსტრიის, კანადის, ჩინეთის, კონგოს, ეგვიპტეს, ესპანიის,

¹⁾ Liefmann, I. c., 99-104. რა თქმა უნდა, თანხმების მიწოდება შეიძლება ეხებოდეს არა მარტო ფილიალურ განყოფილებებს. ასე, მაგ., ფირმა კნობი აწვდის თანხებს („Влад. Соловьев“-სა და „Братья Крафт“-თან ერთად) 1912 წ. „Каспийская Мануфактура“-ს (საპაიო ამხანაგობას), რომელმაც შეიძინა ერთი ლიკვიდაცია-მოხდენილი საზოგადოების ქონება, რომელიც დაარსებული იყო დაღესტანის ოლქში მოსკოვის მწარმოებლის რეზოტნიკოვისა, პეტროკოკინისა (პეტერბ. საბანკო მოღვაწე) და პარიზ-ნიდერლანდის ბანკის მიერ. („Биржев. Вед.“ 15, IV, 1915).

შეერთ. შტატების, საფრანგეთის, მაროკოს, ახალი კალედონიის, რუსეთის და სხ. ¹⁾

განსაკუთრებით კარგათაა დამუშავებული ცნობები **გერმანულ** ბანკების მოქმედების შესახებ. ჩვენ აქ მოგვყავს ცნობები გერმანიის ყველაზე უფრო დიდი ბანკების შესახებ, რომელნიც ამ ქვეყნის მთელ საბანკო საქმეს ასახიერებენ.

Die Deutsche Bank. 1) დააარსა Deutsche Uebersceische Bank, რომელსაც აქვს 23 ფილიალური განყოფილება: 7—არგენტინაში, 4—პერუში, 2—ბოლივიაში, 1—ურაგვაიში, 2—ესპანიაში, 1—რიო-დე-ჟანეიროში; 2) დააარსა (Dresdner Bank-თან ერთად) die Anatolische Eisenbahngesellschaft (Société du chemin de fer Ottoman d'Anatolie); 3) Wiener-Bank-Verein-თან ერთად შეიქმნა აქციები Betriebsgesellschaft der orientalischen Eisenbahnen-ისა; 4) დააარსა Deutsche Treuhandgesellschaft (ამერიკული ოპერაციები); 5) მონაწილეობას იღებს Deut.—Asiatische Bank-ში შანხაიში; 6) მონაწილეობას იღებს die Bank für Orientalische Eisenbahnen ციურიხში; 7) მონაწილ. Banca Commerciale Italiana-ში (მილანი); 8) მონაწ. Deutsch—Atlantische Ost-Europäische, Deut.-Niederländische Telegraphengesellschaft-ში; Nord-Deutsche Seekabelwerke და Deutsch-Südamerikanische Telegraphengesellschaft-ში; 9) მონაწ. Schantung-Bargbau და Schantung Eisenbahngesellschaft-ში; 10) მონაწ. (ოსმალეთის, ავსტრ., გერმან., საფრანგ., შვეიცარ., იტალ., ფირმებთან ერთად ბალდადის რკინის გზის საიმპერატ. ოსმალეთის საზოგადოებაში; 11) დააარსა Ost-Afrikanische Gesellschaft; 12) მონაწ. Deutsch-Ost-Afrikanische-Bank-ში; 13) მონაწ. შვეიცარ. და გერმ. ფირმებთან ერთად Zentral-Amerika-Bank-ში (შემდეგ დაერქვა Aktiengesellschaft, für überseeische Baununternehmungen); 14) მონაწ. საბანკო ფირმაში Güterbock, Horwitz და Co-ში (ვენა); 15) მონაწ. ფირმა Ad. Goerz (ბერლინი, იოგანესბურგი, მადნები).

Diskonto-Gesellschaft. 1) მონაწ. Deutsche Handels und Plantagen-Gesellschaft der Südseeinseln-სა და Neu-Guinea-Kompagnie-აში; 2) დააარსა (Nord-Deutsche Bank-თან ერთად) die Brasilianische Bank für Deutschland 5 ფილიალური განყოფილებით; 3) მონაწ. სხვა ბანკებთან ერთად Deutsche-Asiatische Bank-ში; 4) მონაწ. საბანკო ფირმაში Ernesto Tornquist (ბუენოს-აირესში) და მასთან დაკავშირებულ ფირმაში Albert de Bary და Co (ანტვერპენი); 5) მონაწილ. Banca Commerciale Italiana-ში; 6) დააარსა (Nord-Deutsche Bank-თან ერთად) Bank für Chile und Deutschland 8 ფილიალური განყოფილებით; 7) დააარსა (ფირმა Bleichröder-თან ერთად) Banka Generala Romana ბუქარესტში (ახლა 6 ფილიალური განყოფილება); 8) მონაწ. (ბევრ სხვა ფირმასთან ერთად) Banque Internationale de Bruxelles-ში; 9) მონაწ. Schantung-Eisenbahn-სა და Schantung-Bergbahn-Ges-ში და ჯირგინების და სატელეგრაფო წამოწყებათა მთელ რიგში; 10) დააარსა Otavi-Minen und Eisenbahn-Gesellschaft (აფრიკაში); 11) დააარსა Ostafrikanische Eisenbahngesellschaft; 12) მონაწ.

¹⁾ „La vie Internationale“, t. V. 1914, № 5, p. 449 (გამოცემა Office Centrale des Associations Internationales-ისა, Bruxelles).

Deutsch-Ost-Afrikanische Bank-ში; 13) დააარსა (Bleichröder-თან, ბულგ. ფერმ. და Nordd. B-სთან ერთად) Kreditna Banka სოფიაში; 14) დააარსა (Woermann-თან ერთად, ჰამბურგი) Deutsche Afrika-Bank; 15) მონაწ. General Mining and Finance Corporation Limited-ში (ლონდონი); 16) სხვებთან ერთად დააარსა Kamerun Eisenbahn-Gesellschaft; 17) დააარსა 1900 წ. ფილიალური განყოფ. ლონდონში; 18) კრუპთან ერთად თანხებს აწვდიდა Groze Venezuela Eisenbahn-ს; 19) როგორც როტშილდის საბანკო კონსორციუმის წევრი მონაწილეობას ღებულობდა ავსტრიის, ჰუნგრეთის, ფინეთის, რუსეთის, რუმინიის სახელმწიფო რკინის გზების etc. სესხებსა და წამოწყებებში¹⁾.

ანალოგიურ მოქმედებას ანვითარებენ გერმანიის სხვა დიდი ბანკებიც: Dresdner Bank, Darmstädter Bank, Berliner Handels. Gesellschaft, Schafhausen'scher Bankverein და Nationalbank für Deutschland. მათ აქვთ აგრეთვე საზიარო Tochtergesellschaft-თა მთელი რიგი დედამიწის ყველა კუთხეში²⁾.

რა თქმა უნდა, მარტო გერმანული ბანკები არ ანვითარებენ საზღვარ გარეთ ამგვარ ინტენსიურ მოქმედებას. შედარებითი ციფრები გვიჩვენებს, რომ ინგლისი და საფრანგეთი ამ მხრით გერმანიის წინ მიდიან. მაშინ როცა გერმანული მარკის ბანკების საერთო რიცხვი საზღვარ გარეთ იყო 13 (100 მილ. მარკით და 70 განყოფილებით), ინგლისს ჰქონდა 1910 წ. მიწურულში 36 კოლონიალური ბანკი განყოფილებებით (Niederlassungen) ლონდონში და 3,358 საქმიანი ბიუროთი (Geschäftsstellen) ახალშენებში, და აგრეთვე 36 სხვა ინგლისური საზღვარგარეთის ბანკი 2091 განყოფილებით. საფრანგეთს უკვე 1904—05 წ. ჰქონდა 18 კოლონიალური და საზღვარგარეთის ბანკი 104 განყ.; ჰოლანდიას 16 საოკეანო (ოკეანეს იქით მდებარე ქვეყნებში) ბანკი 68 განყ. და სხ. აგრეთვე საფრანგეთის ცალკე ბანკებიც იჩენს დიდ ეკონომიურ ძალას ახალშენების და „საზღვარგარეთის“ მიმართ. ასე, მაგ., Crédit Lyonnais 1911 წ. ჰქონდა 16 განყოფილ. საზღვარგარეთ და 5 ალჟირში; Comptoir National d'Escompt—12 განყ. საზღვარგარეთ და 11 ტუნისსა და მადაგასკარში; Société Générale-სა და Crédit Industriel-ს აქვს საკუთარი განყოფილება მარტო ლონდონში, მაგრამ სამაგიეროდ მრავალრიცხოვანი „Tochtergesellschaften“ საზღვარგარეთ³⁾.

¹⁾ D-r Riesser: Die Deutschen Grossbanken und ihre Konzentration im Zusammenhang mit der Entwicklung der Gesamtwirtschaft in Deutschland. 4 Aufl., 1912, s. 354.

²⁾ იხ. Riesser, თავი: Die gemeinsamen Tochtergesellschaften der deutschen Kreditbanken zur Pflege überselischer und ausländischer Geschäftsbeziehungen ზემოთ დასახელებულ თხზულებაში, გვ. 371 და შემდეგი.

³⁾ Ibid., s. 375. მაგრამ ამასთან უნდა აღინიშნოს გერმ. ბანკების სწრაფი ზრდა. 90 წლების მიწურულში მათი რიცხვი უდრიდა მხოლოდ 4-ს, 1903 წ. — 6-ს 32 განყ., 1906 წ. — 13-ს 70 განყ.

„მონაწილეობა“ და „თანხების მიწოდება“, როგორც „მონაწილეობის“ განვითარების შემდეგი ეტაპი, მოასწავებს მრეწველობის შეკავშირების შეუჩერებელ ზრდას და მის გარდაქმნას ერთ, **ორგანიზაციულად მთლიან** სისტემათ. კაპიტალისტური მონოპოლიის უახლესი დროის ტიპები თავის ყველაზე უფრო ცენტრალისტურად მოწყობილ ფორმებში, როგორც, მაგ., ტრესტები, წარმოადგენს „მონაწილეობის საზოგადოებათა“ ანუ „თანხების მიმწოდებელ საზოგადოებათა“ მხოლოდ ერთერთ ფორმას, რამდენადაც ეს უკანასკნელნი, ერთის მხრით, სარგებლობენ ჩვენი დროის კაპიტალისტური საკუთრების ცოტათ თუ ბევრად მონოპოლიურ მდგომარეობით, ხოლო, მეორე მხრით, მათი განხილვა და კლასიფიკაცია ხდება ფასიან ქაღალდების მოძრაობის თვალსაზრისით, როგორც (ლაპარაკი ფასიან ქაღალდებზეა) ჩვენი დროის კაპიტალისტური საკუთრების სპეციფიკური გამოხატულების მოძრაობის თვალსაზრისით.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ მსოფლიო სამეურნეო პროცესის ზრდა, რომელიც საწარმოვო ძალთა ზრდას ეყრდნობა, იწვევს არა საწარმოვო ურთიერთობათა ზრდა-განვითარებას სხვადასხვა ქვეყნებს შორის, არა მარტო საერთო კაპიტალისტური ურთიერთობის გაღრმავება-გაფართოებას, არამედ ჰქმნის კიდევაც ახალ ეკონომიურ ფორმაციებს, ახალ — კაპიტალისტურ განვითარების წინანდელ ხანებისათვის უცნობ — სამეურნეო ფორმებს.

ჩანასახები იმ ორგანიზაციული პროცესისა, რომელიც ხასიათდება ინდუსტრიის განვითარებით „ნაციონალურ“-სამეურნეო ჩარჩოებში, სულ უფრო და უფრო მძლავრად აშკარავდება მსოფლიო ურთიერთობათა ნიადაგზე. „ნაციონალურ“ მეურნეობათა საწარმოვო ძალების კაპიტალისტურ ნიადაგზე ზრდამ ეროვნულ კარტელებისა და ტრესტების შექმნა გამოიწვია, სწორედ ამგვარათვე მსოფლიო კაპიტალიზმის საწარმოვო ძალთა ზრდა სულ უფრო და უფრო დაჟინებით სვამს საკითხს ეროვნულ კაპიტალისტურ ჯგუფებს შორის ინტერნაციონალურ შეთანხმებათა შესახებ, დაწყებული ამ შეთანხმებათა ყველაზე უფრო მარტივ ფორმებიდან და გათავებული **ინტერნაციონალური ტრესტის** ცენტრალისტური ფორმით. ამ ფორმაციებს შემდეგ თავში განვიხილავთ.

თავი III. მსოფლიო მეურნეობის ორგანიზაციულად შეკავშირებული ფორმები.

1. მსოფლიო მეურნეობის ანარქიული სტრუქტურა. 2. ინტერნაციონალური სინდიკატები და კარტელები. 3. ინტერნაციონალური ტრესტები. 4. ინტერნაციონალური საბანკო კონსორციუმები. 5. ინტერნაციონალური კერძო-კაპიტალისტური ორგანიზაციათა ხასიათი. 6. სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაცია და კაპიტალისტური ინტერესების ინტერნაციონალიზაცია.

ჩვენი დროის მსოფლიო მეურნეობა ღრმა-ანარქიული სტრუქტურით ხასიათდება. ამ მხრივ თანამედროვე მსოფლიო მეურნეობის სტრუქტურა შეიძლება შევადაროთ „ეროვნულ მეურნეობათა“ სტრუქტურას, რომელიც დამახასიათებელი იყო უკანასკნელთათვის მე-XX საუკუნის დასაწყისამდე, სანამ ორგანიზაციულმა პროცესმა, რომელმაც ასე გარკვევით და აშკარათ იჩინა თავი მე-XIX საუკუნის უკანასკნელ წლებში, არ შეიტანა ზოგიერთი საკმაოდ არსებითი ცვლილებანი, შეავიწროვა რა მანამდე სრულიად შეუზღუდველ „ეკონომიურ ძალთა თავისუფალი თამაშის“ ასპარეზი. მსოფლიო კაპიტალიზმის ასეთი ანარქიული სტრუქტურა ყველაზე უფრო აშკარად გამოიხატება ორ ფაქტში: მსოფლიო სამრეწველო კრიზისებში—ერთის მხრივ და ომებში—მეორეს მხრივ.

ძლიერ სცდებიან ის ბურჟუაზიული ეკონომისტები, რომლებიც ფიქრობენ, რომ თავისუფალი კონკურენციის მოსპობას და მის კაპიტალისტური მონოპოლიებით შეცვლას სამრეწველო კრიზისების მოსპობა შეუძლია. მათ ავიწყდებათ ერთი „წვრილმანი გარემოება“, სახელდობს ის, რომ ჩვენ დროში „ეროვნული“ მეურნეობის ეკონომიური მოქმედება სწარმოებს მსოფლიო მეურნეობის ბაზისზე. მსოფლიო მეურნეობა „ეროვნულ“ მეურნეობათა უბრალო არითმეტიკულ ჯამს როდღი წარმოადგენს, სწორედ ისე, როგორც „ეროვნული“ მეურნეობაც სრულებით არ შეიძლება მივიჩნიოთ ინდივიდუალურ მეურნეობათა არითმეტიკულ ჯამათ სახელმწიფო ტერიტორიის ფარგლებში. როგორც პირველ, ისე მეორე შემთხვევაში არსებითად მნიშვნელოვან დამატებითი მომენტს წარმოადგენს ელემენტი **კავშირისა**, ურთიერთმოქმედებისა, იმ საგანგებო გარემოსი, რომელსაც როდღერ-ღორღი მთლიანობა „უწოდა და ურომლისოთაც „რეალური მეურნეობა, არამედ მხოლოდ დაქსაქსული სამეურნეო ერთეულები. ამიტომ ეროვნულ მეურნეობათა ფარგლებში რომ თავისუფალი კონკურენცია კიდევაც სრულიად მოიხსნას, კრიზისები მაინც

დარჩება, ვინაიდან დარჩებიან ამ „ეროვნულ“ სხეულთა შორის ანარქიულათ აგებული ურთიერთობანი, ე. ი. დარჩება **მსოფლიო მეურნეობის** ანარქიული სტრუქტურა ¹⁾.

რაც კრიზისების შესახებ იყო ნათქვამი, შეიძლება ითქვას. ომების შესახებაც. კაპიტალისტურ საზოგადოებაში ომი წარმოადგენს ერთ-ერთ მეთოდს კაპიტალისტური კონკურენციისას, და მეტს არაფერს, რამდენათაც ამ უკანასკნელს მსოფლიო **მეურნეობის** ასპარეზზე აქვს ადგილი. ამისათვის ომი არის იმანენტური კანონი საზოგადოებისა, რომელიც ეწევა წარმოებას სტიქიურათ განვითარების გზაზე მდგომ მსოფლიო ბაზრის ბრმა კანონების გავლენის ქვეშ, და არა საზოგადოებისა, რომელიც შეგნებულათ აწესრიგებს წარმოებისა და განაწილების პროცესს.

თუმცა, მიუხედავად იმისა, რომ საერთოდ თანამედროვე მსოფლიო მეურნეობა ანარქიულათაა აგებული, ორგანიზაციულ პროცესს რამდენათმე აქაც ემჩნევა წარმატება, რაც, უმთავრესათ, გამოიხატება ინტერნაციონალური სინდიკატებისა, კარტელებისა და ტრესტების ზრდაში. ჩვენ, პირველ ყოვლისა, ამ სულ ახალი დროის ფორმაციების საერთო მიმოხილვა უნდა გავაკეთოთ.

სატრანსპორტო მრეწველობაში ყველაზე უფრო მსხვილ კარტელებს წარმოადგენს (ჩვენ აქ, რა თქმა უნდა, არ ვლაპარაკობთ იმცვლილებებზე, რომელიც ომმა გამოიწვია): 1) Shiling Shipowners Documentary Comittee (ინგლისური, გერმანული, ნორვეგიული და დანიური საზღვაო მიმოსვლის საზოგადოებანი); 2) Internationale Segelschiffahrt-Konvention (ინგლისური, გერმ., დანიური, შვედური ნორვეგიული იალქნიანი გემები); 3) Baltic and White Sea Conference, რომელსაც ეკუთვნის ბალტიისა და თეთრი ზღვის მთელი ტონაჟის 60—70% (გერმანელები, ფრანგები, ჰოლანდიელები, ინგლისელები, ესპანელები, ბელგიელები, დანიელები, ნორვეგიელები, შვედები, რუსები, ფინელები); 4) Internationaler Küstenschiffahrtsverb

¹⁾ ამას თანდათან გეგულობენ ბუროკრატიული მწერლებიც. ასე, **ბ. გოლდ-შტეინი** სწერს: „კარტელებსა და ტრესტებს კრიზისების თავიდან აცილება რომ არ შეუძლია, ჩანს, სხვათა შორის, იმ ფაქტიდანაც, რომ ფოლადის ტრესტმა, რომლის ხელშიც, მოკავშირე წამოწყებებთან ერთად, შეერთებული შტატების ფოლადის წარმოების 90%-დი იყო, 1908 წლის პირველი მეოთხედის მიწურულში თავისი ქარხნების საწარმოვო უნარის გამოყენება მხოლოდ **ნახევრათ** შესძლო და სხ.“. **И. Гольдштейн**: „Синдикаты и тресты и современная экономическая политика“. Изд. 2-е, Москва, 1912, стр. 5, примеч.). შეად. აგრეთვე **Туган-Барановский**: „Пром. кризисы“.

and, Altona; 5) Nordatlantischer Dampferlinienverband (გერმანელები, ამერიკელები, ბელგიელები, ფრანგები, ავსტრიელები); 6) International Mercantile Marine Company ანუ „Morgan Trust“ (უმთავრესად ამერიკელები, ინგლისელები და გერმანელები; 1911 წ. მიწურულში კონცერნის განკარგულებაში იყო 130 გემი 1.158.270 ბრუტო-ტონის). გარდა ამ (კოტათ თუ ბევრათ მაღალი ტიპის კარტელებისა, არსებობს კიდევ მსხვილ შეთანხმებათა მთელი რიგი, რომელიც აწესრიგებს ფრონტებს, შეღავათებს და სხ.

სამთო და ლითონის გადამმუშავებელი მრეწველობა. 1) Internationales Trägerkartell (გერმანიისა, ბელგიისა და საფრანგეთის ფოლადის სინდიკატები); 2) Internationales Schienenkartell (გერმ., ინგლ., ფრანგ., ბელგ., ამერიკ., ესპან., იტალ., ავსტრ. და რუსული რელსების ქარხნები); 3) Internationale Stahlkonvention (ამერიკ. ფოლადის ტრესტი, Bethlehem Steel C-ი და კრუპის ფირმა); 4) Internationale Bleikonvention (გერმ., ავსტრალ., ბელგ., ამერიკ., მექსიკ., ინგლის. ტყვიის ფაბრიკები); 5) Deutsch-Oesterreichischer Stahlgussverband; 6) Deutsch-englische Ferromanganeisen-Konvention; 7) Internationale Vereinigung von Ferrosiliziumwerke (ნორვეგია, შვეცია, ტიროლი, ბოსნია, სავოია, გერმანია); 8) Internationales Metallplattensyndikat (გერმანია და ავსტრია); 9) Vereinigung der Zinnplattenfabrikanten (ინგლისი და ამერიკა; ფრიად გავლენიანია მსოფლიო ბაზარზე); 10) Internationales Zinkkonvention (გერმ., ბელგ., ფრანგ., იტალ., ესპან., ინგლის., ამერიკ.; ევროპის წარმოების 92%); 11) Internationales Zinkhüttenverband (გერმ., ფრანგ., ბელგ., ინგლის.); 12) Internationales Drahtgeflechekartell (გერმ., ბელგ., ფრანგ., ინგლის.); 13) Internationales Abkommen der Kupferdrahtzieherein; 14) Deutsch-englische Schraubenkonvention; 15) Internationales Emaillekartell (გერმ., ავსტრია-ჰუნგრეთი, საფრანგეთი, შვეიცარია, იტალია); 16) Internationales Turbinensyndikat (უმთავრ., გერმანელები და შვეიცარიელები); 17) Vereinigte Dampfturbinengesellschaft (გერმ. A-E-G, ამერიკ. General Electric C^o. და სხვა ფირმები); 18) Automobiltrust (Motor Trade Association—ევროპის თითქმის ყველა მნიშვნელოვანი საავტომობილო წამოწყებანი); 19) Russisch-deutsches Oesterreichisches Syndikat für landwirtschaftliche Geräte; 20) Internationale Vereinigung von Eisenwarenhändler-verbänden (გერმ., ინგლისი, საფრანგ., ავსტრია-ჰუნგრეთი, შვეიცარია, ბელგია); 21) Internationaler Verband der Korsettschliessen und Federnfabriken (თითქმის ყველა მსხვილი ფაბრიკები).

ქვის, თიხის etc. წარმოებაში არსებობს 6 მსხვილი ინტერნაციარტელი.

ელვისურ მრეწველობაში, როგორც ჩვენ დავინახეთ, წარმოების ინტერნაციონალიზაციის პროცესი ყველაზე უფრო აშკარათაა გამოხატული. ამიტომაც აქ გვაქვს ძლიერ მსხვილი საერთაშორისო შეთანხმებანი. ყველაზე უფრო მსხვილია: 1) შეთანხმება გერმანულ A.-E.-G -სა, ამერიკულ General Electric C-ო-სა და ბრიტანეთ-საფრანგეთის კომპანიას Thomson Houston C-ო-ას შორის; შემდეგ 2) Internationales Galvana steginsyndikat; 3) Verkaufstelle Vereinigtes Glühlampenfabriken (გერმ., ავსტრ.-ჰუნგრ., შვეცია, ჰოლანდია, იტალია, შვეიცარია); ბანკების სპეციალურ შეთანხმებათა მთელი რიგი ელვისურ წამოწყებათათვის და სხ. თანხების მისაწოდებლათ.

ქიმიურ მრეწველობაში ინტერნაციონალურ კარტელებს დიდი მნიშვნელობა აქვს, უმთავრ., სპეციალურ დარგთა მთელ რიგში. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია: 1) Internationales Chlorkolkartell (გერმ., საფრანგეთი, ბელგია, ინგლ., შვეიც. შტატ.); 2) Internationales Leimkartell (წებოს ფაბრიკები ავსტრ.-ჰუნგრ., გერმან., ჰოლანდ., ბელგ., შვეც., დანიაში, იტალიაში, გამსაღებელი კანტორა ლონდონში); 3) Internationales Boraxkartell (გერმ., შვეიც. შტ., საფრანგ., ავსტრ.-ჰუნგრ., ინგლისი); 4) Internationales Verband der Seidenfärbereien (გერმ., შვეიც., ფრანგ., იტალ., ავსტრ. და ამერიკ. კავშირები მღებავებისა); 5) Internationales Karbid-Syndikat (ევროპის ყველა ფაბრიკები); 6) Internationales Pulverkartell; 7) Deutsch-Oest. Superphosphatkartell; 8) Kartell der belgischholländischen Oleinproduzenten; 9) Int Verkaufsvereinigung für Stickstoffdünger (გერმ., ნორვეგ., იტალ., შვეიც. ფაბრიკები აზოტიურ სასუქებისა); 10) Internationales Kerosinkartell (Standard Oil C-ო და რუსული ფირმები); 11) Verband deutsch-oesterr.-italianischer Kipsgerber und Kipshändler; 12) Int. Salpetersyndikat (გვარჯილა); 13) Int. Koalinverkaufsyndicat (ავსტრია-გერმანული); 14) Europäische Petroleum-Union (გერმ., ინგლის., შვეიც., ჰოლანდ., ბელგ., ავსტრ., დანიელები, ამერიკ., აღმოსავლეთ-აზიის ნავთის მექარხნეები).

საფეიქრო ინდუსტრიაში ინტერნაციონალური შეთანხმებანი, უმთავრესათ, სპეციალურ დარგებს ეხებიან: 1) The International Federation of Master Cotton Spinners and Manufacturers Associations (კონტინენტალური ევროპის და ამერიკული ინდუსტრიის წარმომადგენელი); 2) Deutsch-oest. Kravattenstoffkartell; 3) Intern. Samtindustriesyndicat (გერმ. და ფრანგ. ხავერდის ყველა ფაბრიკა); 4)

Kunstseide-verkaufskontor (ხელოვნური აბრეშუმის გერმ. და ბელგ. ფაბრიკები); 5) Int. Cotton Mills Corporation (შვედ. შტ. და დანარჩენი ამერიკა); 6) Konvention der deutschen und schweizerischen Seidencachenezfabrikanten; 7) Verband der deutsch-schweiz. Cachenez- und Crawatten fabrikanten; 8) Oesterr-deutsches Jutekartell; 9) Int. Verb. der Kratzenfabriken (გერმ., ლიუქს., ბელგია, ჰოლანდ., ავსტრ.-ჰუნგრ., შვეცია, ნორვეგია, დანია, ბალკანეთის ქვეყნები); 10) Int. Nähseide-Konvention (ავსტრ., ბელგ., რუს., ესპან. და ინგლის. წამოწყებანი); 11) Int. Vereinigung der Flachs-und Werggarnspinner (თითქმის ევროპის სელის სართველი ყველა მსხვილი ფაბრიკა); 12) Internationales Kartell der Schappespinner.

მინისა და ფაიფურის მრეწველობაში ყველაზე უფრო მსხვილია Europaischer Verband der Flaschenfabriken (ბოთლების სინდიკატი, რომელიც ვრცელდება ყველა ქვეყანაზე); შემდეგ არსებობს კიდევ მთელი რიგი მინისა და ფაიფურის კარტელებისა.

ქაღალდის წარმოებაში ითვლება 7 მსხვილი ინტერნაციონალური კარტელი.

გარდა ამისა არსებობს კიდევ ათი შეთანხმება წარმოების 6 სხვადასხვა დარგში (კაუჩი., საღებავი, საცობის, კაკაოს წარმოებაში და სხ.).¹⁾

ზემოჩამოთვლილ კარტელებს გარდა არსებობს კიდევ რამდენიმე ასეული **ინტერნაციონალური ტრესტი** (ფუზიები და საკანტროლო საზოგადოებანი). ჩვენ აქ დავასახელებთ მხოლოდ რამდენსამე ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანთაგან, ე. ი. რომელთაც აქვთ ყველაზე უფრო დიდი სამეურნეო წონა მსოფლიო ბაზარზე.

ასეთ ტრესტს წარმოადგენს, მაგ., Standard Oil Company of New-jersey, რომელსაც 1910 წ. ქონდა 62 საზოგადოების აქციები (მათ რიცხვში Anglo-American Oil Co, Deutsch-Amerikanische Petroleumgesellschaft, Romana-Americana) და დაკავშირებული იყო წამოწყებათა და საზოგადოებათა მეტათ გრძელ რიგთან (ჰოლანდ., გერმან., ფრანგ., შვედ., იტალ., რუსულ, შვეიცარ. და სხ.)²⁾; ეს ტრესტი „კანტროლს უწევს“ „Amalgamated Copper Company“-ს, რომელიც სცდილობს დაიკავოს მსოფლიო მონოპოლიური მდგომარე-

¹⁾ ინტერნაც. კარტელების სია ამოღებული გვაქვს Harnis-ის შემოთავლიშნულ შრომიდან (გვ. 254 და შემდეგი). იგი, როგორც მასალა ინტერნაცი. ტრესტებისა და საბანკო კონსორციუმების შესახებ, ჩვენ მოგვყავს აქ უმთავრესი იმიტომ, რომ — რამდენადაც ჩვენ ვიცით — რუსულ ენაზე ლიტერატურა ამ საკითხის შესახებ არ არსებობს.

²⁾ Liefmann, l. c., s. 249 ff.

ობა სპილენძის წარმოებაში; შემდეგ United States Steel Corporation, უმსხვილესი „საკანტროლო საზ-ბა“ დედამიწის ზურგზე; Reismühlen- und Handelsaktiengesellschaft ბარმენში, რომელიც მონაწილეობს უცხოეთის ფირმებში 6.039.344 მარკით; ¹⁾ Internationale Bohrge-
sellschaft; Nobel Trust Company; რამდენიმე ინტერნაც. ტრესტი
ნავთობის მრეწველობაში; ბანანის ტრესტი, რომელიც დაარსებულია
Boston Fruit C^o და Tropical Trading and Transport C^o მიერ; ხორ-
ცის ტრესტი; ძაფის ტრესტი ინგლის. ფირმის J. and P. Coats Ltd-
ის მეთაურობით; Société Centrale de la Dynamite; Compagnie gé-
nérale des conduits d'eau (Lüttich), რომელიც „კანტროლს უწევს“
წამოწყებებს უტრეხტში, ბარცელონაში, პარიზში, ნეაპოლში, შარლე-
რუაში, ვენაში; Trust metallurgique belge-français და სხ. ²⁾

ყველა ამ კარტელებისა და ტრესტების ზურგს უკან დგანან
წამოწყებანი, რომელნიც მათ აწვდიან თანხებს, ე. ი. **ბანკები**. ინ-
ტერნაციონალიზაციის იმ პროცესმა, რომლის ყველაზე უფრო პრი-
მიტიულ ფორმასაც საერთაშორისო საქონლის გაცვლა-გამოცვლა
წარმოადგენს და ყველაზე უფრო მაღალ ორგანიზაციულ საფეხურს —
საერთაშორისო ტრესტი,—ამ პროცესმა გამოიწვია ფრიად მნიშვნე-
ლოვანი ინტერნაციონალიზაცია საბანკო კაპიტალისაც, რამდენათაც
უკანასკნელი გადაიქცა სამრეწველო კაპიტალათ (სამრეწველო წამო-
წყებათათვის თანხების მიწოდების საშუალებით) და რამდენათაც იგი
ქმნის, ამ სახით, **საფინანსო კაპიტალის** განსაკუთრებულ კატეგო-
რიას.

სწორედ საფინანსო კაპიტალი წარმოადგენს კაპიტალის იმ
ფორმას, რომელიც ყველაფერს სწვდება და რომელიც, მსგავსათ ბუ-
ნებისა, შეპყრობილია horror vacui-ით და სცდილობს ამოავსოს ყო-
ველი „სიცარიელე“, სულ ერთია „ტროპიკული“, „სუბტროპიკული“
თუ „პოლიარული“ იქნება იგი—ოლონდ კი საკმაო რაოდენობით
მოიტანოს მოგება. მსხვილი „ეროვნული“ ბანკების მეგობრული „ურ-
თიერთდახმარების“ საილიუსტრაციოთ ჩვენ მოვიყვანთ უდიდესი
ინტერნაციონალური საბანკო კონსორციუმების დაარსების რამდენ-
სამე მაგალითს.

1911 წ. ბრიუსელში დაარსდა საფინანსო ტრესტი Société
financière des valeurs américaines ამერიკულ წამოწყებათათვის კა-
პიტალის მისაწოდებლათ. ამ ტრესტში შედიოდა: Deutsche Bank
და ფირმა Warburg C^o გამბურგში, Société Générale ბრიუსელში,

¹⁾ Ibid. 275.

²⁾ Kobatsch, l. c., Liefmann, l. c., Harms, l. c.

Banque de Bruxelles, Banque de Paris et des Pays-Bas, Société Générale pour favoriser l'industrie nationale პარიზში, Société Française de banques et de dépôts, Banque Française pour le Commerce et l'Industrie, Kuhn, Loeb & Co. New-York და სხ., ე. ი. მსოფლიოს უმსხვილესი ბანკები¹⁾. იგივე Deutsche Bank, რომელიც შვედის ზემოთ დასახელებულ „ფინანსიურ ტრესტში“, აარსებს შვეიცარიული Schweizerische Kreditanstalt-სა და ფირმა Speyer-Ellissen-ის Aktiengesellschaft für überseeische Bauunternehmungen-თან (უკანასკნელი აწვდის თანხებს ყოველგვარ ოკეანეს იქით მდებარე ქვეყნების სააღმშენებლო წამოწყებას) განყოფილებებს ნავთის გასაყიდად რამდენიმე ქვეყანაში, იჭერს კავშირს „რუსულ“ ფირმა ნობელთან, იღებს უახლოეს მონაწილეობას „ევროპის ნავთის უნიონთან“²⁾. უკანასკნელ წლებში დაარსდა საბანკო კონსორციუმი (Consortium Constantinople) ბრიუსელში კონსტანტინოპოლის წამოწყებათათვის კაპიტალის მისაწოდებლათ. ამ კონსორციუმში შევიდა: Deutsche Bank, Deutsche Orientbank (პირველთან დაკავშირებით), Dresdner Bank, Schaaffhausenscher Bank—Verein, Nationalbank, Société Générale (პარიზი), Banque de Paris, Comptoir National, Schweizerische Kreditanstalt, Bank für elektrische Unternehmungen³⁾. ბელგიის სპეციალური სარკინისგზო ბანკი (Banque belge de chemins de fer) არსდება Banque de Paris et des Pays-Bas-სა, Wiener Bankverein-ისა, Schweizerische Kreditanstalt-სა, Société Générale des chemins de fer économiques-სა, Deutsche Bank-სა, Dresdner Bank-სა და სხვათა დახმარებით, ე. ი. ბანკების ინტერნაციონალური კონსორციუმის მიერ. მოვიყვანო კიდევ ერთ მაგალითს: **რუსულ სინდიკატ** „Продамета“-ში „მუშაობდა“ „ეროვნულ ბანკთან“⁴ ჯგუფი: რუსული (Азовско-коммерческий, С.П.Б. Международный Коммерческий, Русский для внешней торговли, Русско-Азиатский და Коммерческий Банк ვარშავაში); ფრანგული (Crédit Lyonnais, Banque de Paris et des Pays-Bas, Société Générale); გერმანული (Deutsche Bank, Bank für Handel und Industrie და Dresdner Bank); ბელგიური ჯგუფი (Credito Générale à Liège, Société Générale de Belgique, Nagelmackers fils à Liège)⁴⁾.

¹⁾ Liefmann, l. c., 174.

²⁾ Ibid. 456, 486.

³⁾ Ibid., 497—498.

⁴⁾ Загорский. Синдикаты и тресты. Стр. 230. ჩვენ ტექსტში ვეხებით მხოლოდ კერძო სამეურნეო ინტერნაციონალურ შეთანხმებებს. ჩვენ ვგულისხმობთ, რომ სახელმწიფოებრივი შეთანხმებანი (მაგ., საერთაშორ. საფოსტო კავშირი, სარკინისგზო შეთანხმებანი etc.) მკითხველისათვის ცნობილია.

არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ესენი რალაც გამოჩაქლის წარმოადგენენ. მთელი ეკონომიური ცხოვრება სავსეა ასეთი მაგალითებით. კოლონიური წამოწყებანი და კაპიტალის ექსპორტი სხვა კონტინენტებში, რკინის გზების გაყვანა და სახელმწიფო სესხები, საქალაქო ტრამვაები და იარაღის ფირმები, ოქროს მადნები და კაუჩუკის პლანტაციები,—ყველაფერი ეს უახლოესათაა დაკავშირებული საერთაშორისო საბანკო კონსორციუმების მოქმედებასთან. ურიცხვ ძაფებათაა გაბმული საერთაშორისო ეკონომიური ურთიერთობანი, რომელნიც მრავალ ათასეულ კვანძებათ ისკვნებიან, იხლართებიან მრავალ ათასეულ კონებათ, რომ, საბოლოოვით, თავი მოიყარონ მსოფლიოს უდიდესი ბანკების შეთანხმებებში, რომელნიც მთელ დედამიწის ზურგზე ავრცელებენ თავიანთ მოქმედებას. მსოფლიო ფინანსიური კაპიტალიზმი და ინტერნაციონალური ორგანიზაციული ბატონობა ბანკებისა წარმოადგენს ეკონომიური სინამდვილის ერთერთ გარდაუვალ ფაქტს.

მაგრამ, მეორეს მხრივ, არ უნდა გავაზვიადოთ საერთაშორისო ორგანიზაციათა მნიშვნელობა. მათი წონაქუთრი, მსოფლიო კაპიტალიზმის მთელ ეკონომიურ ცხოვრებასთან შედარებით, არც ისე დიდია, როგორც ეს შეიძლება მოგვეჩვენოს პირველი შეხედვით. მრავალი მათგანი (ე. ი. ამ შემთხვევაში სინდიკატები და ტრესტები) წარმოადგენს მხოლოდ შეთანხმებებს ბაზრების განაწილების შესახებ (Rayonierungskartelle); საზოგადოებრივი წარმოების მსხვილ დაყოფათა მთელ რიგში ისინი ავრცელებენ თავის მოქმედებას მხოლოდ ერთობ სპეციალურ საწარმოვო დარგებზე (ასე, მაგ., ერთერთ ყველაზე უფრო მძლავრ სინდიკატს ბოთლების სინდიკატი წარმოადგენს); ბევრ მათგანს არ აქვს მტკიცე ხასიათი. მხოლოდ ბუნებრივი მონოპოლიის ნიადაგზე დაარსებულ საერთაშორისო შეთანხმებებს აქვს შედარებით უფრო მკვიდრი ხასიათი. მიუხედავად ამისა, არსებობს ტენდენცია ამ საერთაშორისო ორგანიზაციათა შეუწყვეტელი ზრდისა, რომელიც არ შეიძლება ანგარიშში არ მივიღოთ თანამედროვე მსოფლიო მეურნეობის განვითარების ანალიზის დროს¹⁾.

1) Sartorius von Waltershausen საერთაშორისო ორგანიზაციათა როლის ძლიერ ნაკლებათ აფასებს. იხ. დასახელ. თხზულება, გვ. 190: „...ინტერნაციონალური საზოგადოებანი წარმოების ცენტრალისტურათ აგებული მართველობით რომ არსდებიან და არსებობენ, არ უნდა შეეფერებოდეს სინამდვილეს. მაგრამ, რასაკვირველია, უნდა ვიფიქროთ, რომ მომავალში დაიდება შეთანხმებანი მსხვილ ეროვნულ კავშირთა შორის გასაღების ბაზრების ურთიერთ შორის განაწილების შესახებ“. საწინააღმდეგო თვალსაზრისზე დგას Harms.

ჩვენ განვიხილეთ თანამედროვე მსოფლიო მეურნეობის განვითარების უმთავრესი ტენდენციები, დაწყებული საქონლის გამოცვლიდან და გათავებული ინტერნაციონალური საბანკო კონსორციუმების მოქმედებით. ეს პროცესი ყველა მის მრავალფეროვან ფორმაში არის პროცესი **სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაციისა**, ეკონომიური განვითარების ცალკე გეოგრაფიული პუნქტების დაახლოვებისა, კაპიტალისტურ ურთიერთობათა გათანაბრებისა, კაპიტალისტთა კლასის ხელში მოგროვილ საკუთრების მსოფლიო პროლეტარიატთან დაპირდაპირების ზრდისა. მაგრამ აქედან სრულებით არ გამომდინარეობს ის დასკვნა, რომ საზოგადოებრივმა განვითარებამ უკვე მიაღწია „ეროვნულ“ სახელმწიფოთა ცოტათ თუ ბევრათ ჰარმონიულ თანაარსებობას. ვინაიდან **სამეურნეო ცხოვრების** ინტერნაციონალიზაციის პროცესი სრულებით არ ნიშნავს **კაპიტალისტურ ინტერესთა** ინტერნაციონალიზაციას. სრულებით სამარაღიანათ შენიშნავს ერთი ჰუნგრელი ეკონომისტი ინგლისელი პაციფისტის **ნორმენ ენჯელის** მუშაობის გამო: „იგი (ე. ი. ნორმენ ენჯელი. ნ. ბ.) იფიქრებს მხოლოდ ერთ რამეს, სახელდობ იმას, რომ როგორც გერმანიაში, ისე ინგლისშიც არსებობს კლასები, და რაც მთელი ხალხისთვის შეიძლება იყოს ზედმეტი, უსარგებლო, მავნებელიც კი, ცალკე ჯგუფებს (მსხვილ ფინანსისტებს, კარტელებს, ბიუროკრატებს და სხ.) შეუძლია მოუტანოს ფრიად დიდი სარგებელი („sehr gewinnbringend sein kann“)¹). ეს დებულება შეიძლება, რასაკვირველია, გავავრცელოთ ყველა სახელმწიფოზე, ვინაიდან მათი კლასობრივი სტრუქტურა ყოველივე ექვს გარეშეა, ყოველ შემთხვევაში მეცნიერული თვალსაზრისით. ამიტომ მხოლოდ მას შეუძლია იმედით შეჰყუროს „ეროვნულ“ კაპიტალისტურ ჯგუფთა შერიგების შესაძლებლობას მსოფლიო **კაპიტალიზმის** „უმაღლეს მთლიანობაში“, ვინც ვერ ხედავს კაპიტალისტურ განვითარების წინააღმდეგობას, ვინც გულუბრყვილოთ სთვლის სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაციას Internationale der Tatsachen-ათ, ე. ი. ანარქიულ ინტერნაციონალიზაციას შეგნებულათ მოწესრიგებულ ინტერნაციონალიზაციას. სინამდვილეში უფრო რთულათ ხდება ყველაფერი, ვინც ეს ეჭვენება ოპორტუნიისტულ ელემენტებს. სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაციის პროცესს შეუძლია გაამწვავოს და კიდევ ამწვავებს უაღრესათ წინააღმდეგობას ბურჟუაზიის სხვადასხვა „ეროვნულ“

¹) Erwin Szabo: „Krieg und Wirtschaftsverfassung“. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, hg. von Jaffe. 39 Band. 3 Heft, S. 647—648

ნულ“ ჯგუფთა შორის. მართლაც, საქონლის საერთაშორისო გაცვლა-გამოცვლის ზრდა სრულებით არაა დაკავშირებული იმ ჯგუფთა შორის „სოლიდარობის“ ზრდასთან, რომელნიც აწარმოებენ ურთიერთობის ამ გაცვლა-გამოცვლას. პირიქით, მას შეიძლება მოყვეს უკიდურესი კონკურენციისა და სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლის ზრდა. ესევე უნდა ითქვას კაპიტალის ექსპორტის შესახებაც. სრულებით არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ აქ ყოველთვის მყარდება „ინტერესთა სოლიდარობა“. აქაც შესაძლებელია საკონკურენციო ბრძოლის საშინლათ გაჩაღება კაპიტალის დასაბანდებელ ადგილებისათვის. მხოლოდ ერთ შემთხვევაში შეგვიძლია ჩვენ თამამათ ვსთქვათ, რომ იქმნება ინტერესთა სოლიდარობა. ეს მაშინ, როცა სახეში გვაქვს თანამონაწილეობის და კაპიტალის ურთიერთისადმი მიწოდების ზრდა, ე. ი. მაშინ, როცა ფასიანი ქაღალდების საერთო და საზიარო მფლობელობის მეოხებით იქმნება სხვადასხვა ქვეყნის კაპიტალისტთა კლასის კოლექტიური საკუთრება ერთსა და იმავე ობიექტზე. აქ, მართლაც, იქმნება ნამდვილი „ოქროს ინტერნაციონალი“¹⁾; აქ საქმე გვაქვს არა მარტო უბრალო მსგავსებასთან, ანუ, როგორც ახლა ამბობენ ხოლმე, ინტერესთა „პარალელიზმთან“, — აქ იქმნება მათი ერთიანობა. მაგრამ პარალელურათ ამ პროცესისა ეკონომიური განვითარების მსვლელობა ჰქმნის **კაპიტალისტურ ინტერესთა ნაციონალიზაციის** საწინააღმდეგო ტენდენციასაც, და ადამიანთა მთელი საზოგადოება, მსოფლიო კაპიტალის მძიმე უღელს ქვეშ მოქცეული, წარმოუდგენელი წამებით და ნივთიერი დაქვეითებით უხდის ხარკს ამ წინააღმდეგობას...

განვითარების პერსპექტივების დაფასება შესაძლებელია მხოლოდ კაპიტალიზმის ყველა ძირითადი ტენდენციის ანალიზის საფუძველზე. და თუ კაპიტალისტურ ინტერესთა ინტერნაციონალიზაცია სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაციის მხოლოდ ერთ მხარეს გამოხატავს, საჭიროა განხილვა მისი მეორე მხარისაც, კაპიტალისტური ინტერესების ნაციონალიზაციის პროცესისა, რომელიც

¹⁾ თუ როგორ უყურებენ ამგვარ „ოქროს ინტერნაციონალს“ (რამდენადაც ლაპარაკია, რასაკვირველია, არა „მალლების“ „დაბლებთან“ დაპირდაპირებაზე) თანამედროვე ბურჟუაზიის იდეოლოგები, სჩანს თუნდაც ს ა რ ტ ო რ ი უ ს ი ს შემდეგ განცხადებიდან: „ოქროს ინტერნაციონალს“ არასოდეს არ შეუძლია გახდეს იდეალათ ადამიანისათვის, რომელსაც აქვს სამშობლო და რწმენა იმისა, რომ ამ სამშობლოში ღრმად აქვს გადგმული ფესვები მის არსებობას (loc. cit. გვ. 14). აქედან ჩანს, თავის მხრივ, თუ რამდენათ ს უ ს ტ ი ა შე დ ა რ ე ბ ი თ კაპიტალისტურ ინტერესთა ინტერნაციონალიზაციის პროცესი.

ყველაზე უფრო აშკარათ გამოხატავს კაპიტალისტური კონკურენციის ანარქიას მსოფლიო მეურნეობის ჩარჩოებში, იწვევს უდიდეს შეზღუდვებს და კატასტროფებს, ადამიანის ენერგიის საშინელ ფანტაზიას და დაჟინებით აყენებს საკითხს საზოგადოებრივი ცხოვრების ახალი ფორმების დამკვიდრების შესახებ. ამ რიგად ჩვენს წინაშე არის ამოცანა კაპიტალის ნაციონალიზაციის ანალიზისა.

განმ. II. მსოფლიო მეურნეობა და კაპიტალის ნაციონალიზაციის პროცესი.

თავი I. „ეროვნულ მეურნეობათა“ შინაგანი სტრუქტურა და საბაჟო პოლიტიკა.

1. „ნაციონალური მეურნეობანი“, როგორც მსოფლიო ეკონომიურ ურთიერთობათა კვანძები. 2. ზრდა მონოპოლისტურ ორგანიზაციათა. კარტელები და ტრესტები. 3. ვერტიკალური კონცენტრაცია. კომბინატები (რთული წამოწყებანი). 4. ბანკების როლი და კაპიტალის ფინანსიურ კაპიტალად გარდაქმნა. 5. ბანკები და ვერტიკალური კონცენტრაცია. 6. სახელმწიფო და კომუნალური წამოწყებანი. 7. სისტემა მთლიანათ. 8. ფინანსიურ კაპიტალის საბაჟო პოლიტიკა და კაპიტალისტური ექსპანსია.

მსოფლიო მეურნეობა, როგორც ზეწოთ დავინახეთ, წარმოადგენს რთულ ქსელს სულ სხვადასხვა ხასიათის ეკონომიურ დამოკიდებულებათა, რომელთაც თავის ბაზათ აქვთ წარმოებითი ურთიერთობანი მსოფლიო მასშტაბით. ეს ეკონომიური ურთიერთობანი (დამოკიდებულებანი), რომელნიც აერთებენ ერთმანეთთან მრავალ ინდივიდუალურ მეურნეობებს, ხშირდებიან და მკვირვდებიან, თუ ჩვენ მსოფლიო მეურნეობის ჩარჩოებში განვიხილავთ „ეროვნულ“ მეურნეობებს, ე. ი. იმ ეკონომიურ ურთიერთობებს, რომელიც არსებობს სახელმწიფოებრივ ერთეულთა ფარგლებში. ამ ფაქტში როდი იხატება „რალაც“ განსაკუთრებული შემოქმედებითი როლი „სახელმწიფოებრივი პრინციპისა“, რომელიც ქმნის თავის თავისაგან ეროვნულ-ეკონომიური არსებობის განსაკუთრებულ ფორმებს; აქ არ აქვს ადგილი არც რალაც წინასწარ დაწესებულ ჰარმონიას „საზოგადოებასა“ და „სახელმწიფოს“ შორის. საქმე გაცილებით უფრო მარტივად აიხსნება. თვით პროცესი თანამედროვე სახელმწიფოთა, როგორც განსაზღვრული პოლიტიკური ფორმის შექმნისა, გამოწვეული იყო ეკონომიური საჭიროებებით და მოთხოვნილებებით. სახელმწიფო იზრდებოდა ეკონომიურ საძირკველზე, იგი მხოლოდ სამეურნეო ურთიერთობათა გამოხატულება იყო; სახელმწიფოებრივი კავშირი გაჩნდა მხოლოდ როგორც გამოხატულება ეკონომიური შეკავშირე-

ბისა. როგორც ყოველივე სასიცოცხლო ფორმა, „ეროვნული მეურნეობა“ იმყოფება და იმყოფებოდა შინაგანი გარდაქმნის შეუწყვეტელ პროცესში; ის მოლექულიარული მოძრაობა, რომელიც საწარმოვო ძალების ზრდის მიმართულებით სწარმოებდა, შეუწყვეტლივ ცვლიდა ცალკე „ეროვნულ“-სამეურნეო სხეულთა მდგომარეობასაც ერთმანეთთან შედარებით, ე. ი. გავლენას ახდენდა შექმნის პროცესში მყოფ მსოფლიო მეურნეობის ცალკე ნაწილებს შორის დამოკიდებულებაზე. ჩვენი დრო იწვევს სრულიად განსაკუთრებულ ურთიერთობებს. ძველ კონსერვატიულ ეკონომიურ ფორმათა ძირითადმა გადატეხამ, რომელიც დაიწყო კაპიტალიზმის ჩანასახებთან ერთად, ყველგან უდაო გამარჯვება მოიპოვა. მაგრამ ამასთან ერთად ეს „ორგანიული“ განდევნა სუსტი კონკურენტებისა „ნაციონალურ მეურნეობათა“ ფარგლებში (ხელობის მოსპობა, შუათანა ფორმების გაქრობა, მსხვილი წარმოების ზრდა etc.) ახლა იცვლება „კრიტიკული“ ხანით მსოფლიო ბაზარზე კოლოსალურ მოწინააღმდეგეთა გამწვავებული ბრძოლისა. ამის მიზეზები უნდა ვეძიოთ, უპირველესად ყოვლისა, იმ შინაგან ცვლილებებში, რომელსაც ადგილი ქონდა „ნაციონალურ კაპიტალიზმთა“ სტრუქტურაში და რომელმაც გამოიწვია გადატრიალება მათ ურთიერთობაში.

ეს ცვლილებანი გამოიხატებიან, უპირველესად ყოვლისა, კაპიტალისტურ მონოპოლიურ ორგანიზაციათა—კარტელების, სინდიკატების, ტრესტების, საბანკო კონსორციუმების—შექმნასა და არაჩვეულებრივ სისწრაფით გავრცელებაში¹⁾. ჩვენ უკვე დავინახეთ, თუ

1) ჩვენ არ შეგვიძლია შევჩერდეთ აქ ამ ფორმათა შორის არსებულ განსხვავებათა დაწვრილებითი გამორკვევაზე; ჩვენი ამოცანისათვის კი საკმარისია ვთქვათ, რომ ჩვენ ვერ ვხედავთ პრინციპიალურ განსხვავებას კარტელსა და ტრესტს შორის, ვსთვლით რა ტრესტს იმავე მოვლენის მხოლოდ უფრო ცენტრალისტურათ აგებულ ფორმათ. ყოველგვარი (წმინდა ფორმალური ხასიათის) ცდა (იხ., მაგ., Eduard Heilmann: „Ueber Individualismus und Solidarismus in der Kapitalistischen Konzentration“ Jaffe-ს Archiv-ში, 39. B., Heft 3) პრინციპიალური განსხვავების გატარებისა „ავტოკრატიულ“ ტრესტსა და „დემოკრატიულ“ სინდიკატს (ანუ კარტელს) შორის ოდნავათაც არ ეხება საქმის არსებით მხარეს, რომელიც გამომდინარეობს ამ ფორმათა როლიდან სოციალურ მეურნეობაში. მაგრამ აქედან არ უნდა დავასკვნათ, რომ მათ შორის არ არსებობს არავითარი განსხვავება, და განსაზღვრული თვალსაზრისით ამ განსხვავების გატარება საჭიროა. მაგრამ, ყოველ შემთხვევაში, ეს განსხვავება არ მდგომარეობს „დემოკრატიული“ და „ავტოკრატიული“ პრინციპის დაპირდაპირების სიბრტყეში. იხ. სათანადო თავები გილფერდინგის „ფინანსიურ კაპიტალში“, რუსული თარ. ი. სტეპანოვისა. მოკლეთ ეს განსხვავება იმაში გამოიხატება, რომ „წინააღმდეგ-

რამდენათ ძლიერია ეს პროცესი საერთაშორისო ფარგლებში. მაგრამ გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია იგი „ეროვნულ მეურნეობათა“ ჩარჩოებში. როგორც ჩვენ ქვემოთ დავინახავთ, მრეწველობის „ნაციონალური“ კარტელიზაცია წარმოადგენს სწორეთ ერთერთ უძლიერეს ფაქტორს კაპიტალის ნაციონალურ ფარგლებში შეკავშირებისას.

კაპიტალისტურ მონოპოლიათა შექმნის პროცესი არის ლოლიკური და ისტორიული გაგრძელება კონცენტრაციისა და ცენტრალიზაციის პროცესისა. როგორც ფეოდალური მონოპოლიის ნანგრევებზე წარმოიშვა ხელოსანთა თავისუფალი კონკურენცია, რომელმაც გამოიწვია კაპიტალისტთა კლასის მონოპოლია წარმოების საშუალებებზე, ისე თავისუფალი კონკურენცია კაპიტალისტთა კლასის შიგნით სულ უფრო და უფრო უთმობს ადგილს ამ კონკურენციის შემცირება-შეზღუდვას და შექმნას ბუმბერაზულ მეურნეობათა, რომელნიც მთელი „ნაციონალური“ ბაზრის მონოპოლისტებათ გამოდიან. უკანასკნელებს სრულიად არ შეიძლება შევხედოთ, როგორც „არანორმალურ“ ან და „ხელოვნურ“ მოვლენებს, რომელიც გამოწვეულია, სახელმწიფოებრივი ძალა-უფლების წახალისებით, მაგ., საბაჟო გადასახადებით, რკინის გზის ტარიფებით, პრემიებით, სუბსიდიებით ან და სახაზინო შეკვეთებით და სხ. მართალია, ყველა ეს „მიზეზები“ ხელს უწყობდა პროცესის დაჩქარებას, მაგრამ ისინი სრულებითაც არ წარმოადგენდენ და არ წარმოადგენენ აუცილებელ პირობას. პირიქით, წარმოების კონცენტრაციის განსაზღვრული საფეხური წარმოადგენს *conditio sine qua non*-ს. ამიტომ, საერთოდ, რაც უფრო განვითარებულია ქვეყნის საწარმოვო ძალები, მით უფრო ძლიერია მონოპოლისტური ორგანიზაციები. განსაკუთრებული როლი ამ მხრივ სააქციო წამოწყებათა ფორმამ ითამაშა, რომელმაც საშინლათ გააადვილა წარმოებაში თანხების დაბანდება და შექმნა წინეთ არასოდეს არ ნახული სიდიდის წამოწყებანი. სავსებით გასაგებია, რომ საკარტელო მოძრაობის სათავეში დგას ორი ქვეყანა, რომელთაც საშინელი სისწრაფით დაიკავეს პირველი ადგილები მსოფლიო ბაზარზე, სახელდობ შეერთებული შტატები და გერმანია.

სწორეთ **შეერთებული შტატები** წარმოადგენს თანამედროვე ეკონომიური განვითარების კლასიურ მაგალითს, და მონოპოლის-

ტრესტის დაარსების პროცესისა, კარტელის დაარსება სრულებით არ ნიშნავს წინააღმდეგობის მოსპობას ცალკე წამოწყებათა შორის, რომელნიც კარტელს მიემხრენ“ (Hilferding: *Organisationsmacht und Staatsgewalt*, *Neue Zeit*. 32. Jahrg., B. 2, . S. 140 ff.).

ტურ ორგანიზაციათა ყველაზე უფრო ცენტრალისტურათ აგებული ფორმას — „ტრესტებს“ — ღრმად აქვს აქ გადგმული ფესვები. ქვემოთ მოყვანილი ცხრილი იძლევა ნათელ წარმოდგენას როგორც ტრესტების, განსაკუთრებით უდიდეს ტრესტების, — ბუმბერაზულ ეკონომიურ ძლიერებაზე, ისე მათი ზრდის პროცესზეც.

Moody-ს ცნობებით, ტრესტების ზრდა 1904—1908 წლების განმავლობაში ასეთი ციფრებით გამოიხატებოდა:

ტრესტების კლასიფიკაცია	1904		1908	
	წამოწყებათა და საკანტროლო საზოგადოებათა რიცხვი	კაპიტალის ჯამი აქც. და ობლიგაციებში (დოლარ.)	წამოწყებათა და საკანტროლო საზოგადოებათა რიცხვი	კაპიტალის ჯამი აქც. და ობლიგაციებში (დოლარ.)
7 ყველაზე უფრო დიდი ინდუსტრიალური ტრესტი	1.524	2.662.752.100	1.638	2.708.438 754
უფრო ნაკლებათ მსხვილი ინდუსტრიალური ტრესტი	3.426	4.055.039.433	5.038	8.243.175.000
რეორგანიზაციის პროცესში მყოფი ტრესტები	282	528.551.000	—	—
ყველა ინდ. ტრ.	5.288	7.246.342 533	6.676	10.251.613 754
საკონცესიო წამოწყებანი	1.336	3 735.456.071	2.599	7.789.393.600
უდიდეს რკინის გზების ჯგუფი	1.040	9.397.363.907	745	12.931.154.010
ს უ ლ.	8.664	20.879.162.511	10.020	31.672.160.754 ¹⁾

Poors Manuel of Corporations და Poors of Railrads-ის მიხედვით 1910 წლისათვის საერთო ჯამის მეორე ციფრი უდრის 33,3 მილიარდ დოლარს ²⁾. ჯერ კიდევ 1900 წ. ტრესტების წილი „ნაციონალურ“ წარმოებაში ფრიად მნიშვნელოვანი იყო. ტრესტებზე მო-

¹⁾ Проф. Назаревский: Очерки по истории и теории коллективно-капиталистического хозяйства. Синдикаты, тресты и комбинированные предприятия. Том 1, часть 1. Очерки по истории объединения американской промышленности. Москва. 1912. стр. 318—319.

²⁾ Ibid. იხ. აგრეთვე George Renard A. A. Dulac: „L' Evolution industrielle et agricole depuis cent cinquante ans“. Paris. 1912. p. 204.

დიოდა: საფეიქრო მრეწველობაში—მთელი წარმოების 50 პროც.; მინის—54 პროც.; ქაღალდის და ბეჭდვითი წარმოებაში—60 პროც.; სასაზრდოვო პროდუქტების წარმოებაში—62 პროც.; მაგარი სასმელების—72 პროც.; ლითონის (რკინისა და ფოლადის გარდა)—77 პროც.; ქიმიურში—81 პროც.; რკინის და ფოლადის—84 პროც.¹⁾ მას აქეთ მათი წილი კიდევ უფრო გაიზარდა, რადგანაც შეერთებულ შტატებში კაპიტალის კონცენტრაცია და ცენტრალიზაცია საზღაპრო სისწრაფით სწარმოებს. მსხვილი წარმოებისა და სავაჭრო დარგების ფინანსიური ორგანიზაციის უახლოესი დროის განვითარების მხოლოდ თითო-ორიოლა მცოდნე პირს შეუძლია წარმოდგენა იქონიოს ბუმბერაზული კონცენტრაციისა და ბატონობის შესახებ მსხვილ კომბინატიურ და დიფერენციალურ წამოწყებებზე, რომელნიც ხშირად შეიცავენ ცალკე სახალხო მეურნეობის ფარგლებს დაკლებულ საწარმოვო ძალებს²⁾. ამ შრომის ფარგლებში შეუძლებელია მოცემა თუნდაც უმთავრესი ტრესტების ნუსხისა სხვადასხვა დარგში. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ მოძრაობის სათავეში დგას ორი კოლოსალური ტრესტი—ნავთობის (Standard Oil Co) და ფოლადის (United States Steel Corporation), რომელნიც ეკუთვნიან ორ ფინანსიურ ჯგუფს—პირველი როკფელერისას და მეორე მორგანისას.

ანალოგიურია კაპიტალის მოძრაობა გერმანიაში. ოფიციალური სტატისტიკის მიხედვით 1905 წლისთვის ირიცხებოდა 385 კარტელი წარმოების სულ სხვადასხვა დარგში³⁾. გერმანიის საკარტელო მოძრაობის ცნობილი თეორეტიკოსის და პრაქტიკოსის დ-რ Tschierschky'-ს გამოთვლით გერმანულ კარტელთა რიცხვი უდრის 550—600⁴⁾. ყველაზე უფრო დიდია ორი სინდიკატი: რეინ-ვესტფალიის ნახშირის სინდიკატი (Rheinisch-Westfälisches Köhlensyndikat) და ფოლადის სინდიკატი (Stahlwerksverband). რაფალოვიჩის ცნობებით, პირველმა დაამზადა 1909 წ. ღორტმუნდის რაიონში 85 მილ. ტონა ნახშირი, ყველა outsiders-ებმა (ე. ი. სინდიკატის გარეშე მდგომმა წამოწყებებმა) კი ერთად მხოლოდ 4.200.000 (4,90/0)⁵⁾. 1913 წ. იანვრისათვის ნახ-

1) I. Гольдштейн: „Синдикаты и тресты и современная экономическая политика“. М. 1912, стр 51.

2) Eugen von Philippovich: „Monopole und Monopolpolitik“. Grünberg's Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung VI Jahrg. (1915), 1 Heft, S. 158.

3) Liefmann: „Kartelle und Trusts“.

4) D-r Tschierschky: „Kartell und Trusts“ Leipzig göschen, 1911. S. 52.

5) A. Raffalovich: „Les syndicats et les cartels en Allemagne en 1910“. Revue internationale du commerce, de l'industrie et de la banque, 30 ივლისის 1911 წ. N.

შირის ამოღება სინდიკატის მიერ შეადგენდა 92,60%-ს რურის ოლქის მთელ პროდუქციისას და 54% საიმპერიო წარმოებისას. ფოლანდის სინდიკატის წილმა მიაღწია გერმანიის წარმოების 43—44% შაქრის სინდიკატი (რაფინერები), რომელიც აერთებს 47 წამოწყებას, ფრიად დიდ ციფრს იძლევა (70% შინაგანისა და 80% საგარეო გასაღებისას).¹⁾ ელვისური ტრესტი („Interessengemeinschaft“ ორ ტრესტს შორის: Siemens-Schuckert-სა და A.-E.-G.) იძლევა მთელი ენერგიის 40% და სხ.

უფრო ნაკლები სიდიდისაა მონოპოლისტური ორგანიზაციები სხვა ქვეყნებში, მაგრამ, თუ ავიღებთ აბსოლიუტურათ, და არა შეერთებულ შტატებთან ან გერმანიასთან შედარებით, წარმოების სინდიკატების მიერ ხელში ჩაგდების პროცესი აქაც ძლიერ მნიშვნელოვანია.

საფრანგეთში არსებობს დიდძალი სინდიკატი ლითონის, შაქრის, მინის, ქაღალდის, ნავთის, ქიმიურ, საფეიქრო, ქვანახშირის და სხ. ინდუსტრიაში. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია: Le comptoir de Longwy, რომელიც ასაღებს თითქმის მთელ თუჯს, რომელიც საფრანგეთში მზადდება; შაქრის სინდიკატი, რომელიც თითქმის სავსებით ბატონობს ბაზარზე; Société Générale-des glaces de St. Gobain, რომელსაც აგრეთვე უკავია თითქმის აბსოლიუტურათ მონოპოლიური მდგომარეობა და სხ.; უნდა აღინიშნოს აგრეთვე მთელი რიგი სასოფლო-სამეურნეო სინდიკატებისა, რომელთანაც ძლიერ ახლო დგანან სასოფლო-სამეურნეო ამხანაგობანი²⁾, და აგრეთვე მსხვილი შეერთებანი სატრანსპორტო ინდუსტრიაში: სამი სანაოსნო საზოგადოება (Comp. Générale Transatlantique, Comp. des Messageries Maritimes და Comp. des Chargeurs Réunis) აერთებს საფრანგეთის მთელი სავაჭრო ფლოტის 41,25%³⁾.

ინგლისში, სადაც მონოპოლისტური მოძრაობა, მიუხედავად მრეწველობის ძლიერი კონცენტრაციისა, მიზეზთა მთელი რიგის გამო ფრიად სუსტი იყო, მრეწველობის ტრესტების ხელში გადასვლამ („amalgamations“, „associations“, „investment trusts“) სწორედ უკანასკნელ დროს მიიღო კოლოსალური ხასიათი. როგორც ინგლისური მუშათა მოძრაობის სპეციფიკური თავისებურობანი ჩაბარდნის ისტორიას, სწორედ ისე ისტორიას ჩაბარდა ინგლისური თავისუფა-

¹⁾ იხ. Martin Saint-Léon. „Cartels et Trusts“. 3-me éd., Paris. 1909. p. 56.

²⁾ Martin Saint-Léon, l. c., p. 89 და შემდ.

³⁾ G. Lecarpentier: „Commerce maritime et marine marchande“. Paris. 1910 p. 165.

ლი კონკურენცია (ქვემოთ ჩვენ დავინახავთ, რომ საგარეო ეკონომიური პოლიტიკის აზრითაც თავისუფალი კონკურენცია, ე. ი. თავისუფალი ვაჭრობის პოლიტიკა, სულ უფრო და უფრო უთმობს ადგილს მის საწინააღმდეგო ტენდენციას). მხოლოდ უცოდინარობის გამო შეიძლება ინგლისზე მითითება, როგორც ეკონომიურათ სრულიად განსაკუთრებული ტიპის წარმომადგენელზე. ჩვენ მოვიყვანთ, როგორც მაგალითს, მხოლოდ რამდენსამე ტრესტს. პორტლანდის ცემენტის ტრესტი (Association Portland Cement Manufactures) აერთებს „ეროვნული“ წარმოების 89%; ფოლადის ტრესტები; სპირტის ტრესტები; შპალიერის ფაბრიკების ტრესტები (შპალიერი და სხვა სადგეორაციო მასალების წარმოების 98%); ჯირგინის (კაბელის) ქარხნების ტრესტი (The Cable Makers' Association; მთელი წარმოების თითქმის 90%); მარილის ტრესტი (Salt Union—თითქმის 90%); „The fine cotton spinners and doublers' trust“ (ნამდვილათ კანტროლს უწევს მთელ ინგლისურ წარმოებას); საღებავი და სათეთრებელი მასალების დამამზადებელი ტრესტები („Bleachers Association“ და „The Dyers' Association“,—თითქმის 90%); „Imperial Tobacco Company“ (თითქმის მთელი წარმოების 1/2) და სხ. ¹⁾

ავსტრიაში ყველაზე უფრო მსხვილ ტრესტებს ეკუთვნის: ნაშხირის სინდიკატი ბოჰემიაში (ავსტრიის მთელი წარმოების—90%); სინდიკატი აგურის წარმოებაში—400 მილ. კრონათ ღირებული მასალის დამზადებით (outsiders-ზე მოდის მხოლოდ 40 მილ. კრ.); რკინის წარმოების სინდიკატი; სინდიკატები ნავთობის (გალიცია 40%), შაქრის, მინის, ქაღალდის, საფეიქრო და სხვ. ინდუსტრიაში.

ისეთ ჩამორჩენილ და კაპიტალებით ღარიბ ქვეყანაშიაც კი, როგორც **რუსეთში**, მარტო მაღალი ტიპის სინდიკატთა და ტრესტების რიცხვი აღემატება გოლდშტეინის ცნობებით, 100; გარდა მათისა არსებობს კიდევ უფრო ნაკლებ განვითარებულ ტიპის ადგილობრივი შეთანხმებანი. აღვნიშნავთ ყველაზე უფრო მსხვილებს²⁾ ნახშირის მრეწველობაში—„Продуголь“ (დონეცის წარმოების 60%); რკინის მრეწველობაში 19 სინდიკატი; ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანია: „Продамета“ (88—93%), „Кровля“—(სახურავი რკინის 60%); „Продвагон“ (ვაგონების საამშენებლო ქარხნების საერთო რიცხვი-

¹⁾ Hermann Levy: „Monopoly and Competition“. London. 1911, p.p. 222—267.

²⁾ ცნობები ამოღებულია შრომებიდან: Л. Кафенгауз: „Синдикаты в русской железной промышленности“; Гольдштейн, I. с., Загорский, I. с.

დან—16 სინდიკატში შეერთებულია 14); ნავთობის მრეწველობაში. თითქმის მთელი წარმოება 4 ერთმანეთთან დაკავშირებულ კომპანიის ხელშია; ალენიშნავთ კიდევ სპილენძის სინდიკატს (90%); შაქრისას (100%); მეფეიქრეთა შეთანხმებანი; თამბაქოს ტრესტი (57,58%); ასანთის სინდიკატი და სხ.

ფრიად განვითარებულია სინდიკატები **ბელგიაში**; მაგრამ ისეთი ახალგაზდა ქვეყნებიც კი, როგორც, მაგ., **იაპონია**, დაადგა აგრეთვე კაპიტალისტურ მონოპოლიათა შექმნის გზას. ამ სახით, კაპიტალიზმის ძველი წარმოებითი ფორმები ძირიანათ შეიცვალა. Laur-ის გამოანგარიშებით, **მსოფლიოს ყველა ქვეყნის სამრეწველო წამოწყებებში დაბანდებული კაპიტალიდან, რომელიც უდრის 500 მილიარდ ფრანკს, 225, ე. ი. თითქმის ნახევარი მოდის კარტელებში და ტრესტებში გაერთიანებულ წარმოებაზე.** (ცალკე ქვეყნების მიხედვით ეს კაპიტალი განაწილებულია—ციფრები, უნდა ვიფიქროთ, შემცირებულია—ასე: ამერიკა—100 მილიარდი ფრანკი, გერმანია—50 მ. ფ.; საფრანგეთი—30 მ. ფ., ავსტრია-ჰუნგრეთი—25 მ. ფ., და სხვ.¹⁾). ეს საფრანგეთი—30 მ. ფ., ავსტრია-ჰუნგრეთი—25 მ. ფ., და სხვ.¹⁾). ეს მოწმობს ძველ ურთიერთობათა სრულ გარდაქმნას ქვეყნების შიგნით, რასაც არ შეეძლო არ გამოეწვია უდიდესი ცვლილებანი მათ ერთმანეთთან ურთიერთობა-დამოკიდებულებაში.

მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ეს მოძრაობა არ კმაყოფილდება საორგანიზაციო პროცესით ცალკე საწარმოვო დარგთა შიგნით. სწარმოებს შეუწყვეტელი პროცესი მათი ერთმანეთზე გადაბმისა ერთ სისტემაში, მათი გარდაქმნისა ერთ მთლიან ორგანიზაციათ. ეს ხდება, უპირველესად ყოვლისა, **რთულ წამოწყებათა** დაარსებით, ე. ი. ისეთ წამოწყებათა, რომელნიც აერთებენ ნედლი მასალის და ფაბრიკატების, ფაბრიკატების და ნახევარ ფაბრიკატების და სხვ. წარმოებას. ამ პროცესს შეუძლია შეაერთოს და აერთებს წარმოების სულ სხვადასხვა დარგს, ვინაიდან, შრომის თანამედროვე განაწილების დროს, ეს დარგები, ცოტათ თუ ბევრათ, პირდაპირ თუ არაპირდაპირ, მაგრამ მაინც დამოკიდებულია ერთი მეორეზე. ასე, მაგალ, თუ ტრესტი ამზადებს ძირითად პროდუქტთან ერთად რომელიმე თანამდე (пониженный) პროდუქტსაც, იზადება მისწრაფება წარმოების ამ უკანასკნელი დარგის მონოპოლიზაციისაც, რაც, თავის მხრივ, იწვევს წარმოების იმ პროდუქტების მონოპოლიზაციას, რომელსაც შეუძლია გასწიოს ამ თანამდე პროდუქტის მაგიერობა; შემდეგ უკანასკნელისათვის ნედლი მასალების დამზადება ხდება ანალოგიურ

¹⁾ Гольдштейн, I. с., стр. 5.

მისწრაფებათა ობიექტათ და სხ. ამ სახით იქმნება პირველი შეხედ-
ვით ფრიად გაუგებარი კომბინაციები, მაგალ., შეერთება რკინისა და
ცემენტის, ნავთისა და გლიუკოზის მრეწველობისა და სხ.¹⁾ წარმო-
ების ასეთი **ვერტიკალური** კონცენტრაცია და ცენტრალიზაცია, წი-
ნაღმდეგ **ჰორიზონტალურისა**, წარმოების ცალკე დარგების ჩარჩო-
ებში, მოასწავებს, ერთის მხრივ, შრომის საზოგადოებრივი განაწი-
ლების შემცირებას (რადგანაც აერთებს ერთ წამოწყებაში შრომას,
რომელიც წინათ განაწილებული იყო რამდენსამე წამოწყებათა შო-
რის), მეორეს მხრივ, პირიქით, იწვევს შრომის განაწილებას ახალი
წარმოებითი ერთეულის ჩარჩოებში; მთელ პროცესს, მის საზო-
გადოებრივი მასშტაბით აღებულს, აქვს ტენდენცია გადააქციოს მთე-
ლი „ნაციონალური“ მეურნეობა ერთ რთულ წამოწყებათ, **ორგანიზა-
ციული** კავშირით წარმოების ყველა დარგს შორის.

იგივე პროცესი უაღრესათ სწარმოებს მეორე გზით, სახელდობ-
**საბანკო კაპიტალის მრეწველობაში გადახვლისა და კაპიტალის
ფინანსიურ კაპიტალათ გადაქცევის გზით.**

ჩვენ უკვე დავინახეთ წინა თავებში, თუ როგორი კოლოსალური
მნიშვნელობა აქვს სამრეწველო წამოწყებათა მონაწილეობას და თან-
ხების მიწოდებას. მაგრამ სწორეთ ეს მონაწილეობა და თანხების მი-
წოდება შეადგენს თანამედროვე ბანკების ერთერთ ფუნქციას. „სამ-
რეწველო კაპიტალის სულ უფრო და უფრო მნიშვნელოვანი ნაწილი
არ ეკუთვნის იმ მრეწველებს, რომელნიც იმით სარგებლობენ. კაპიტა-
ლი მათ განკარგულებაში გადადის მხოლოდ ბანკის საშუალებით,
რომელიც წარმოადგენს მრეწველების მიმართ ამ კაპიტალის მესა-
კუთრეს. მეორეს მხრივ, ბანკსაც უხდება თავისი კაპიტალის სულ-
უფრო და უფრო მნიშვნელოვანი ნაწილის მრეწველობაში დაბანდე-
ბა. ამის გამო ბანკი სულ უფრო და უფრო ხდება სამრეწველო კა-
პიტალისტათ. ასეთ **საბანკო კაპიტალს**, —**მაშასადამე, კაპიტალს
ფულის სახით**, —**რომელიც ამ გზით ნამდვილათ გადაქცეულია
სამრეწველო კაპიტალათ, მე ვუწოდებ ფინანსიურ კაპიტალს**²⁾.

კრედიტის სხვადასხვა ფორმის საშუალებით და აგრეთვე აქციე-
ბისა და ობლიგაციების შეყიდვისა და წამოწყებათა უშუალო დაარ-
სების გზით საბანკო კაპიტალი გამოდის, ას სახით, მრეწველობის
ორგანიზატორათ და ეს ორგანიზაცია მთელი ქვეყნის წარმოებისა
მით უფრო ძლიერია, რაც უფრო ძლიერია მრეწველობის კონცენტრა-

¹⁾ Назаревский, I. с., 354 და შემდეგი.

²⁾ Рудольф Гильфердинг: „Финансовый капитал“, გვ. 338. სტუბანოვის.

ცია—ერთის მხრივ, ბანკების კონცენტრაცია—მეორეს მხრივ. ამ უკანასკნელმა, თავის მხრივ, ბუმბერაზული ხასიათი მიიღო. საკმარისია მოვიყვანოთ ასეთი მაგალითები. **გერმანიაში** საბანკო საქმის ფაქტიურ მონოპოლიზატორებათ გამოდის ექვსი ბანკი: Die Deutsche Bank, Disk-Gesellschaft, Darmstädt. Bank, Dresdner Bank, Berliner Handelsgesellschaft და Schaffhausenscher Bankverein, რომელთა კაპიტალიც 1910 წლისათვის უდრიდა 1.122,6 მილიონ მარკას¹⁾. თუ როგორი სისწრაფით იზრდებოდა ამ ბანკების ძლიერება, გვიჩვენებს მათ დაწესებულებათა რიცხვის ზრდა გერმანიის ფარგლებში. (აქ შედის: მთავარი დაწესებულებების ადგილი და ფილიალები, სადებო-ზიტო კასები და დამხურდავებელი კანტორები, კომანდიტები, მუდმივი „მონაწილეობანი“ გერმ. სააქციო ბანკებში). ეს რიცხვი იცვლებოდა შემდეგნაირათ: 1895 წ.—42, 1896 წ.—48, 1900 წ.—80, 1902 წ.—127, 1905 წ.—194, 1911 წ.—450.²⁾ 16 წლის განმავლობაში ამ დაწესებულებათა რიცხვი, მაშასადამე, გაიზარდა თითქმის 11-ჯერ.

ამერიკაში ასეთ ბანკებს წარმოადგენს მხოლოდ ორი ბანკი:

National City Bank (როკფელერი) და National Bank of Commerce (მორგანი).მათზეა დამოკიდებული აუარებელი როგორც სამრეწველო წამოწყებანი, ისე სხვა ბანკები, რომელნიც გადახლართულია ერთმანეთში სულ სხვადასხვანაირათ. „როკფელერისა და მორგანის ჯგუფთა საბანკო ოპერაციების რაოდენობითი მხარეზე შეიძლება შევადგინოთ დაახლოვებითი წარმოდგენა იმ ფაქტიდან, რომ პირველს 1908 წ. კლიენტათ ყავდა და უნახავდა რეზერვებს 3,350, ხოლო მეორე—2,757 ეროვნულ საშტატო და სხვა ბანკს“; მათ გარეშე არ შეიძლება არც ერთი ახალი ტრესტის დაარსება—ეს არის „მონოპოლია მონოპოლიების შემოღებაზე“ („monopoly of monopoly making“)³⁾.

ასეთ თავისებურს ეკონომიურ კავშირს წარმოების სხვადასხვა დარგსა და ბანკებს შორის შეესაბამება განსაკუთრებული ფორმაც მათზე უნაღლესი ხელმძღვანელობისა. Jeidels-ის ცნობით 1903 წ. ზემოთ დასახელებულ ექვს გერმანულ ბანკს ქონდა 751 ადგილი სამ-

¹⁾ იხ. W. Sombart: „Die Deutsche Volkswirtschaft im XIX Jahrhundert“. 3. Ausg. Berlin. 1913. Kapitel X; გაზეთების უკანასკნელი ცნობით (ბერლინის Vorwärts) Diskontogesellschaft-ს უკვე გადაუყლაპავს Schaffhausenscher Bankverein.

²⁾ Riesser: „Die Deutschen Grossbanken“, დანართი VIII, გვ. 745.

³⁾ Назаревский, I. c., 362.

რეწველო სააქციო საზოგადოებათა ზედამხედველ საბჭოებში¹⁾. და, პირიქით, ამ ბანკების ზედამხედველ საბჭოებში იყო მრეწველობის 51 (ეს ციფრი ეხება 1910 წ., დეკემბერი) წარმომადგენელი²⁾.

რაც შეეხება ამერიკას, დამახასიათებელია შემდეგი ფაქტი. იმ სიიდან, რომელიც წარდგენილი იყო სენატში საბანკო საქმის გაუმჯობესების შესახებ ბილის განხილვის დროს 1908 წ. (ლა-ფალეტის კომისია), ჩანს, რომ 89 პირს უკავია 2000-ზე მეტი დირექტორის ადგილი სხვადასხვა სამრეწველო, სატრანსპორტო etc. კომპანიაში, ამასთან მორგანი და როკფელერი პირდაპირ თუ არაპირდაპირ კანტროლს უწევენ თითქმის ყველა ამ წამოწყებებს³⁾.

აქ უნდა ავლნიშნოთ კიდევ მნიშვნელოვანი როლიც **სახელმწიფო და კომუნალურ** წამოწყებათა, რომელნიც შედიან საერთო „სახალხო სამეურნეო“ სისტემაში. სახელმწიფო წამოწყებათა რიცხვს ეკუთვნის უმთავრ., ქვეყნის სამთო წარმოების ნაწილი (გერმანიაში, მაგ., 309 ქვანახშირის მალაროდან 149 მილ. ტონის პროდუქციით 1909 წ. 27 პალარო 20,5 მილ. ტონის პროდუქციით სახელმწიფოს ხელში იყო; სახელმწიფო პროდუქციის საერთო ღირებულება უდრიდა 235 მილ. მარკას; ასეთივეა აგრეთვე მარილის წარმოება, სამადნეები და სხ.; ყველა ამ სახელმწიფო წამოწყებათაგან შემოსავლის ჯამი ნავარაუდები იყო 1910 წ. 349 მილ. მარკათ ბრუტო და 25 მილ. მარკათ ნეტო და სხ.⁴⁾; შემდეგ რკინის გზები (რკინის გზები კერძო სამეურნეო ორგანიზაციას მხოლოდ ინგლისში წარმოადგენდა, და ისიც მხოლოდ ონამდი), ფოსტა და ტელეგრაფი და სხ., და აგრეთვე სატყეო მეურნეობა. კომუნალურ წამოწყებებს, რომელთაც დიდი სამეურნეო მნიშვნელობა აქვთ, ეკუთვნის, უმთავრ., წყალსადენები, გაზის და ელვისური სადგურები⁵⁾. საერთო სისტემაში შედის აგრეთვე ძლიერი **სახელმწიფო ბანკები**. ამ „საზოგადოებრივ“ და კერძო-სამეურნეო წამოწყებათა შორის ურთიერთ დამოკიდებულებათა ფორმები საკმაოდ მრავალრიცხოვანია, როგორც მრავალფეროვანი და რთულია ეკონომიური ურთიერთობანი საერთოდ,—დიდ როლს თამაშობს,

¹⁾ Parvus („პირველი მანერის“): „Der Staat, die Industrie und der Sozialismus“. S. 77. Riesser, l. c., Beilage IV, S. 651 ff.

²⁾ Riesser, l. c., S. 501.

³⁾ Назаревский, l. c., 349 და შემდეგი.

⁴⁾ К. А. Ф.—Зберг, „Курс финансовой науки“, пер. Курчинского.

С.П.Б. 1913 г.

⁵⁾ იხ. „Kommunales Jahrbuch“ 1913—14 წ. გამოც. Lindemann-ისა, Schwander-ისა და Südekum-ისა, გვ. 566 და შემდეგი.

რასაკვირველია, კრედიტი. განსაკუთრებით ახლა ურთიერთობანი მყარდებიან ეგრეთწოდებული **შერეული** სისტემის („gemischte Unternehmungen“) ნიადაგზე, როცა ესა თუ ის წამოწყება სდგება როგორც „საზოგადოებრივი“, ისე კერძო-სამეურნეო ელემენტებისაგან (მსხვილი—ჩვეულებრივად მონოპოლიური ფირმების—მონაწილეობა), ფორმა, რომელსაც საკმაოდ ხშირათ ვხვდებით კომუნალური მეურნეობის სფეროში. საინტერესოა გერმანიის „საიმპერიო ბანკის“ (Reichsbank) მაგალითი. ეს ბანკი, რომლის ეკონომიური როლიც ფრიად დიდია გერმანიაში, იმდენათ მჭიდროთაა დაკავშირებული „კერძო-სამეურნეო“ ცხოვრებასთან, რომ დღემდე სადავოა კითხვა, რას წარმოადგენს იგი, უბრალო სააქციო კომპანიას თუ სახელმწიფო დაწესებულებას, აქვს მას კერძო თუ საჯარო-უფლებრივი ხასიათი¹⁾.

ამ ორგანიზაციულათ საკმაოდ შეკავშირებულ სისტემის ყველა ნაწილი—კარტელები, ბანკები, სახელმწიფო წამოწყებინი—ერთიერთმანეთზე შეუწყვეტელი გადამბისა და შეზრდის პროცესში იმყოფება; ეს პროცესი მიმდინარეობს სულ უფრო და უფრო სწრაფად კაპიტალისტური კონცენტრაციის ზრდასთან ერთად; კარტელების დაარსება და კომბინაციების შექმნა იმ წამსვე ბალებს ინტერესთა სოლიდარობას მათთვის თანხების მიმწოდებელ ბანკებს შორის; თავის მხრივ ბანკები დაინტერესებულია კონკურენციის მოსპობაში იმ წამოწყებათა შორის, რომელთაც ისინი კაპიტალს აწვდიან; აგრეთვე ბანკების შეთანხმება ხელს უწყობს სამრეწველოს ჯგუფთა ერთმანეთთან შეკავშირებას; დასასრულ, სახელმწიფო წამოწყებანიც სულ უფრო და უფრო მეტ დამოკიდებულებაში ვარდებიან მსხვილ საფინანსო-სამრეწველო დაწესებულებათაგან და პირიქით. ასე საკონცენტრაციო და საორგანიზაციო პროცესის ცალკე სფეროები ერთმანეთს ერეკება და ქმნის უძლიერეს ტენდენციას მთელი ნაციონალური მეურნეობის გადაქმნისა ერთ ბუმბერაზულ რთულ წამოწყებათ ფინანსიური მეფეებისა და კაპიტალისტური სახელმწიფოს უფროსობით,—მეურნეობათ, რომელიც მონოპოლიზაციას უშვრება ნაციონალურ ბაზარს და წარმოადგენს პირობას წარმოების ორგანიზაციულთა მოწყობისა მის უმაღლეს, არაკაპიტალისტურ ფორმით.

¹⁾ იხ. Willy Baumgart: „Unsere Reichsbank. Ihre Geschichte und ihre Verfassung.“ Berlin, 1915. სახელმწიფოს მნიშვნელობა, როგორც მრეწველობის ორგანიზატორისა, საოცრათ გაიზარდა ომის დროს. ამაზე ჩვენ მოგვიხსენებდა ლაპარაკი ქვემოთ, ეროვნული და მსოფლიო მეურნეობის მომავლის შესახებ საკითხის განხილვის დროს.

მსოფლიო კაპიტალიზმი, მსოფლიო საწარმოო სისტემა ღებულობს, მაშასადამე, უკანასკნელ დროს ასეთ სახეს: რამდენიმე ორგანიზაციულათ მჭიდროთ შეკავშირებული სამეურნეო სხეულები („დიდი განათლებული სახელმწიფოები“) და განუვითარებელი, ნახევრათ აგრარული ან აგრარული ქვეყნების პერიფერია. პროცესი ორგანიზაციისა (რომელიც, სხვათა შორის, სრულებით არ წარმოადგენს ბატონ კაპიტალისტების მიზანს ან მამოძრავებელ მოტივს, როგორც ამას ამტკიცებენ მათი იდეოლოგები, არამედ მხოლოდ შედეგს მათ მისწრაფებისას მაქსიმალური მოგების მიღებისაკენ) სცდილობს გავიდეს „ნაციონალურ“ ჩარჩოებს გარეთ, მაგრამ აქ წინ ელობება დაბრკოლებანი, გაცილებით უფრო დიდი. ჯერ ერთი, გაცილებით უფრო ადვილია კონკურენციის დაძლევა „ნაციონალური მასშტაბით, ვინემ მსოფლიო მასშტაბით (ინტერნაციონალური შეთანხმებანი ჩვეულებრივით იქმნებიან უკვე არსებულ „ნაციონალურ“ მონოპოლიების საფუძველზე); მეორეთ, სამეურნეო სტრუქტურათა არსებული განსხვავება და, მაშასადამე, წარმოების ხარჯების განსხვავება, არა ხელსაყრელათ ქმნის შეთანხმებებს დაწინაურებულ „ნაციონალურ“ ჯგუფებისათვის; მესამეთ, სახელმწიფოსთან და მის საზღვრებთან დაკავშირება თვითონ წარმოადგენს მონოპოლიას, რომელიც სულ უფრო და უფრო იზრდება და ფართოვდება და რომელიც უზრუნველყოფს დამატებითი მოგებას.

უკანასკნელი კატეგორიის ფაქტორთა რიცხვიდან ჩვენ განვიხილავთ, პირველ ყოვლისა, საბაჟო პოლიტიკას.

ამ უკანასკნელის ხასიათი სრულიათ შეიცვალა. თუ წინანდელი ბაჟი თავდაცვის იარაღს წარმოადგენდა, ახლანდელის მიზანს დაცემა და დაპყრობა შეადგენს; თუ წინათ ისეთ საქონელს ადებდენ ბაჟს, რომლის წარმოებაც იმდენათ განუვითარებელი იყო ქვეყანაში, რომ უძლებდა კონკურენციას მსოფლიო ბაზარზე, ახლა „მფარველოვრ უძლებდა კონკურენციას მსოფლიო ბაზარზე, რომელსაც ყველაზე ბას უწევენ“ სწორეთ წარმოების იმ დარგებს, რომელსაც ყველაზე უფრო მეტი უნარი აქვს კონკურენციისა.

ფრიდრიხ ლისტი, პროტექციონიზმის მოციქული, თავის „პოლიტიკური ეკონომიის ნაციონალურ სისტემაში“ სწერდა აღმზრდელი ეკონომიის ნაციონალურ სისტემაში ზომებზე: „ჩვენ ლობიითი ბაჟებზე და ამასთან, როგორც ღრეობითი ზომებზე: „ჩვენ მოგვიხდება—გკითხულობთ მის წიგნში—აქ ლაპარაკი მხოლოდ საბაჟო კანონმდებლობაზე, როგორც საშუალებაზე მრეწველობის აღმზრდისათვის... მფარველობითი ზომების გამართლება შეიძლება მხოლოდ იმდენათ, რამდენათაც ისინი წარმოადგენენ საშუალებას შინაგანი მანუფაქტურული ძალის წახალისებისათვის და მფარველობის

აღმოჩენისათვის, და მხოლოდ იმ ერებისათვის, რომელნიც მოწოდებული არიან მოიპოვონ **თანასწორი მდგომარეობა** ძლიერ სამიწათ-მოქმედო-სამანუფაქტურო-სავაჭრო ერებთან, დიდ საზღვაო და კონტინენტალურ სახელმწიფოებთან¹⁾.

არავითარ ამის მსგავსს არ აქვს ახლა ადგილი, მიუხედავად ზოგიერთ ბურჟუაზიულ მეცნიერთა დაუსრულებელი რწმუნებისა და მტკიცებისა. თანამედროვე „მაღალი პროტექციონიზმი“ არის კარტელების ეკონომიური პოლიტიკის სახელმწიფოებრივ ფორმაში ჩამოყალიბება და მეტი არაფერი; თანამედროვე ბაჟები წარმოადგენს **კარტელურ** ბაჟებს, კარტელების საშუალებას დამატებითი მოგების მისაღებათ. მართლაც, აშკარაა, რომ თუ შინაურ ბაზარზე კონკურენცია მოსპობილია ან მინიმუმამდეა დაყვანილი, „მწარმოებლებს“ შეუძლიათ გაადიდონ ფასები შინაურ ბაზარზე ბაჟის მთელი სიდიდით. მაგრამ ეს დამატებითი მოგება იძლევა შესაძლებლობას საგარეო ბაზარზე საქონლის გასაღებისა თვითღირებულებაზე ნაკლებ ფასებში, „გადასაყრელ ფასებში“ („Schleuderpreise“). ასე იქმნება კარტელის თავისებური საექსპორტო პოლიტიკა (dumping). ყველაფერი ამით აიხსნება ის პირველი შეხედვით გაუგებარი გარემოებაც, რომ თანამედროვე ბაჟები მფარველობას უწევენ საექსპორტო ინდუსტრიასაც. ჯერ კიდევ ენგელსი ხედავდა ნათლად კავშირს კარტელთა ზრდასა და თანამედროვე სპეციფიკური ხასიათის ბაჟებს შორის: „ის ფაქტი,—სწერდა იგი—რომ თანამედროვე მრეწველობის საწარმოო ძალები, რომელიც სწრაფად იზრდება, დღითი დღე სულ უფრო და უფრო სცილდება საქონლის კაპიტალისტური გაცვლა-გამოცვლის კანონის მიერ მიჩენილ ფარგლებს, სადაც უნდა სწარმოებდეს მათი მოქმედება, ეს ფაქტი ამაჟამათ სულ უფრო და უფრო შედის თვით კაპიტალისტების შეგნებაშიც. იგი გამოიხატება ორ სიმპტომში. ჯერ ერთი, **დამცველობითი ბაჟების ახლანდელ საყოველთაო მანიაში**, რომელიც ძველ მფარველობითი სისტემისგან იმით განირჩევა, რომ ყველაზე უფრო მეტად სცდილობს დაიცვას სწორეთ ის პროდუქტები, რომელიც **ვარგა გასაზიდათ**. მეორეთ, მრეწველობის მსხვილი დარგების ფაბრიკანტების **კარტელებში (ტრესტებში)**...²⁾.

¹⁾ Friedrich List's Gesammelte Schriften, hg. von Ludwig Häuser. III. Teilen, Stuttgart und Tübingen, 1851. Das nationale System de politischen Oeconomie, S. 302—303.

²⁾ К. Маркс. Капитал III, стр. 95, примеч № 16 (Энгельса).. ყველაფერი ეს არ უშლის ხელს L. Grunzel-ს არ გაიგოს ზემოთ აღნიშნული მოვლენები. იხ. იმისი „Handelspolitik“, Grundriss der Wirtschaftspolitik-ის IV ნაწილი. S. 76.

მაგრამ სწორეთ ჩვენს დროში იქნა გადადგმული ამ მხრივ უდიდესი ნაბიჯი, და გაერთიანებული მრეწველობა, მძიმე ინდუსტრიის მეთაურობით, გამოდის მაღალი პროტექციონიზმის თავგამოდებულ მომხრეთ, რადგანაც, რაც უფრო მაღალია ბაჟი, მით უფრო მეტია დამატებითი მოგება, მით უფრო ჩქარა შეიძლება ახალი ბაზრების დაპყრობა; მით უფრო მეტია მისაღები მოგების რაოდენობა. ამ ტენდენციას საზღვარს უდებს მხოლოდ მოთხოვნის შემოკლება, რომელიც უკვე არ შეიძლება ანაზღაურებული იქნას უფრო მაღალი ფასებით, მაგრამ ამ ფარგლებში ზრდის ტენდენცია უდავო ფაქტია.

ახლა თუ ჩვენ მსოფლიო მეურნეობას განვიხილავთ, ასეთივე სურათი აღმოჩნდება. მოწინავე ქვეყნების საკარტელო ბაჟები და dumping წინააღმდეგობას იწვევს ჩამორჩენილ ქვეყნების მხრივ, რომელნიც აღიღებენ თავიანთ დაცვითი ბაჟებს¹⁾; და პირიქით, ჩამორჩენილი ქვეყნების მიერ ბაჟების აწევა იწვევს კიდევ უფრო მეტ გადიდებას საკარტელო ბაჟებისას, რომელიც აადვილებს dumping-ს; ზედმეტია ლაპარაკი იმის შესახებ, რომ ასეთივე ურთიერთ-მოქმედებას აქვს ადგილი მოწინავე ქვეყნებს შორის, აგრეთვე მოწინავე ქვეყნებსა და ჩამორჩენილ ქვეყნებს შორის. ამ დაუსრულებელმა ხრახნმა, რომელიც მუდმივ ტრიალშია საკარტელო ორგანიზაციების ზრდის გამო, გამოიწვია სწორეთ ის „ბაჟების მანია“, რომელზეც ლაპარაკობდა ენგელსი, და რომელიც კიდევ უფრო მეტათ გაძლიერდა ჩვენს დროს.

წარსული საუკუნის სამოცდაათიანი წლების მიწურულიდან უახლესი განვითარების ყველა ქვეყანაში შენიშნულია უარყოფა თავისუფალი ვაჭრობისა, რომელმაც სწრაფად გააკეთა ევოლიუცია მრეწველობის „აღზრდიდან“ კარტელების დაცვამდე და გარდაიქცა თანამედროვე მაღალ პროტექციონიზმად.

მაგრამ სამართლიანობა მოითხოვს აღვნიშნოთ, რომ განსხვავება აღმზრდელობითა და კარტელურ ბაჟებს შორის ეკონომიური ლიტერატურის საერთო ადგილია დაწყებული ბ რ ე ნ ტ ა ნ ო დ ა ნ და გათავებული გ ი ლ ფ ე რ დ ი ნ გ ი თ. იხ., მაგ. Josef Hellauer: „System der Welthandelslehre“, Band I, 1910. S. 37; Tschierschky. I. c., 86 და შემდეგი.

1) არ უნდა დავივიწყოთ, რომ როცა ჩვენ ქვეყნების პოლიტიკაზე დასვ. ვლაპარაკობთ, ვგულისხმობთ პოლიტიკას მთავრობათა და განსაზღვრულ სოციალურ ძალებისას, რომელზეც დაყრდნობილია ეს მთავრობები. სამწუხაროთ, ახლა საჭირო ხდება ამის მოგონება, ვინაიდან „ნაციონალურ“ —სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისი, რომელიც მეცნიერულათ სრულებით მიუღებელია, —ისეთი ხალხის თვალსაზრისია, როგორიცაა, მაგ.. პლენხანოვი და კომ.

გერმანიაში ეს გადატეხა დაიწყო 1879 წლის ტარიფით და მას აქეთ სწარმოებს საბაჟო გადასახადების შეუწყვეტელი ზრდა (შეად., მაგ., 1902 წლის ტარიფი და შემდ.); **ავსტრია-ჰუნგრეთში** ამ გადატეხის თარიღათ 1878 წ. ითვლება; შემდეგ ტარიფებს ემჩნევა აგრეთვე ზრდის ტენდენცია (განსაკ. ტარიფები 1882, 1887, 1906 და სხვ.); **საფრანგეთში** გადამწყვეტი გადახრა პროტექციონისტურ მიმართულებით გამოხატულია 1881 წლის გენერალურ ტარიფში, რომელმაც ინდუსტრიალური ბაჟები 24% გაადიდა; უნდა აღინიშნოს აგრეთვე 1892 წლის მაღალი პროტექციონისტური ტარიფი (ბაჟი ფაბრიკატებზე შეადგენდა მათი ღირებულების 69% , სოფლის მეურნეობის პროდუქტებზე— 25%) და მისი „რევიზია“ 1910 წელს; **ესპანიაში** ჯერ კიდევ 1877 წლის ტარიფი შეიცავს მაღალ ბაჟებს მრეწველობის პროდუქტებზე; განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია 1906 წლის ტარიფი, რომლითაც ყველა ბაჟები იქნა გადიდებული. **შვედეთში** **შტატებში**, ტრესტებისა და თანამედროვე საბაჟო პოლიტიკის კლასიკურ ქვეყანაში, განსაკუთრებით მკაფიოთაა გამოხატული პროტექციონიზმის დამახასიათებელი თვისებები. ბაჟების გადიდება, ტრესტების დაარსებასთან დაკავშირებით, იწყება 1883 წ. და აღწევს დაბაჟულ საქონლის ღირებულების 40% , 1873—74 წ.— 38% , 1887 წ.— $47—110\%$, 1890 (მაკ-კინლეს ბილი) მოხდა შემდეგი გადიდება (მატყლის ქსოვილებზე— 91% , განსაკუთრებული სიწმინდის ხარისხებზე—ღირებულების 150% —იც-კი; შემოზიდულ ლითონებზე— $40—80\%$ და სხ.)¹⁾; შემდეგ მოდის Dingley Bill (1897) და, როგორც გადიდების ტენდენციის ერთერთი ყველაზე უფრო აშკარა გამოხატულება, 1909 წლის Payne-Tarif. ინგლისათვის, თავისუფალი ვაჭრობის ამ ციხე-სიმაგრისათვის, გადატეხის ხანა გვიან იწყება; სულ უფრო და უფრო მწვავეთ და დაჟინებით გაისმის ხმები, რომელიც მოითხოვს „სატარიფო რეფორმას“ free-trade-ის (თავისუფალი ვაჭრობის) fair-trade-ით („სამართლიანი“ ვაჭრობით), ე. ი. პროტექციონური სისტემით, შეცვლას (შეად., მაგ., მოღვაწეობა ჩემბერლენისა, Imperial Federation league-ისა და United Empire league-ისა და სხ.) ამ მისწრაფებათა რეალიზაცია ნაწილობრივად მეტროპოლიასა და ახალშენებს შორის უპირატესობით.

¹⁾ Исаев: „Мировое хозяйство“, გვ. 115—116. დამახასიათებელია, სხვათა შორის, პროფ. ისაევის „ახსნა“. 1862-64 წ. ტარიფების გადიდება, მაგ. აინზენბა „იმ პირების პროტექციონისტური მიდრეკილებებით, რომელნიც განაგებდნენ ამერიკულ ფინანსებს“. პირდაპირ ასეა ნათქვამი (стр. 114—115). იხ. აგრეთვე Grunzel, 1. c.

თი ტარიფებს სისტემაში გამოიხატა. 1898 წლიდან კანადა აწესებს მეტროპოლიასთან შეღავათიან ტარიფებს; 1900 წ. და 1906 წ. ეს ტარიფები იქნა გადამუშავებული და „გაუმჯობესებული“; ახლა შეღავათი შეადგენს 10—50% უცხოელებთან შედარებით. 1903 წ. კანადის მაგალითს მიბაძა სამხრეთ-აფრიკის ახალშენებმა ($6\frac{1}{4}$ —25%); 1903 და 1907 წ.—ამას უერთდება ახალი ზელანდია; 1907 წ.—ავსტრალიის ახალშენების კავშირი (5—10%). ეგრეთ წოდებულ საიმპერიო კონფერენციებზე (ე. ი. ახალშენებისა და ბრიტანეთის მთავრობის წარმომადგენლებისაგან შემდგარ კონფერენციებზე) სულ ნათლათ და აშკარათ გაისმის ხმები პროტექციონიზმზე. „მხოლოდ მეორეხარისხოვან მოაზროვნეს შეუძლია იყოს თავისუფალი ვაჭრობის მომხრე და იმავე დროს ოპტიმისტი ინგლისის მომავლის შესახებო“—ბურჟუას უსაზღვრო კმაყოფილებით **ამბობს** ცნობილი მეცნიერი **ეშლი** და ამით გამოხატავს ინგლისის გაბატონებულ კლასების სულისკვეთებას ¹⁾.

ომმა, როგორც ვიცით, სავსებით ცხადყო ეს ტენდენციები, და ბაჟების შემოღება ფაქტობრივად იქცა. დასასრულს, ჩვენ უნდა აღვნიშნოთ რუსეთის ფრიალ მაღალი ბაჟები.

„ . . . 1877 წლიდან—სწერს ბ. კურჩინსკი—ეყრება საძირკვე-
ლი ახალ მიმდინარეობას..., რომელიც წარმოადგენდა სულ უფრო და
უფრო მაღალ ტარიფებზე გადასვლას, მათ გაძლიერებას. 1877 წელს
ეს გადიდება მოხდა საბაჟო გადასახადების ოქროს ვალიუტით აკრე-
ფის საშუალებით, რითაც ბაჟები, ერთბაშად იქნა გადიდებული, და-
ახლოვებით, 40⁰/. შემდეგ წლებში კიდევ გადიდებულ იქნა ბაჟები
საქონლის მთელ რიგზე, ხოლო 1890 წელს ყველა ბაჟი გადიდებულ
იქნა 20⁰/. უმწვერვალეს წერტილს ამ მოძრაობამ ძიადწია 1891
წელს, როცა შემოღებულ იქნა ულტრა-მფარველობითი ტარიფი,
რომლითაც ბაჟები ბევრ საქონელზე, 1868 წლის ტარიფთან შედა-
რებით, გადიდებული იქნა 100—300⁰/, და კიდევ მეტათ (კურსივი
ჩემია. ნ. ბ.). ამჟამათ მომქმედი ტარიფი... გამოქვეყნდა 1903 წ.,
ხოლო ძალაში შევიდა 16 თებერვლიდან 1906 წ. ამ ტარიფით ბევ-
რი ბაჟი გადიდებულია ²)... (კურსივი ჩემია. ნ. ბ.).

1) W. I. Ashly: „La conference imperiale britannique de 1907“ Revue économique internationale-ში, 1907, tomme 4, p. 447.

2) კურჩინსკის დამატებითი პროფ. ებერგის თქმით, აღნიშნულ წელს, გვ. 141. ამასთან დაკავშირებით საჭიროთ მიგვაჩნია აღნიშნოთ შემდეგი. გერმანულ ფაბრიკატებზე ბაჟების გადიდების შესახებ 1904 წ. კურჩინსკიც კი ამბობს, რომ „ეს არც ისე ხელსაყრელი იყო რუსეთის სახალხო მეურნეობისათვის (გვ. 412). მაშასადამე, იგი არ ურევს ერთმანეთში „მეურნეობას“ და „მეურნე-მეპატრონეებს“. ამას ვამბობთ მათ საყურადღებოთ, ვინც სიბერისას ყველაფერს ივიწყებს.

ამ სახით, ყოველივე ეჭვს გარეშეა, რომ არსებობს საერთო ტენდენცია „ნაციონალურ მეურნეობათა“ დაცვისა მაღალი საბაჟო კედლის ამართვით. ამას სრულებით არ ეწინააღმდეგება ის გარემოება, რომ ზოგიერ შემთხვევაში შეიძლება ადგილი ქონდეს ბაჟების შემცირებას, ურთიერთ დათმობას სავაჭრო ხელშეკრულებათა დადების დროს და სხ.; ყველაფერი ეს წარმოადგენს მხოლოდ გამოწვევის, დროებით შეჩერებას, დროებით ზავს შეუწყვეტელ ომის დროს. ამით **საერთო ტენდენცია** ოდნავათაც არ ირღვევა, ვინაიდან იგი როდი წარმოადგენს უბრალო ემპირიულ ფაქტს, შემთხვევით მოვლენას, რომელიც არაა დაზნასიათებელი თანამედროვე ურთიერთობათათვის; პირიქით, სწორედ რომ კაპიტალიზმის სულ ახალი დროის სტრუქტურა იწვევს ეკონომიური პოლიტიკის ამ ფორმას, მასთან ერთად ჩნდება იგი, მასთან ერთად დაეცემა.

ის დიდი სამეურნეო როლი, რომელსაც ამჟამათ საბაჟო გადასახადები თამაშობს, იწვევს „თანამედროვე კაპიტალიზმის“ პოლიტიკის აგრესიულ ხასიათსაც. მართლაც, ბაჟების მეოხებით მონოპოლისტურ ორგანიზაციებს ამჟამათ აქ დამატებითი მოგება აქვს, რომლითაც ისინი ბაზრებისათვის ბრძოლაში როგორც გაზიდვითი პრემიებითაც (dumping) სარგებლობენ. ამ დამატებითი მოგებას, ზოგადათ რომ ვსთქვათ, შეუძლია გაიზარდოს ორი გზით: ჯერ ერთი, უფრო ინტენსიური შინაგანი გასაღებით ერთისა და იმავე სახელმწიფო ტერიტორიის ფარგლებში; მეორეთ, თვით სახელმწიფო ტერიტორიის ზრდის გზით. მაგრამ რაც შეეხება პირველ გზას, აქ დაბრკოლება შინაგანი ბაზრის ტეობის სახით ელობება; არ შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რომ მსხვილი ბურჟუაზია მუშათა კლასის წილის გადიდებას დაიწყებს და, ამ სახით, თავის თმით თავის თავის კაობიდან ამოთრევას შეეცდება. იგი, როგორც ანგარიშიანი მოსაქმე, უპირატესობას აძლევს მეორე გზით სიარულს, სამეურნეო ტერიტორიის გადიდების გზით. რაც უფრო დიდია სამეურნეო ტერიტორია, მით უფრო დიდია—სხვა თანაბარ პირობებში—დამატებითი მოგება, მით უფრო ადვილია გაზიდვითი პრემიების გადახდა და dumping-ის წარმოება, მით უფრო ფართოა საგარეო გასაღება, მით უფრო მაღალია მოგების ნორმა. წარმოვიდგინოთ, რომ გასაზიდავი საქონლის რაოდენობა ფრიად დიდია შინაგან გასაღებასთან შედარებით; ამ შემთხვევაში საგარეო ბაზრის „გადასაყრელი“ ფასების მიერ გამოწვეული ზედმეტბეღი ხდება,—dumping უაზრობას წარმოადგენს. პირიქით, საშინაო და საგარეო გასაღებას შორის „წესიერი“ ურთიერთობა შე-

საძლებლათ ქმნის მოგების მაქსიმუმის მიღებას. ხოლო ეს კი შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როცა საქმე გვაქვს განსაზღვრული ტეობის საშინაო ბაზართან, რომელიც — მოთხოვნის თანაბარ ინტენსივობის დროს — განისაზღვრება საბაჟო და, მაშასადამე, სახელმწიფო ტერიტორიის სიდიდით. თუ წინათ, თავისუფალი კონკურენციის ხანაში, საკმარისი იყო საქონლის უბრალო გატანა უცხო ბაზარზე, და ასეთი სამეურნეო ოკუპაცია გამზიდველი ქვეყნის კაპიტალისტებს აკმაყოფილებდა, ჩვენს ხანაში ფინანსიური კაპიტალის ინტერესები მოითხოვს, პირველ ყოვლისა, სახელმწიფოს საკუთარი ტერიტორიის ზრდას, ე. ი. დაპყრობითი პოლიტიკას, სამხედრო ძალით უშუალო სარგებლობას, „იმპერიალისტურ მტაცებლობას“. მაგრამ სავსებით გასაგებია, რა თქმა უნდა, რომ იქ, სადაც, განსაკუთრებული ისტორიული პირობების გამო, საგრძნობლათ შენახულია თავისუფალი ვაჭრობის ძველი ლიბერალური სისტემა, სადაც, მეორეს მხრივ, საკმაოდ დიდია სახელმწიფო ტერიტორია, — ასეთ პირობებში, დაპყრობითი პოლიტიკის გვერდით, გამოდის დაქსაქსული სახელმწიფო ნაწილების შეერთების, ახალშენების მეტროპოლიასთან გაერთიანების, ვეებერთელა საერთო საბაჟო კედლის მქონე „იმპერიის“ შექმნის ტენდენცია. ასეთია ინგლისური იმპერიალიზმი. არავითარი სხვა რამე არ აქვს სახეში ლაპარაკსაც შუა ევროპის საბაჟო კავშირის შექმნის შესახებ, გარდა ვეებერთელა სამეურნეო ტერიტორიის შექმნისა, როგორც მონოპოლიური საშუალებისა საგარეო ბაზარზე კონკურენციისათვის. ნამდვილათ ეს წარმოადგენს ინტერესთა და იდეოლოგიის პროდუქტს ფინანსიური კაპიტალიზმისა, რომელიც ატანს მსოფლიო მეურნეობის ყველა სერეტში და ამავე დროს ქმნის ნაციონალური სხეულების განცალკევების, სამეურნეო „ავტარკიის“, როგორც თავისი მონოპოლიური მდგომარეობის განმტკიცების, ტენდენციას. ასე, მეურნეობის ინტერნაციონალიზაციისა და კაპიტალის ინტერნაციონალიზაციის გვერდით სწარმოებს უდიდესი შედეგებით სავსე პროცესი კაპიტალის „ნაციონალურ“ ფარგლებში შეკავშირებისა, მისი „ნაციონალიზაციის“ პროცესი¹⁾.

ეს პროცესი კაპიტალის „ნაციონალიზაციისა“, ე. ი. შექმნა ერთფეროვან, სახელმწიფო საზღვრებში მომწყვდეულ და ერთმანეთის

1) როცა ჩვენ ვლაპარაკობთ „ნაციონალურ“ კაპიტალზე, „ნაციონალურ“ მეურნეობაზე etc., ყველგან ვგულისხმობთ არა ნაციონალურ ელემენტს, ამ სიტყვის საკუთარი მნიშვნელობით, არამედ სამეურნეო ცხოვრების სახელმწიფოებრივ-ტერიტორიულ ელემენტს.

აშკარა მოპირდაპირე სამეურნეო სხეულებისა, გამოიწვევა აგრეთვე ცვლილებებით მსოფლიო მეურნეობის სამ მსხვილ სფეროში: გასაღების ბაზრის სფეროში, ნედლი მასალის ბაზრის სფეროში და კაპიტალის დაბანდების სფეროში. ამიტომ ჩვენ უნდა გავუკეთოთ ანალიზი ამ სამი თვალსაზრისით მსოფლიო კაპიტალის ბრუნვა-მოძრაობის პირობათა ცვლილებებს.

თავი V. გასაღების მსოფლიო ბაზარი და ცვლილებანი გასაღების პირობებში.

1. მასიური წარმოება და სახელმწიფოებრივ საზღვრებს გარეთ გასვლა. 2. სხვადასხვა სამეურნეო სტრუქტურის ქვეყანათა შორის საქონლის გაცვლა-გამოცვლის დროს ფასების დაწესება და ზემოგების (сверхприбыль) შექმნა. 3. დიდ სახელმწიფოთა სახალშენო პოლიტიკა და მსოფლიოს დაყოფა. 4. სახელმწიფოთა საბაჟო პოლიტიკა და გასაღების ბაზრები. 5. კონკურენციის გაძლიერება გასაღების მსოფლიო ბაზარზე და კაპიტალისტური ექსპანსია.

ყოველი „ნაციონალური“ კაპიტალიზმი მუდამ იჩენდა ექსპანსიის, თავისი ძლიერების გაფართოვების, ნაციონალურ-სახელმწიფოებრივ საზღვრებს გარეთ გასვლის ტენდენციას. ეს გამომდინარეობს საზოგადოების კაპიტალისტური სტრუქტურის თვით არსებიდან.

„უშუალო ექსპლოატაციის პირობები და მისი (ზედმეტი ღირებულების. ნ. ბ.) რეალიზაციის პირობები ერთი და იგივე როდია. ისინი განსხვავდებიან არა მარტო ადგილისა და დროის მიხედვით, არამედ—არსებითადაც. პირველი სახის პირობები ისაზღვრება მხოლოდ საზოგადოების საწარმოვო ძალით, მეორე სახის კი წარმოების სხვადასხვა დარგის პროპორციულობით და საზოგადოების სამომხმარებლო ძალით. მაგრამ ეს უკანასკნელი ისაზღვრება არა აბსოლუტური საწარმოვო ძალით და არც აბსოლუტური სამომხმარებლო უნარით, არამედ—სამომხმარებლო უნარით განაწილების ურთიერთობათა საფუძველზე, რომელნიც (ურთიერთობანი) მინიმუმამდე ამცირებენ მოხმარებას ფართო მასებისა; ამასთან ეს მინიმუმი იცვლება ცოტათ თუ ბევრათ ვიწრო ფარგლებში. მას საზღვარი აქვს დადებული კიდევ დაგროვებისადმი მისწრაფებით, მისწრაფებით კაპიტალის გადიდებისა და ზედმეტი ღირებულების შექმნისადმი სულ უფრო და უფრო გაფართოვებული მასშტაბით. ასეთია კაპიტალისტური წარმოების კანონი... ამიტომ ბაზარი უნდა ფართოვდებოდეს... შინა-

განი წინააღმდეგობა ცდილობს თავიდან აიცილოს მისგან გამომდინარე შედეგები წარმოების გარეშე ასპარეზის გაფართოვებით¹⁾.

მასიური წარმოების ეს კანონი, რომელიც იმავე დროს არის მასიური **გადაჭარბებითი** წარმოების კანონიც, არ უნდა გავიგოთ იმნაირათ, თითქოს „ნაციონალურ“-სახელმწიფოებრივ საზღვრებს გარეთ გასვლა არის ერთგვარი აბსოლიუტური აუცილებლობა; ეს აუცილებლობა იბადება მოგების შექმნის პროცესში, და **მოგების სიდიდე წარმოადგენს იმ პრინციპს, რომელიც აწესრიგებს მთელ ამ მოძრაობას**. მოგების სიდიდე დამოკიდებულია, როგორც ვიცით, გაყიდულ საქონლის რაოდენობაზე და იმ მოგებაზე, რომელსაც იძლევა საქონლის ერთეული; მოგება საქონლის ერთეულზე, თავის მხრივ, უდრის გასასყიდ ფასს წარმოების ხარჯების გამოკლებით. თუ საქონლის რაოდენობას აღვნიშნავთ **რ**-ით, ერთეულის ფასს—**ფ**-ით და წარმოების ხარჯებს საქონლის ერთეულზე—**ხ**-ით, მოგების ჯამი გამოისახება ფორმულით: **რ (ფ—ხ)**. რაც უფრო ნაკლებია წარმოების ხარჯები, მით უფრო დიდია მოგება საქონლის ერთეულზე და, თუ გასაღება იზრდება, ან არ იცვლება,—მით უფრო დიდია მოგების ჯამი. მაგრამ წარმოების ხარჯები მით უფრო მცირეა, რაც უფრო დიდია ბაზარზე გამოშვებული საქონლის რაოდენობა. გაუმჯობესებული ტექნიკა, საწარმოო ძალების ზრდა, და, მაშასადამე, დამზადებული პროდუქტის რაოდენობა—აი რაც ამცირებს წარმოების ხარჯებს. ამიტომ საგსებით გასაღებია საქონლის იაფ ფასებში გაყიდვა საზღვარგარეთ. კიდევ რომ არავითარი მოგება არ მოიტანოს ასეთმა გაყიდვამ, და საქონელი გაიყიდოს წარმოების ხარჯების ფასებში, თვით ეს გარემოება ადიდებს მოგების ჯამს, ვინაიდან მცირდება წარმოების ხარჯები (ჩვენ აქ არ ვლაპარაკობთ გაყიდვაზე ზარალით „სტრატეგიული მიზნებით“, ე. ი. ბაზრის სწრაფად დასაპყრობათ და კონკურენტების მოსასპობათ). მაშინ ფორმულაში **რ (ფ—ხ)** წარმოების ხარჯების სიდიდე იქნება არა ისეთი, რომელიც შეეფერება პროდუქტის **რ** მასას, არამედ გაცილებით ნაკლები, რომელიც შეეფერება რაოდენობას (**რ+ე**), სადაც **ე** არის ციფრი საქსპორტო სარება რაოდენობას (**რ+ე**), სადაც **ე** არის ციფრი საქსპორტო სარება რაოდენობას. ამნაირად მოგების მოძრაობა იწვევს საქონლის გაზიდვას სახელმწიფოებრივ საზღვრებს გარეთ. მაგრამ კაპიტალიზმის მომწესრიგებელი იგივე პრინციპი—მოგების სიმაღლე—ააშკარავებს თავის მოქმედებას მეორე გზითაც. ჩვენ სახეში გვაქვს შექმნა **ზე-მოგებისა** სხვადასხვა სამეურნეო სტრუქტურის ქვეყანათა შორის საქონლის **გაცვლა-გამოცვლის** დროს.

1) კ. მარქსი: „კაპიტალი“, ტ. III, გვ. 220, ს. ტეპანოვის თარგ.

ჯერ კიდევ სავაჭრო კაპიტალის ხანაში აშკარათ ჩანს დამატებითი მოგების შექმნის პროცესი.

„სანამ სავაჭრო კაპიტალი, — სწერს მარქსი, — შუამავლის როლს თამაშობს განუვითარებელ ქვეყანათა შორის პროდუქტების გაცვლა-გამოცვლის დროს, სავაჭრო მოგება არა თუ წარმოადგენს ანგარიშში მოტყუებისა და საერთოდ ყოველგვარ მოტყუების შედეგს, არამედ — უმეტეს შემთხვევაში სწორედ მათგან წარმოსდგება. გარდა იმისა, რომ სავაჭრო კაპიტალი სხვადასხვა ქვეყნის წარმოების ფასებთან შორის განსხვავებაზე იგებს... წარმოების აღნიშნული წესები იწვევს სავაჭრო კაპიტალის მიერ ზედმეტი პროდუქტის უდიდესი ნაწილის მითვისებას, — სავაჭრო კაპიტალი ამას ითვისებს ერთი მხრივ როგორც შუამავალი საზოგადოებათა შორის, რომელთა წარმოებას უმთავრესად ჯერ კიდევ სამომხმარებლო ღირებულებათა შექმნა აქვს სახეში და ამ საზოგადოებათა ეკონომიური ორგანიზაციისათვის გაყიდვა იმ პროდუქტების ნაწილისა, რომელიც საზოგადოთ გამოდის ბაზარზე, მაშასადამე, საზოგადოთ პროდუქტების გაყიდვას მათი ღირებულების მიხედვით, მეორეხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს; მეორე მხრივ იმიტომ, რომ, როცა წარმოების ზემოთაღნიშნული წესები გამეფებული, ზედმეტი პროდუქტის მთავარი მფლობელები, რომლებთანაც აქვს საქმე ვაჭარს — მონათმფლობელები, ფეოდალი მონათმფლობელები, სახელმწიფო... იმ სიმდიდრის წარმომადგენელნი არიან, რომელიც ემსახურება მისი მფლობელების ფუფუნებაში ცხოვრების და პირად განცხრომის მიზნებს¹⁾).

აქ „ანგარიშში მოტყუებას“ და „საერთოდ ყოველგვარ მოტყუებას“ შეეძლო ეთამაშა ასეთი დიდი როლი იმიტომ, რომ თვით გაცვლა-გამოცვლის პროცესი იყო არა რეგულიარული, არა აუცილებელი პროცესი „ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლისა“ საზოგადოებაში, სადაც ადგილი აქვს შრომის მსოფლიო განაწილებას, არამედ ცოტათ თუ ბევრათ შემთხვევითი ხასიათის მოვლენა. მაგრამ დამატებითი მოგებას მაშინაც აქვს ადგილი, როცა საერთაშორისო გაცვლა-გამოცვლამ უკვე მსოფლიო კაპიტალის განახლების რეგულიარული პროცესის ხასიათი მიიღო. მარქსმა სავსებით გამოარკვია ამ ზემოგების ეკონომიური ბუნება შემდეგ დებულებებში:

„საგარეო ვაჭრობაში დაბანდებულ კაპიტალს შეუძლია მოიტანოს უფრო მაღალი ნორმა მოგებისა, რადგანაც, ჯერ ერთი, აქ სწარმოებს კონკურენცია საქონელთან, რომელიც მზადდება სხვა ქვეყანაში“.

¹⁾ Ibidem, გვ. 307.

ნაში წარმოების უფრო ნაკლებათ ხელსაყრელ პირობებში, ასე რომ უფრო დაწინაურებული ქვეყანა ყიდის თავის საქონელს თვითღირებულებაზე მეტათ, თუმცა მასთან კონკურენციაში მყოფ ქვეყნებთან შედარებით კი—იაფად. ამასთან რამდენათაც უფრო დაწინაურებული ქვეყნის შრომა ფასდება, როგორც უფრო მაღალი წონაუთრის შრომა, მოგების ნორმა მატულობს, რადგანაც შრომა, რომელიც არ არის ნაყიდი როგორც უფრო მაღალი თვისების შრომა, იყიდება როგორც ასეთი. ესევე უნდა ითქვას იმ ქვეყნის შესახებ, სადაც იგზავნება საქონელი და რომლიდანაც ყიდულობენ საქონელს; სწორეთ ასეთი ქვეყანა აძლევს მეტ შრომას *in natura*, ვინემ ღებულობს, და მიუხედავათ ამისა, უფრო იაფად ღებულობს საქონელს, ვინემ თვითონ შესძლებდა მის დამზადებას. სწორეთ ისე, როგორც ფაბრიკანტი, რომელიც სარგებლობს ახალი აღმოჩენით სანამ იგი არ შესულა საყოველთაო ხმარებაში, ყიდის მის კონკურენტებზე იაფად და, მიუხედავათ ამისა, მისი საქონლის ინდივიდუალურ ღირებულებაზე ძვირათ, ე. ი. სარგებლობს შედარებით უფრო მაღალი ნაყოფიერების შრომით, როგორც ზედმეტი შრომით. **იგი რეალიზაციას უშვრება, ამ სახით, ზედმეტ მოგებას** (კურსივი ჩვენია. ნ. ბ.). მეორე მხრივ, რაც შეეხება ახალშენებში დაბანდებულ კაპიტალს, მას შეუძლია მოიტანოს უფრო მაღალი ნორმის მოგება, რადგანაც, დაბალი განვითარების გამო, მოგების ნორმა საზოგადოთ უფრო მაღლა დგას, ხოლო მონების, და საზოგადოთ იაფი მუშა ხელით სარგებლობის გამო, უფრო მაღალია შრომის ექსპლოატაცია. ძნელი გასაგები იქნებოდა, რისთვის არ უნდა ქონოდა გავლენა მოგების ასეთ უფრო მაღალ ნორმებს, რომელიც ამ სახით მოაქვს და რომელსაც აგზავნის სამშობლოში, განსაზღვრულ დარგებში დაბანდებული კაპიტალი,—რისთვის მოგების ამ ნორმებს, თუ ამას ხელს არ უშლის მონოპოლიები, არ უნდა ქონოდა გავლენა მოგების ნორმის გათანასწორებაზე და, მაშასადამე, *pro tanto* მის გადიდებაზე¹⁾.

აქ მარქსი იძლევა ზემოგების თეორიულ ახსნას, გამოდის რა შრომის ღირებულების თეორიიდან. ამ თვალსაზრისით დამატებითი მოგება თავის არსებით წარმოადგენს პროდუქტის საზოგადოებრივი ღირებულების გადამეტებას (ამასთან „საზოგადოების“ ქვეშ იგულისხმება მთელი მსოფლიო კაპიტალიზმი, როგორც მთლიანი ერთეულები) პროდუქტის ინდივიდუალურ ღირებულებაზე (ამასთან „ინდივიდუალური“ ამ შემთხვევაში იგულისხმება „ნაციონალური მეურნეობა“).

¹⁾ Ibidem, გვ. 213.

კიდევ მეტი. მარქსი შორსმჭვრეტელობას იჩენს და ხსნის იმ შემთხვევასაც, როცა ხდება გადიდებული მოგების ერთგვარი **ფიქსაცია**, სახელდობ, მონოპოლისტური ორგანიზაციების მიერ ამა თუ იმ დარგის ხელში ჩაგდება, შემთხვევა, რომელსაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ჩვენს ხანაში.

ამ სახით, არა მოქმედების შეუძლებლობა ქვეყნის შიგნით, არამედ სურვილი მოგების უფრო მაღალი ნორმის მიღებისა, — აი რა არის მსოფლიო კაპიტალიზმის მამოძრავებელი ძალა. თანამედროვე „კაპიტალისტური სისხლ-მეტობა“ არ წარმოადგენს აბსოლუტურ საზღვარს. მოგების უფრო დაბალი ნორმები ერეკება საქონელს და კაპიტალს სულ უფრო და უფრო შორს მათ „სამშობლოდან“. მაგრამ ეს პროცესი სწარმოებს ერთსა და იმავე დროს მსოფლიო მეურნეობის სხვადასხვა სფეროში. სხვადასხვა „ნაციონალური მეურნეობის“ კაპიტალისტები აქ ერთმანეთს ეჯახებიან, როგორც კონკურენტები, და რაც უფრო ძლიერია მსოფლიო კაპიტალიზმის საწარმოო ძალთა ზრდა, რაც უფრო ინტენსიურია საგარეო ვაჭრობის ზრდა, მით უფრო მწვავეა საკონკურენციო ბრძოლა. **და სწორეთ უკანასკნელი ათეული წლების განმავლობაში ისეთი რაოდენობითი ცვლილებანი მოხდა ამ დარგში, რომ მათ მიიღეს უკვე თვისებრივად სხვანაირი გამოხატულება.**

ეს ცვლილებები ხდება, ასე ვსთქვათ, ორი მხრიდან. ერთის მხრივ, უკიდურესათ ვითარდება მასიური წარმოების პროცესი, ე. ი. იზრდება რაოდენობა საქონლისა, რომელიც მოითხოვს საგარეო გასაღებას, მოვლენა, რომელიც უაღრესათ ახასიათებს სწორეთ უკანასკნელ ხანას; მეორე მხრივ, სულ უფრო და უფრო ვიწროვდება თავისუფალი, ე. ი. მონოპოლისტურ „დიდ სახელმწიფოთა“ მიერ დაუპყრობელი ბაზარი. ამ დიდმა სახელმწიფოებმა, რომელთაც მშობლიური კაპიტალის საჭიროებანი ამოძრავებდნენ, ფრიად სწრაფად დაიმორჩილეს თავისუფალი ტერიტორიები, და წარსული საუკუნის 70-80 წლებიდან საშინელი სისწრაფით სწარმოებდა „ახალი ტერიტორიების შეძენა“. საკმარისია მხოლოდ მოკლეთ ჩამოვთვალოთ შედეგები ამ „საახალშენო პოლიტიკისა“, რომელიც ნამდვილ მანიათ გადაექცა ყველა თანამედროვე კაპიტალისტურ სახელმწიფოს.

ინგლისმა, რომელსაც, ზოგადათ რომ ვსთქვათ, ვეებერთელა სახელმწიფო ტერიტორია აქვს, 1870 წლიდან მოასწრო შემოერთება ახალი ტერიტორიების მთელი რიგისა: აზიაში — ბელუჯისტანი, ბირმა, კიპრი, ბრიტანეთის ჩრდილოეთი ბორნეო, ვეიხაივეი, აღგილები გონკონგის პირდაპირ; გააფართოვა straits settlements, გამო-

აქადა პროტექტორატი კოვეიტზე (1899), შეიძინა სინაის ნახევარ-კუნძული და სხ. ავსტრალიაში შემოიერთა ზოგიერთი კუნძულები, ახალი გვინეის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი, სოლომონისა და ტონკინის კუნძულების დიდი ნაწილი. აფრიკაში, სადაც, როგორც ვიცით, კონკურენცია და ტერიტორიალური მტაცებლობა განსაკუთრებული ინტენსივობით სწარმოებდა, ინგლისმა შეიძინა: ეგვიპტე, ეგვიპტის სუდანი უგანდით, ბრიტანეთის აღმოსავლეთი აფრიკა, ბრიტანეთის სომალი, ზანზიბარი და პემბა; სამხრეთ აფრიკაში—ბურების ორივე რესპუბლიკა, როდეზია, „ბრიტანეთის ცენტრალური აფრიკა“, დასავლეთ აფრიკაში—წინანდელ ახალშენების გაფართოვების გარდა დაკავებული იქნა ნიგერია¹⁾. ასეთი იყო ინგლისის „წარმატებანი“.

არა ნაკლები „წარმატებით“ მოქმედებდა **საფრანგეთი**. „1870 წლიდან, სწერს ერთი ფრანგი იმპერიალისტი, ჩვენ მოწამე ვართ ნამდვილი კოლონიალური აღორძინებისა. მესამე რესპუბლიკამ დაუმორჩილა თავის პროტექტორატს ანამი, დაიპყრო ტონკინი, შემოიერთა ლაოსი, გაავრცელა საფრანგეთის პროტექტორატი ტუნისსა და კომორის კუნძულებზე (მადაგასკარის ახლოს. ნ. ბ.) დაიკავა მადაგასკარი, უზომოთ (démésurement) გააფართოვა თავისი ტერიტორიები სახარაში, სუდანში, გვინეიაში, სპილოს ძვლის ნაპირას, დაგომეიაში, სომალის ნაპირებზე და დააარსა ახალი საფრანგეთი, რომელიც მოყოლებული ატლანტის ოკეანესა და კონგოდან აღწევს ტბა ჩადს“²⁾. მე-XIX საუკუნის დამლევს საფრანგეთის ახალშენები სივრცით უკვე თვით საფრანგეთს 19-ჯერ აღემატებოდა!

გერმანული იმპერიალიზმი უფრო გვიან გამოვიდა სცენაზე, მაგრამ იგი საშინელი სისწრაფით სცდილობს დაკარგული დროის ანაზღაურებას. გერმანიის კოლონიალური პოლიტიკის დასაწყისათ 1884 წ. ითვლება. ტერიტორიების დაპყრობა სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში, კამერუნში, ტოგოში, აღმოსავლეთ აფრიკაში, „შეძენა“ ახალი გვინეისა და კუნძულების მთელი რიგისა („იმპერატორ ვილჰელმის მიწა“, „ბისმარკის არქიპელაგი“, კაროლინის, მარიანის etc. კუნძულები); შემდეგ, კიან-ჩაუს ხელში ჩაგდება 1897 წ., მძარცველობის მომზადება ოსმალეთსა და მცირე აზიაში—მთელი ეს „ეკოლიუცია“ სწარმოებს აგრეთვე საშინელი სისწრაფით³⁾. დასასრულ, რაც შეეხება **რუსეთის** კოლონიალურ პოლიტიკას, მოვაგონებთ მკითხველს შუა-აზიის დაპყრობას, პოლიტიკას მანჩურეისა და მონგოლეთის

¹⁾ S. Schilder, l. c., s. 147 ff.

²⁾ Paul Gaffarel: L'histoire de l'Expansion coloniale de la France depuis 1870 jusqu'en 1915; avant-propos.

³⁾ B. von König: „Le développement commercial, économique et financier des colonies allemandes“. Revue écon. int. 1907, 4 vol. p. 130 s.s.

მიმართ, ხოლო სულ უკანასკნელ დროს რუსეთის პოლიტიკას სპარსეთში, რომელიც ტარდებოდა, როგორც ვიცით, ინგლისის დახმარებით (მისი გმირია პოლკოვნიკი ლიახოვი¹). ასეთივე პოლიტიკას აწარმოებს არა-ევროპული ქვეყნებიც, რომელთა შორისაც უმნიშვნელოვანეს როლს შეერთებული შტატები და იაპონია თამაშობს. თავისუფალი მიწა-წყლებისა და, მაშასადამე, საგრძნობ ნაწილათ, თავისუფალი ბაზრების ასეთ „გაყოფას“ შედეგათ აუცილებლათ უნდა მოყოლოდა „ნაციონალურ“-კაპიტალისტურ ჯგუფთა შორის მსოფლიო კონკურენციის უაღრესათ გამწვავება-გაძლიერება. ტერიტორიისა და მცხოვრებთა თანამედროვე განაწილებას გვიხატავს შემდეგი ცხრილი.

დიდი სახელმწიფოები.	აბალშენების სიდიდე.				მეტროპოლიების სიდიდე.		ს უ ლ.	
	1876 წ.		1914 წ.		1914 წ.		1914 წ.	
	km ²	მცხ.	km ²	მცხ.	km ²	მცხ.	km ²	მცხოვრ.
	მილიონ.		მილიონ.		მილიონ.		მილიონ.	
ინგლისი	22,5	251,9	33,5	393,5	0,3	46,5	33,8	440,0
რუსეთი	17,0	15,9	17,4	33,2	5,4	136,2	22,8	169,4
საფრანგეთი	0,9	6,0	10,6	55,5	0,5	39,6	11,1	95,1
გერმანია	—	—	2,9	12,3	0,5	64,9	3,4	77,2
შვედრ. შტატ.	—	—	0,3	9,7	9,4	97,0	9,7	106,7
იაპონია	—	—	0,3	19,2	0,4	53,0	0,7	72,2
სულ 6 დიდი სახელმწიფო	40,4	273,8	65,0	523,4	16,5	437,2	81,5	960,6
აბალშენები, რომელიც ეკუთვნის პატარა სახელმწიფოებს (ბელგიას, ჰოლანდიას და სხ.)	—	—	9,9	45,3	—	—	9,9	45,3
სამი ნახევრათ აბალშენი (ოსმალეთი, სპარსეთი და ჩინეთი)...	—	—	—	—	—	—	1,5	361,2
ს უ ლ	—	—	—	—	—	—	—	—
დანარჩენი ქვეყნები	—	—	—	—	—	—	105,9	1.367,1
მსოფლიო	—	—	—	—	—	—	28,0	289,9
							133,9	1.657,0 ²⁾

¹) იხ. М. Н. Покровский: „Внешняя политика России в конце XIX века“ в Истории России в XIX в., выпуск 35.
²) ცხრილი შედგენილია ამხ. ვ. ილინის მიერ და ამოღებულია ერთერთ მის შრომიდან, რომელიც ამ უკანასკნელ დროს გამოვიდა.

ამ სახით 1876—1914 წლის განმავლობაში დიდმა სახელმწიფოებმა შეიძინეს 25 მილ. კვადრ. კილომეტრი კოლონიალური მიწა-წყალი; ეს სივრცე ორჯერ აღემატება მთელ ევროპას. თითქმის მთელი ქვეყანა დაყოფილია მაღალმჰყრობელ (великодержавный) ერების „მეურნეობათა“ შორის. ამიტომ სავსებით გასაგებია, რომ კონკურენცია წარმოუდგენლათ მწვავედება, და კაპიტალისტური ექსპანსიის წნევა (давление) თავისუფლათ დარჩენილ ქვეყნებზე ისეთივე სიძლიერით იზრდება, როგორც შანსები მსხვილ-კაპიტალისტური სახელმწიფოების უდიდესი შეზღა-შემოხლისა ¹⁾).

მაგრამ ეს შანსები კიდევ უფრო იზრდება საბაჟო გადასახადთა მოქმედებით. სწორეთ საბაჟო გადასახადებით იქმნება ის კედელი, რომელიც წინ ეღობება საქონლის შემოზიდვას და რომლის დაძლევაც შესაძლებელია მხოლოდ ერთად ერთი გზით: ფიზიკური ძალისათვის მიმართვით. ზოგიერთ შემთხვევაში, როგორც წინასწარ საშუალებას, მიმართავენ ხოლმე საბაჟო ომს, ე. ი. ბაჟების გადიდებას იმ მიზნით, რომ მოწინააღმდეგე დათმობაზე აიძულონ („საბაჟო რეტორსია“). ასეთ საბაჟო ომებს აწარმოებდა: ავსტრია-ჰუნგრეთი რუმინეთთან (1886--1890), სერბიასთან (1906—1911), შავმთიულეთთან (1908—1911), გერმანია რუსეთსა (1893—1894), ესპანიასა (1894—1899) და კანადასთან (1903—1910); საფრანგეთი იტალიასა (1888—1892) და შვეიცარიასთან (1893—1895) და სხ. რაც უფრო ჩქარა ხდება თავისუფალი ბაზრების „დატაცება“, მით უფრო ჩქარა ხდება მათი საბაჟო საზღვრებში მოქცევა და მით უფრო მწვავედება კონკურენცია, მით უფრო მკაცრია სახელმწიფოთა საბაჟო პოლიტიკის ერთმანეთთან შეტაკება. მაგრამ საბაჟო ომები—ეს მხოლოდ ადგილობრივი მნიშვნელობის საომარი ოპერაციებია, მოწინააღმდეგის წინასწარი დაზვერვაა. წინააღმდეგობას საბოლოოთ „რეალური ძალთა განწყობილება“ სწყვეტს, ე. ი. იარაღი. ასე, ბაზრების ძიება აუცილებლათ ქმნის კონფლიქტებს კაპიტალის „ნაციონალურ“ ჯგუფთა შორის. საწარმოვო ძალთა წარმოუდგენელი ზრდა და თავისუფალი ტერიტორიების მინიმუმამდე შემცირება უკანასკნელ დროს, სახელმწიფოთა საბაჟო პოლიტიკა, რომელიც დაკავშირებულია

¹⁾ ამიტომ ყველა ინტერნაციონალური კონფლიქტები, 1871 წ. დაწყებული, გამოწვეული იყო სწორეთ სახალშენო პოლიტიკით შეადარ. Ioaquin Fernández Prada Historia de los conflictos internacionales del siglo XIX. Barcelona. 1901, გვ. 118 და შემდეგი. საექსპანსიო პოლიტიკა რომ პირველ ყოვლისა თავისუფალი მიწა-წყლისაკენ მიისწრაფვის, მხოლოდ იმით აიხსნება, რომ ბურჟუაზია მიდის უმცირესი წინააღმდეგობის ხაზით.

ფინანსური კაპიტალის ბატონობასთან, და დაბრკოლებათა გამწვანება საქონლის ღირებულებათა გასაღების დროს, ქმნის მდგომარეობას, სადაც გადამწყვეტი ხმა ეკუთვნის სამხედრო ტექნიკას.

აქ აშკარავდება ის წინააღმდეგობანი კაპიტალისტური განვითარებისა, რომელთაც გაუკეთა ანალიზი მარქსმა. საწარმოო ძალთა ზრდა მოდის წინააღმდეგობაში განაწილების ანტაგონიურ ფორმასთან და კაპიტალისტური წარმოების დისპროპორციულობასთან—აქედან გამომდინარეობს კაპიტალისტური ექსპანსია; მეორეს მხრივ, განსაზოგადოებრივებული შრომა მოდის კონფლიქტში მის კერძო-სამეურნეო ორგანიზაციასთან, რაც გამოიხატება ნაციონალური კაპიტალიზმების კონკურენციაში. არ არსებობს პირობები საზოგადოებრივი მექანიზმის ყველა ნაწილის წონასწორობისა და მწყობრით განვითარებისა—და უკანასკნელ ხანებში ეკონომიური ცხოვრება განსაკუთრებით შორს იდგა მათზე—აქედან გამომდინარეობს უმწვავესი კრიზისები და გარდატეხანი.

თავი VI. ნედლი მასალის მსოფლიო ბაზარი და ცვლილებანი ამ მასალების შეყიდვის პირობებში.

1. საზოგადოებრივი წარმოების დისპროპორციულობა. 2. მონოპოლიური საკუთრება მიწაზე და ზრდა დისპროპორციულობისა ინდუსტრიასა და სოფლის მეურნეობას შორის. 3. ნედლი მასალების სიძვირე და მათი ბაზრების შევიწროვება. 4. კონკურენციის გამწვავება ნედლი მასალების მსოფლიო ბაზარზე და კაპიტალისტური ექსპანსია.

წინა თავში ჩვენ დავინახეთ, რომ კაპიტალიზმის უახლოესი დროის განვითარება, რომელიც იწვევს სულ უფრო და უფრო დიდ დაბრკოლებებს საქონლის ღირებულებათა გასაღების დროს, თუ როგორ აიძულებს სხვადასხვა „ნაციონალური“ ჯგუფის გაბატონებულ კლასებს აწარმოონ საექსპანსიო პოლიტიკა. მაგრამ კაპიტალის განხლების პროცესი არ ისაზღვრება მხოლოდ და მარტო გასაღების ფაზით. კაპიტალის განხლების ფორმულაში ფ—ს... მ... ს—ფ მხოლოდ უკანასკნელი ნაწილი გამოსახავს დამზადებული პროდუქტის ფასის რეალიზაციას (ს—ფ). ჩვეულებრივად უჩვენებდნენ და აღნიშნავდნენ ხოლმე დაბრკოლებებს სწორედ პროცესში ს—ფ, ე. ი. გასაღების პროცესში. გასაღების ბაზრების ძებნა და განსაკუთრებით სამრეწველო კრიზისები იყო მიზეზი, რომელმაც გამოიწვია ანალიზი იმ დაბრკოლებათა, რომელთაც ადგილი აქვთ კაპიტალის მიერ

ს—ფ ფაზის გავლის დროს. მაგრამ დაბრკოლებანი იბადებიან აგრეთვე პირველი ფაზის პროცესში, რომელსაც გადის კაპიტალი, როცა ფულს სცვლიან წარმოების საშუალებაზე (ფ—ს). და, მართლაც, კაპიტალისტურ ურთიერთობათა სულ ახალი დროის განვითარება სულ უფროდაუფრო დიდ დაბრკოლებებს ბადებს საზოგადოებრივი კაპიტალის განახლების ამ სფეროშიაც.

ოპერაცია ფ—ს იყოფა, როგორც ვიცით, ორ ნაწილად: ფ—d და ფ—წ. ს., სადაც d ნიშნავს სამუშაო ძალას, ხოლო წ. ს.—წარმოების საშუალებებს, ასე რომ ამ ფაზის ფორმულა მისი გაშლილი სახით იქნება ფ—ს (d—წ. ს.). ჩვენ უნდა განვიხილოთ ამისათვის ფორმულის ორივე ნაწილი.

რამდენადაც საწარმოვო ძალების ზრდამ საზოგადოების კლასობრივი ძალების სტრუქტურისა და ურთიერთობათა ცვლილებანი გამოიწვია, იგი გამოიხატა, სხვათა შორის, იმ ფაქტში, რომ საშინლათ გაამწვავა სოციალური ანტაგონიზმები და ერთმანეთს დაუპირდაპირა ორგანიზაციული ძლიერება კლასობრივ მოწინააღმდეგეთ. შედარებითი წონასწორობის მდგომარეობა აქ გულისხმობს სოციალური ძალების ერთმანეთზე არაჩვეულებრივ ძალდატანებას. მოგების ნორმის შემცირების ტენდენცია იწვევს შრომის ინტენსიფიკაციის ტენდენციას, ერთის მხრივ, და გრძელ სამუშაო დღესთან იაფი სამუშაო ხელის ძებნისას—მეორეს მხრივ. უკანასკნელს ისევ და ისევ საახალშენო პოლიტიკის საშუალებით აღწევენ¹⁾.

მაგრამ კიდევ უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვს საქმის მეორე მხარეს.

ჩვენ სახეში გვაქვს შეუსაბამობა ინდუსტრიის განვითარებისა სოფლის მეურნეობის, როგორც დამუშავებითი ინდუსტრიისთვის ნედლი მასალების მიმწოდებლის, განვითარებასთან. დამუშავებითი ინდუსტრია მოითხოვს ამ ნედლი მასალების სულ უფროდაუფრო საგრძნობ რაოდენობას; ასეთ მასალებათ ითვლება: ხე (ქალაქის წარმოება, სააღმშენებლო და სადურგლო საქმე, რკინის გზების გაყვანა და სხვ.); ცხოველთა პროდუქტები (ტყავი, მატყლი, ჯაგარი, ძუა, ბეწვეული, ძვლები, ნაწლევეები, ცხოველთა ყოველგვარი ცხიმები (жиры), ხორცი სასაზრდოვო პროდუქტების დასამზადებლათ და სხ.); ნედლი მასალა საფეიქრო ინდუსტრიისათვის (ბამბა, კანაფი, სელი

¹⁾ ჩვენ აქ არ შევხებით ექსპლოატაციის იმ მეთოდებს, რომლითაც თავი შეიკავებინა ამ პოლიტიკამ. მხოლოდ მოვავლინებთ მკითხველს, რომ იგი არა მარტო „წარსულისაა“, არამედ უაღრესათ აწმყოსიც.

და სხვ.). დასასრულ, ისეთი საქონელი, როგორიცაა სამყე (კაუჩუკი), რომელიც კოლოსალურ როლს თამაშობს მთელ სამრეწველო ცხოვრებაში და სხ. მაგრამ თანამედროვე სოფლის მეურნეობის განვითარება ძლიერ ჩამორჩა ინდუსტრიის სწრაფ განვითარებას, — აქედან გამომდინარეობს, არსებითად, სიძვირე, რომელიც პირველხარისხოვანი მნიშვნელობის ინტერნაციონალურ მოვლენათ გადაიქცა კაპიტალისტური განვითარების სწორედ უკანასკნელ ხანაში, როცა ინდუსტრიული პროცესი იმდენათ გამწვავდა, რომ ოკეანეს იქით მდებარე ქვეყნების სოფლის მეურნეობის პროდუქტების წარმოება ვეღარ ახერხებს მოწინავე კაპიტალისტური ქვეყნების მოთხოვნის დაკმაყოფილებას და მსოფლიო ფასების დაცემა შეიცვალა მათი სწრაფი აწევით. ქვემოთმოყვანილი ცხრილი ერთგვარ წარმოდგენას იძლევა ფასების ზრდაზე.

ნედლი ჯუტი ლონდონის ბა- ზარი	ბამბა	ხარის ტყა- ვეები დამა- რილებ.	ხბოს ტყავები რუსული	ლორის ქონი ამერიკ.
------------------------------------	-------	-------------------------------------	------------------------	--------------------------

ჰ ა მ ბ უ რ გ ი ს ბ ა ზ ა რ ი .

(ფასი მანეთებში ფუთში).

1903	1,77	9,12	6,11	19,62	6,62
1904	1,76	9,57	6,49	20,93	5,57
1905	2,42	7,72	6,93	28,64	5,79
1906	3,04	8,96	7,90	28,82	6,31
1907	2,51	9,87	7,96	27,90	7,07
1908	1,88	8,47	6,52	28,65	7,01
1909	1,83	9,46	7,22	25,38	8,97
1910	1,98	11,72	8,35	27,33	9,52
1911	2,62	10,51	8,40	26,54	7,04
1912	2,86	9,65	8,57	25,50	8,17
1913	3,93	10,35	9,47	24,60	8,66 ¹⁾

ამ სახით, ათი წლის განმავლობაში (1903—1913) ჯუტის ფასი გაიზარდა 128%, ბამბის—13%, ხარის ტყავების—55%, ხბოს—25%, ქონის 31%²⁾.

¹⁾ Свод товарных цен на главных русских и иностранный рынках за 1913 год. Изд. Мин. Торг. и Пром. Петроград, 1914.

²⁾ ინდუსტრიასა და სოფლის მეურნეობას შორის ურთიერთობის შესახებ სიძვირესთან დაკავშირებით იხ. პატარა, მაგრამ შესანიშნავი ბროშურა Otto Bauer'-ისა: „Die Teilung“, გამოცემა M. C. B.

რასაკვირველია, ყველა და ყოველგვარ პირობებში — სოციალისტურ საზოგადოებაშიაც კი — საწარმოვო ძალთა განვითარება გამოიხატება საწარმოო საშუალებათა წარმოების გაძლიერებაში (ეს პროცესი, როგორც ჩვენ დავინახეთ, კაპიტალისტურ საზოგადოებაში დებულობს კაპიტალის ორგანიული შედგენილობის გადიდების ფორმას). მაგრამ ეს სრულებით არ იქნებოდა მაჩვენებელი **შეუსაბამობისა** საზოგადოების საწარმოვო ძალთა განაწილებაში — განვითარების მსვლელობა იქნებოდა ჰარმონიული და მწყობრი, ნედლ მასალებზე „მოთხოვნის“ ზრდა ისეთივე სწრაფი იქნებოდა, როგორც მათი „მიწოდებისა“. საქმე, მაშასადამე, საერთოდ ინდუსტრიის შედარებით ზრდაში კი არ მდგომარეობს, არამედ მის **დისპროპორციულ** ზრდაში. მეორეს მხრივ, არ შეიძლება წარმოვიდგინოთ განვითარების ეს მსვლელობა, როგორც გამოხატულება „აბსოლიუტური“ და „ბუნებრივი“ კანონისა, რომელიც აფერხებს სოფლის მეურნეობის პროდუქტების წარმოებას, როგორც ეს წარმოდგენილი ჰქონდა მალტუსსა და მის მრავალრიცხოვან — ფარულ თუ აშკარა — მიმდევრებს. უმთავრესი და ბრკოლება მდგომარეობს განსაკუთრებულ **სოციალურ კატეგორიაში**, მიწა-წყალზე **მონოპოლიური საკითხების დაწესებაში**.

„წმინდა იურიდიული საკუთრება მიწაზე, — სწერს მარქსი აბსოლიუტური რენტის შესახებ თავში, — არ შექმნის მესაკუთრისათვის საადგილ-მამულო რენტას. მაგრამ, ცხადია, მისცემს მას უფლებას ექსპლოატაციის გარეშე დასტოვოს მისი ადგილ-მამული მანამდე, სანამ ეკონომიური ურთიერთობანი არ შექმნიან შესაძლებლობას მისით ისეთი სარგებლობისა, რომელიც მოუტანს მას განსაზღვრულ ზედმეტ შემოსავალს, ამასთან სულერთია, როგორ იქნება გამოყენებული მიწა, შემოსავალს, ამასთან სულერთია, როგორ იქნება გამოყენებული მიწა, საკუთრად მიწათმოქმედებისათვის თუ სხვა საწარმოვო მიზნებისათვის, როგორიცაა ვენოების აგება და სხ. მას არ შეუძლია გაადიდოს ან შეამციროს წამოწყებათა ამ სფეროს აბსოლიუტური სიდიდე, მაგრამ შეუძლია ცვლილება შეიტანოს მის იმ რაოდენობაში, რომელიც არსებობს ბაზარზე. აქედან, როგორც უკვე აღნიშნა ფურიემ, გამომდინარეობს ის დამახასიათებელი ფაქტი, რომ ყველა განათლებულ ქვეყანაში ადგილ-მამულის საგრძნობი ნაწილი დარჩენილია დაუშვების გარეშე“¹⁾. „მიწის საკუთრება აქ წარმოადგენს კედელს, რომელიც, თუ არ არსებობს ბაჟი, ე. ი. არ არსებობს რენტა, ხელს უშლის კაპიტალის ახალ დახარჯვას მანამდე დაუშვებელ ან დაიჯარიტ გაუცემელ მიწაზე, თუმცა ეს მიწა, ხელახლათ გადასული და-

¹⁾ Маркс, Капитал, III, II. стр. 286.

მუშავეებაში, ეკუთვნის იმ კლასს, რომელსაც არ მოაქვს დიფერენციალური რენტა (ე. ი. რენტა, რომელსაც ღებულობს მესაკუთრე მიწის ნაჭრებს შორის არსებულ თვისებრივ განსხვავების გამო, etc. ნ. ბ.) და რომელიც, მიწის საკუთრება რომ არ არსებულიყო, შეიძლება დამუშავებულიყო უკვე საბაზრო ფასის ისეთ შედარებით უმნიშვნელო გადიდების დროს, როცა ფასების მომწესრიგებელი საბაჟო ფასი დაფარავდა წარმოების ფასს (ე. ი. წარმოების ხარჯებს საშუალო მოგების მიმატებით. ნ. ბ.) ამ ყველაზე უფრო ცუდი მიწის დამუშავებელისა¹⁾.

მაგრამ მაშინ, როცა ფასების გადიდება **დამუშავებითი** მრეწველობის პროდუქტზე იწვევს, ჩვეულებრივად, მოთხოვნის შემცირებას, სადაც ეს მოთხოვნა სწრაფად იცვლება ფასების რყევის მიხედვით, **სასოფლო-სამეურნეო** პროდუქტების განაწილების სფეროში მოთხოვნა წარმოადგენს უფრო ნაკლებად მერყევ სიდიდეს. (არ უნდა დაგვაფიქვდეს, რომ დამუშავებითი მრეწველობისათვის ნელდამსალების წარმოება წარმოადგენს, უმეტეს შემთხვევაში, სასაზრდო საგნების წარმოების თანამდე (попичный) დარგს: ტყავის წარმოება დაკავშირებულია ხორცის წარმოებასთან, იგივე უნდა ითქვას ნაწლეგების, ნაწილობრივად მატყლის და სხ. წარმოების შესახებ). ამ ამიტომ სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში კონკურენცია თამაშობს გაცილებით ნაკლებ როლს, მიუხედავად მონოპოლისტური ორგანიზაციების (ამ სიტყვის საკუთარ მნიშვნელობით) შედარებით სუსტ განვითარებისა. მასიური წარმოების კანონი, კაპიტალის უსწრაფესი დაგროვება და სხ.—გაცილებით უფრო ნაკლებად ახასიათებს მიწათმოქმედებას, ვინემ მრეწველობას.

ამ სახით, საერთოდ კაპიტალისტური მეურნეობის წარმოებითი დარგთა შორის არსებულ დისპროპორციულობას, რომელიც გამომდინარეობს კაპიტალიზმის ანარქიული სამეურნეო სტრუქტურიდან, და რომელიც განაგრძობს არსებობას, **მიუხედავად** წამოწყებათა კარტელებში და ტრესტებში გაერთიანებისა და სხ., ემატება კიდევ სპეციფიკური დისპროპორციულობა (რომელიც ამასთან სულ უფრო და უფრო იზრდება) ინდუსტრიასა და სოფლის მეურნეობას შორის. საგნებით გასაგებია, რომ ამ დისპროპორციულობამ განსაკუთრებული სიმწვავეით უკანასკნელ დროს იჩინა თავი. ზემოთ ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, თუ როგორი ინტენსივობით სწარმოებდა საწარმოო ძალთა ზრდის პროცესი სწორედ უკანასკნელ ათეულ წლებში. ოკეანეს იქით

¹⁾ Ibidem, стр. 291.

მდებარე ქვეყნებმა, უპირველესად ყოვლისა, შეერთებულმა შტატებმა განავითარა საკუთარი ინდუსტრია და, მაშასადამე, თავისი საკუთარი მოთხოვნა სოფლის მეურნეობის პროდუქტებზე, რომელთა რაოდენობა სულ უფრო და უფრო იზრდება. იგივე უნდა ითქვას სხვა აგრარულ ქვეყნების შესახებაც. ავსტრია-ჰუნგრეთი, მაგ., სულ მოკლე ხანში შეიქნა ისეთ ქვეყანათ, სადაც პური და სხ. შეზიდვა სჭარბობს გამოზიდვას. მსოფლიო კაპიტალიზმის საწარმოვო ძალთა საერთო აყვავებამ უკანასკნელი ათეული წლების განმავლობაში იმდენათ შესცვალა ურთიერთობა ინდუსტრიალურსა და სასოფლო-სამეურნეო წარმოებას შორის, რომ აქაც **რაოდენობითი ცვლილება გასცილდა ისეთ საზღვრებს, რომლის იქითაც უკვე იწყება თვისებრივი ცვლილება;** და სწორეთ ამიტომ სიძვირის ხანა, როგორც ხანა სასოფლო სამეურნეო წარმოების პროდუქტებზე ფასების საყოველთაო გადიდებისა, არის კაპიტალიზმის სულ ახალი ფაზის მოვლენა. ნედლ მასალაზე ფასების გადიდება კი უშუალოთ ახდენს გავლენას მოგების ნორმაზე, რადგანაც, ყველა სხვა თანაბარ პირობებში, მოგების ნორმა მატულობს ან კლებულობს უკუფარდებით (в обратном отношении) ნედლ მასალაზე ფასების მოძრაობასთან შედარებით. აქედან გამომდინარეობს ცალკე „ნაციონალურ მეურნეობათა“ კაპიტალისტების ტენდენცია (რომელიც სულ უფრო და უფრო იზრდება) თავისი ნედლი მასალის ბაზრების გაფართოვებისა. **მაგრამ სწორეთ იმ პროცესმა, რომელმაც საშინლათ შეამცირა გასაღების ბაზრები, შეამცირა ნედლი მასალის ბაზრებიც,** რადგანაც ნედლი მასალის ბაზრებათ გამოდიოდა და გამოდის, უმთავრესად, იგივე ქვეყნები, რომელნიც წარმოადგენენ გასაღების „საგარეო“ ბაზრებსაც, ე. ი. უფრო დაბალი განვითარების ქვეყნები, მათ რიცხვში ახალშენებიც. ამიტომ სხვადასხვა დიდი სახელმწიფოს კაპიტალისტების მისწრაფებანი ისეთივე ძალით უპირდაპირდებიან აქ ერთმანეთს, როგორც კონკურენციის ნიადაგზე გასაღების პროცესში. ამაში ამათ არ უნდა გაგვაკვიროს, ვინაიდან საზოგადოებრივი კაპიტალის განახლების პროცესში დიდი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო იმ ცვლილებებს, რომელსაც შეიძლება ქონდეს ადგილი კაპიტალის ტრიალის ფ—ს... მ... ს—ფ უკანასკნელ ფაზაში, ე. ი. გასაღების ფაზაში, არამედ იმ ცვლილებებსაც, რომელიც შეიძლება მოხდეს ფაზა ფ—ს, ე. ი. წარმოების საშუალებათა შეყიდვის ფაზაში. კაპიტალისტური „მწარმოებელი“ წარმოადგენს არა მარტო გამყიდველს, არამედ მყიდველსაც. და მასთან არა უბრალო გამყიდველსა და მყიდველს, არამედ **კაპიტალისტურ** გამყიდველსა და მყიდველს: შეყიდვის და გაყიდვის აქტები აქ

შედის კაპიტალის მოძრაობის ფორმულაში, ისინი ამ ფორმულის ნაწილებია. აქედან საკვებით ნათლათა სჩანს ხელოვნური ხასიათი ფრანკოპენგეიმერის თეორიისა, რომლის მიხედვითაც თითქოს კონკურენციას მყიდველთა შორის „მშვიდობიანი ხასიათი“ აქვს და გამყიდველთა შორის კი — მტრული¹⁾. ოპენგეიმერი გამოდის იმ დებულებიდან, რომ გამყიდველს ჩვეულებრივად გამოაქვს ბაზარზე მარტო ერთი საქონელი, და მისი ბედი დაკავშირებულია სწორედ ამ საქონელთან, resp. მის ფასთან; პირიქით — ამბობს ოპენგეიმერი — მყიდველისათვის საინტერესოა უკიდურესათ მრავალფეროვანი პროდუქტები და მათი ფასი, მისი ინტერესები თითოეულ ამ საქონელთან გაცილებით უფრო სუსტათაა დაკავშირებული: „თუ ერთის (საქონლის) ფასი გაიზრდება, შეიძლება დაეცეს მეორის ფასი“ და სხ. აქ ოპენგეიმერი სწორედ არსებობის ვერ ამჩნევს, სახელდობ იმას, რომ თანამედროვე მყიდველი არის, უმთავრ., კაპიტალისტური მყიდველი. პირადი მოხმარება უკანასკნელ ადგილს იჭერს შედარებით საწარმოვო მოხმარებასთან სულ უფრო და უფრო გაფართოვებული და განახლებული წარმოების საფუძველზე. ხოლო საწარმოვო მიზნებისათვის კი სწორედ საჭიროა მასიური შეყიდვა შედარებით მცირერიცხოვან საქონლისა. ყიდულობენ, უმთავრესათ, ერთგვაროვან პროდუქტების დიდ რაოდენობას, და ამიტომაც ხშირათ **ერთი** საქონელი თამაშობს ფრიად და ფრიად მნიშვნელოვან როლს (შეადარ. მაგალ. ბამბის მნიშვნელობა საფეიქრო ინდუსტრიისათვის)²⁾.

ამ სახით, არა გვაქვს არავითარი საბუთი ვიფიქროთ ოპენგეიმერის მოსაზრებათა საფუძველზე, რომ ბრძოლა ნედლი მასალის ბაზრისათვის ნაკლებათ „მწვავეა“. წარმოუდგენელი გაძლიერება კონკურენციისა ამ სფეროშიაც არის ფაქტი, რომელსაც აძლიერებს მი-

¹⁾ იხ. მისი წერილი ომის მიზეზების შესახებ „Die neue Rundschau“-ში, August 1915 (Franz Oppenheimer: „Die Wurzel des Krieges“). ოპენგეიმერის საერთო შეხედულება განვითარების მსვლელობაზე, და აგრეთვე მისი „საკითხის დადებითი გადაჭრა“, რომელიც, ჩვენის აზრით, არც ისეა დაშორებული გენრი ჯორჯისა და ბურჟუაზიულ „საადგილმამულო რეფორმატორთა“ იდეებზე, მოკლედ გადმოცემულია მის „კრიტიკულ“ შრომაში: Die soziale Frage und der Sozialismus“. აღსანიშნავია, რომ ამ ბურჟუაზიული ეკონომისტის უძლიერეს განცხადების ქვეშ იმყოფება ბ-ნი პ. მასლოვი.

²⁾ აგრეთვე „წარმოებლობებიც“ in concreto ამზადებენ არა მარტო ერთი საქონელს, და მით უმეტესათ გამყიდველები საზოგადოთ. შეადარ., მაგალ., უნივერსალური მაღაზიები. ამით ჩვენ სრულებით არ გვინდა სადავოთ გავხადოთ სპეციალიზაციის მნიშვნელობა. ჩვენ გვინდა მხოლოდ აღვადგინოთ მყიდველთა „შელახული უფლებები“.

სწრაფება ქვანახშირის, რკინის, სპილენძის და სხ. მადნების, ნავთობიან და სხვ. ადგილების შემოერთებისკენ მიმართული; წარმოების ეს დარგები, რომელიც უდიდეს როლს თამაშობდნენ და დამოკიდებული არიან ბუნებრივ პირობებზე, ადვილათ ეგუებიან მონოპოლიზაციას და, მაშასადამე, თუ კი ერთი „ნაციონალური“ ჯგუფების ხელში მოხვდებიან, დანარჩენთათვის იკარგებიან. მაგრამ ეს ეხება, რასაკვირელია, სამიწათმოქმედო წარმოებასაც, რამდენათაც საქმე გვაქვს მჭიდროდ შეკავშირებულ „ნაციონალურ“ ჯგუფთან, რომელსაც თავის განკარგულებაში აქვს „ოკუპაციის“ საჭირო საშუალებანი. ინგლისის პოლიტიკა ეგვიპტეში და მთელი ეგვიპტეს გარდაქმნა ბამბის ვეებერთელა პლანტაციით, რომელიც აწვდის ნედლ მასალას ინგლისის საფეიქრო ინდუსტრიას, წარმოადგენს ამის შესანიშნავ ილიუსტრაციას.

ამ სახით, კაპიტალიზმის სულ ახალი დროის ფაზა ამ დარგშიაც ამწვავებს კონფლიქტებს. რაც უფრო სწრაფია კაპიტალისტური განვითარების ტემპი, რაც უფრო ძლიერია მეურნეობის ინდუსტრიალიზაციისა და ქვეყნების „ურბანიზაციის“ (ქალაქების ზრდის) პროცესი, მით უფრო დიდად ირღვევა თანასწორობა მრეწველობის და სოფლის მეურნეობის შორის, მით უფრო ძლიერია კონკურენცია განვითარებულ ქვეყანათა შორის ჩამორჩენილ ქვეყნების ხელში ჩაგდებისათვის, მით უფრო აუცილებელი ხდება მათი პირდაპირი შეტაკება.

ამ სახით, კაპიტალისტური ექსპანსია აქაც გამოდის იმ წინააღმდეგობათა „გადამჭრელის“ როლში, რომლებიც ულმობელი აუცილებლობით მიექანებიან იმპერიალისტური პოლიტიკის გადამწყვეტ მომენტისაკენ—**ომისაკენ**.

ზემოთ ჩვენ განვიხილეთ ცვლილებები, რომელსაც ადგილი ქონდა მსოფლიო მასშტაბით საქონლის გაცვლა-ვამოცვლის პირობებში და რომელმაც უაღრესად გაამწვავა კონკურენცია „ნაციონალურ“ კაპიტალიზმთა შორის და, მაშასადამე, მათი აგრესიული პოლიტიკაც. მაგრამ ის ცვლილებები, რომელიც დამახასიათებელია ჩვენი ეპოქისათვის, ოდნავადაც არ იფარგლება ამით. მსოფლიო კაპიტალიზმის საწარმოო ძალთა განვითარებამ წამოაყენა ინტერნაციონალურ ეკონომიურ ურთიერთობათა სხვა ფორმებიც. ჩვენ სახეში გვაქვს კაპიტალის ღირებულებათა საერთაშორისო მოძრაობა, რომლის ანალიზზეც ჩვენ გადავდივართ.

თავი VII. კაპიტალის მსოფლიო მოძრაობა და ინტერნაციონალურ გადამშულობათა ეკონომიური ფორმების შეცვლა.

1. გადაჭარბებით დაგროვება კაპიტალისა და მისი ზრდა. 2. კაპიტალის ექსპორტის მამოძრავებელი ძალები. 3. კარტელები და კაპიტალის ექსპორტი. 4. კაპიტალის ექსპორტი და სესხები. 5. კაპიტალის ექსპორტი და სავაჭრო ხელშეკრულებანი. 6. კაპიტალის ექსპორტი და საქონლის ექსპორტი. 7. კონკურენციის გამწვავება კაპიტალის დასაბანდებელი ადგილებისათვის და კაპიტალისტური ექსპანსია.

კაპიტალის საერთაშორისო მოძრაობა შეიძლება განვიხილოთ კაპიტალის გამზიდველი და კაპიტალის შემომზიდველი ქვეყნის თვალსაზრისით. პირველ შემთხვევაში ლაპარაკი იქნება კაპიტალი **ექსპორტზე**. კაპიტალის ექსპორტი ამა თუ იმ ქვეყნიდან გულისხმობს ამ ქვეყანაში მის გადაჭარბებით დაგროვებას. ეს გადაჭარბებითი დაგროვება იქნებოდა აბსოლიუტური იმ შემთხვევაში, დამატებითი კაპიტალს რომ არაფერი მოეტანა კაპიტალისტური თვალსაზრისით, ე. ი. კაპიტალ K , რომელიც გაიზარდა $K + \Delta K$ -დ, მოეტანა იმდენივე მოგება, რამდენიც მას მოქონდა მის გადიდებამდე ΔK -თი. ¹⁾ მაგრამ კაპიტალის ექსპორტისათვის სრულებით არაა საჭირო, რომ გადაჭარბებით წარმოებამ ამ წერტილს მიაღწიოს: „თუ კაპიტალს აგზავნიან საზღვარ გარეთ, ეს ხდება არა იმიტომ, რომ არ შეიძლება მისი მოთავსება საქმეში ქვეყნის შიგნით. ეს ხდება იმიტომ, რომ საზღვარგარეთ მისი დაბანდება შეიძლება მოგების უფრო მაღალი ნორმის მიღებით.“ აქედან სავსებით გასაგებია, რომ კაპიტალის ექსპორტს ჩვენ ვხვდებით კაპიტალიზმის განვითარების თითქმის მთელ მანძილზე. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, სწორეთ უკანასკნელი ათეული წლებისათვის მიიღო კაპიტალის ექსპორტმა განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა, რომელიც მას არასოდეს არ ქონდა წინათ. შეიძლება ითქვას, რომ რამოდენიმეთ ლაპარაკია ქვეყნებს შორის ახალი ტიპის ეკონომიური კავშირის შექმნაზე—იმდენათ გაიზარდა ინტერნაციონალური სამეურნეო ურთიერთობის სწორეთ ამ ფორმის შედარებითი წონა.

აქ მოქმედებდა და მოქმედებს ორგვარი მიზეზი. პირველი მსხვილი კაპიტალისტური წარმოების დროს შეუწყვიტელი, ბუმბერაზული ნაბიჯებით მიმავალი ტექნიკური პროგრესისა და შრომის ნაყოფიერების ზრდის პირობებში; ტრანსპორტის არაჩვეულებრივი

¹⁾ К. Маркс. Капитал, т. III, стр. 227.

ზრდისა და საერთოდ ტრიალის საშუალებათა უაღრესათ გაუმჯობესებისა და, მაშასადამე, კაპიტალის აჩქარებული ტრიალის დროს კაპიტალის დაგროვება სწარმოებს არნახული სწრაფი ტემპით. კაპიტალის მასა, რომელიც ეძებს გამოყენებას, წარმოუდგენლათ იზრდება, მაგრამ, მეორეს მხრივ, კაპიტალის თანამედროვე ორგანიზაციებს, კარტელებსა და ტრესტებს, აქვს ტენდენცია დაუდგან კაპიტალის მოთავსებას ერთგვარი საზღვარი წარმოების განსაზღვრული სიდიდის დაწესებით. რაც შეეხება კარტელებს გარეშე მდგომ დარგებს, კაპიტალის დაბანდება ამ დარგებში თანდათან ნაკლებათ ხელსაყრელი ხდება, ვინაიდან მონოპოლისტურ ორგანიზაციებს მოგების ნორმის შემცირების ტენდენციების დაძლევა საკარტელო ზემოგების მიღების საშუალებით შეუძლიათ მხოლოდ კარტელებს გარეშე მდგომ დარგების ხარჯზე. ყოველწლიურათ შექმნილი ზედმეტი ღირებულების ნაწილი, რომელიც იქმნება კარტელების გარეშე მდგომ დარგებში, გადადის კაპიტალისტური მონოპოლიების მეპატრონეთა ხელში, მაშინ როცა outsider-თა წილი სულ უფრო და უფრო მცირდება. მთელი პროცესი, ამ სახით, ერეკება კაპიტალს საზღვარ გარეთ.

მეორე. მაღალი ბაჟების არსებობა უდიდეს დაბრკოლებათ ელოდება წინ საქონლის ერთი ქვეყნიდან მეორეში გადასვლას. მასიური წარმოება და მასიური გადაჭარბებით წარმოება აუცილებლათ ხდის საგარეო ვაჭრობის ზრდას, მაგრამ უკანასკნელს (ვაჭრობას) წინ ელოდება მაღალი ბაჟების კედელი. მართალია, საგარეო ვაჭრობა ვითარდება, საგარეო გასაღება იზრდება, მაგრამ ყველაფერი ეს ხდება დაბრკოლებათა მიუხედავათ და მათ წინააღმდეგ. მაგრამ აქედან არ შეიძლება დავასკვნათ, რომ ბაჟები თავის გავლენას არ ახდენს. ეს გავლენა, პირველ ყოვლისა, მოქმედებს მოგების ნორმაზე. მაგრამ თუ ბაჟები დიდათ აფერხებს საქონლის ექსპორტს, ის სრულებით არ აბრკოლებს კაპიტალის ექსპორტს. ცხადია, რაც უფრო მაღალია საბაჟო კედელი, მით უფრო დიდი უნდა იქნეს, სხვა თანაბარ პირობებში, კაპიტალის გასვლა ქვეყნიდან. „ინდუსტრიის დაცვა (!) არ წარმოადგენს უცხოელისთვის იმპულსს, რომელიც ახალისებს მას დააარსოს ფაბრიკა საბაჟო საზღვრების შიგნით. მხოლოდ მაშინ, როცა უცხოელი ფაბრიკანტი და იმპორტიორი კარგავს თავისი გასაღების ნაწილს ან და მთელ თავის გასაღებას, დგება მომენტი, როცა იგი მიმართავს საზღვარგარეთ ფაბრიკის დაარსებას, რაც ხშირად დაკავშირებულია დიდ ხარჯებსა და ხიფათთან. აკრძალვითი ტარიფებს, რომელიც იწვევს ასეთი შედეგებს, წარმოადგენს Mac-Kinley Bill და Dingley Bill შეერთებულ შტატებში (1890 და 1897 წლ.),

შემდეგ რუსეთის კანონმდებლობა 1877, 1881, 85 და 91 წლებისა, და აგრეთვე საფრანგეთის კანონები 81 და 92 წ. 1).

ბაჟები მოქმედებენ კაპიტალის ექსპორტზე სხვა გზითაც. სახელდობ, ისინი თვითონ იზიდავენ კაპიტალს. რამდენადაც კაპიტალი უკვე შეზიდულია და „მოქმედებას“ იწყებს „უცხო“ ქვეყანაში, როგორც კაპიტალი, იმდენათ იგი ბაჟების სახით ისეთივე „დაცვით“ სარგებლობს, როგორც ადგილობრივი კაპიტალისტები²⁾. აქედან გამომდინარეობს კიდევ კაპიტალის ექსპორტის ტენდენციის უდიდესი გაძლიერება.

მაგრამ ექსპორტს არ შეიძლება შევხედოთ an und für sich, მას არ შეიძლება არ დავუკავშიროთ სხვა, უაღრესათ მნიშვნელოვანი ეკონომიური და პოლიტიკური მოვლენები, რომელნიც მას თან ახლავან. ამ მოვლენებიდან ჩვენ აქ განვიხილავთ ზოგიერთებს, ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანებს.

თუ, მაგალ., სახელმწიფო ან კომუნალურ სესხებთან გვაქვს საქმე, არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ქვეყანა-კრედიტორი ღებულობს მარტო პროცენტებს სესხზე. ჩვეულებრივათ სათანადო პირობა შეიცავს ვალდებულებათა მთელ რიგს, პირველ რიგში ვალდებულებას დაკვეთების შესახებ (შეძენა იარაღისა, სამხედრო ჭურვებისა (снаряды), ჯავშნიანი გემებისა, სარკინისგზო მასალებისა და სხ.) ან კონცესიების მიცემის შესახებ (რკინის გზების, ტრამვაისა, სატელეგრაფო და სატელეფონო ხაზების გაყვანის, ნავთსადგურების გაშენების, სამადნოების ექსპლოატაციის, სატყეო მრეწველობისა და სხ. კონცესიები). ასეთი ვალდებულებანი ან პირდაპირაა აღნიშნული სესხის ხელშეკრულებაში, როგორც ერთერთი მისი პირობა, ან „მოვლენათა მსვლელობის“ აუცილებელ შედეგს წარმოადგენს. მაგალითისთვის მოვიყვანთ ერთერთ საკონცესიო ხელშეკრულებას, რომელიც მიეცა სპარსეთის მთავრობის მიერ სპარსეთის გამნალდებელ-გამსესხებელ ბანკს (რუსულს) ჯულფა-თავრიზის რკინის გზის გასაყვანათ (1913 წ.): „ლიანდაგის სიფართე—რუსული. კონცესიის მოქმედების ვადა—75 წელი. სპარსეთის მთავრობას უწევდა უფლება გამოიყიდოს რკინისგზა 35 წლის შემდეგ, ყველა დახარჯული კაპიტალისა და პროცენტების (წლიურად 5%) ანაზღაურებით, თუ უკანასკნელი უკვე მიღებული იყო გზის კონცესიისაგან. ბანკს უფლება ეძლევა კონცესიით ქვანახშირისა და ნავთობიან ადგილების დამუშავებისა 60 ვერსის

¹⁾ Sartorius von Waltershausen, l. c., s. 179.

²⁾ Sartorius, l. c., 180.

მანძილზე გზის ორსავე მხარეზე და მისავალი გზების გაყვანისა ამ აღვლინებამდი. ბანკს აგრეთვე ეძლევა უპირატესული უფლება თავ-რიზ-ყაზვინის რკინის გზის გაყვანისა და განსაკუთრებული უფლება ამ პუნქტებს შორის რკინის გზის გაყვანისა 8 წლის განმავლობაში და ნახშირისა და ნავთობის ბუდობთა ექსპლოატაციისა 60 ვერსზე ორსავე მხარეზე. წმინდა შემოსავალი, რომელიც დარჩება მას შემდეგ, როცა კონცესიონერის სასარგებლოთ გადარიცხული იქნება 7% ყველა მის მიერ გზის ასაგებათ დახარჯულ კაპიტალზე, აყოფა თანაბრათ კონცესიონერსა და სპარსეთის მთავრობას შორის. ნავთობისა და ქვანახშირის მალაროებიდან კონცესიონერი უხდის სპარსეთის მთავრობას წმინდა შემოსავლის 5%. კონცესიონერის ყველა წამოწყებანი გათავისუფლებული არიან სამუდამოთ სპარსეთის ყოველგვარ გადასახადისაგან¹⁾.

„ზეგავლენის ზომებს“ ემატება სახელმწიფოებრივი ძალა-უფლების ზეგავლენა უცხო ქვეყნების სესხებისა და საერთოდ ფასიან ქაღალდების აკრძალვის სახით. ასე, სპეციალური დაკანონებით 6 თებერვ. 1880 წ. თარიღით საფრანგეთის ფინანსთა სამინისტროს მინიჭებული აქვს უფლება აკრძალოს უცხო ქვეყნების ფასიან ქაღალდებით ვაჭრობა და აგრეთვე არ დაუშვას უცხოეთის სესხები საფრანგეთის ბირჟებზე (1909 წ. საფრანგეთის მთავრობამ უარი უთხრა სესხზე არგენტინას, რომელმაც 1908 წ. მისცა დაკვეთები კრუპს და არა შნეიდერს Creusot-ში; 1909 წ. უარყოფილ იქნა ბულგარეთის სესხი, ვინაიდან მის მიერ არ იყო წარმოდგენილი საკმაო გარანტიები დაკვეთებისათვის—ეს სესხი შემდეგ გადავიდა ავსტრია-გერმანიული საბანკო კონსორციუმის ხელში; 40 წლის განმავლობაში გერმანული სახელმწიფო ქაღალდები არ იყო დაშვებული საფრანგეთის ბირჟებზე; სექტემბერში 1910 წ. უარყოფილ იქნა ჰუნგრეთის სესხი; სერბიის სესხზე თანხმობა იქნა მიცემული დაკვეთების შნეიდერის-თვის გადაცემის პირობით; რევოლიუციის შემდეგ რუსეთმა ჯავშნია-ნი გემები ეუკვეთეს საფრანგეთს იმ სესხებზე, რომელიც მათ აიღეს საფრანგეთიდან და სხ. ²⁾).

დაკვეთებისა და კონცესიების გარდა, სესხის მიცემისათვის შეიძლება გამოთხოვილ იქნას განსაზღვრული **დათმობები სავაჭრო ხელშეკრულებებში** (შეად., მაგ., რუსეთ-საფრანგეთის სავაჭრო ხელშე-

¹⁾ М. П. Павлович: Великие железнодорожные и морские пути будущего. СПб. 1913, стр. 143.

²⁾ S. Schilder, l. c., 343 და შემდ.

კრულება 16-29 სექტ. 1905 წ.; რომელიც გაგრძელებულ იქნა 1917 წლამდე; შვეცია-საფრანგეთის 2 დეკემბ. 1908 წ.; შეთანხმება დანი-ასთან 1908 წ., საფრანგეთ-იაპონიის საბაჟო ტარიფი 19 აგვისტოს 1911 წ.; იმავე დროს უარის თქმა United States Steel Corporation-ის აქციების პარიზის ბირჟაზე დაშვებაზე ღვინოების, აბრეშუმის და ავტომობილების ამერიკული Payne-Tarif-ით დაბაჟვის გამო 1909 წ.¹⁾.

დასასრულ, კერძო პირებისა და სამრეწველო და საბანკო საზოგადოებათა მიერ კაპიტალის ექსპორტის დროს კიდევ უფრო ფართოვდება Mutterland-იდან **საქონლის** გაზიდვა, ვინაიდან ეს საზღვარგარეთის წამოწყებანი თვითონ წარმოადგენენ განსაზღვრულ მოთხოვნას, და შემდეგ აფართოვებენ თავისი მოქმედებით მეტ წილათ მათზე დამოკიდებულ ბაზარს. ამასთან უნდა ვიქონიოთ სახეში, რომ „საზღვარგარეთის“ წამოწყებანი, როგორც ჩვენ ეს დავინახეთ პირველ ნაწილში, წარმოადგენს წამოწყებებს, რომელთაც კაპიტალს აწვდის უდიდესი ბანკები ან საბანკო კონსორციუმები და რომელნიც წარმოადგენენ კოლოსალურ ეკონომიურ ძალას.²⁾ აი ერთი მაგალითი. გერმანიის აფრიკის ახალშენ კამერუნში მიწა-წყალის $1\frac{1}{2}$ ეკუთვნის კერძო მესაკუთრეებს, ამასთან ამ მიწა-წყლის მნიშვნელოვანი ნაწილი ეკუთვნის სულ ორ საზოგადოებას. სამხრეთ კამერუნის საზოგადოებას აქვს 7.700.000 გექტარი, სამხრეთ-დასავლეთ კამერუნის საზოგადოებას 8.800.000 ha, ე. ი. 6-ჯერ მეტი, ვინემ საქსონია (1.500.000 ha) და მეტი, ვინემ მთელი ბავარია (7.600.000 ha)³⁾. მაგრამ თუ საკუთარი ტერიტორია არ არსებობს, ფინანსიური ძალა არსებობს მის გარეშე. როცა Deutsche Bank აშენებს ბალდადის გზას, იგი ოსმალეთში ხმარობს არა მარტო გერმანულ მასალას, რომელიც უშუალოდ მიდის გზის აშენებაზე, არამედ ჰქმნის საბაზრო ურთიერთობათა მთელ ქსელს, სადაც სწორეთ გერმანულ საქონელს აღვიღათ შეუძლია იშოვოს გასავალი. ამ სახით, კაპიტალის ექსპორტი ჰქმნის ხელსაყრელ პირობებს ინდუსტრიისათვისაც, რომელიც მუშაობს ამ კაპიტალის **სამშობლოში**.

¹⁾ Ibidem, 353.

²⁾ ბ. პავლოვიჩის წიგნში მკითხველი იპოვის მრავალ მაგალითს ბანკების პოლიტიკისა და სარკინისგზო მშენებლობის დარგში, სადაც ფაქტიურათ მთერთმანათლონა „ნაციონალური“ ვეშაპებისთვის.

³⁾ იხ. ფრიად საინტერესო წიგნი: „Deutsche Kolonialreform“, შრომის მეორე ნაწილი სათაურით: „Staatsstreich oder Reformen“, რომელიც დაწერილი აქვს ავტორს ფსევდონიმ „ein Ausland-Deutscher“-თან ერთად.

შესაძლებლობა ჩარევისა. „Carpe diem“ აქაც გამოხატა. მაგრამ თუ სამხედრო ძალით მუქარა კონცესიებსა და უოველ-გვარ პრივილეგიებს იძლევა, კაპიტალის შემდგომი მოღვაწეობაც განსაკუთრებულ „მფარველობას“ მოითხოვს. წინათ სიმძიმის ცენტრი მდგომარეობდა **საქონლის** ექსპორტში, და ექსპორტიორები რისკს

1) H. N. Brailsford: "The War of Steel and Gold". 1914.

²⁾ Sartorius, l. c., S. 190—191.

ეწეოდენ მარტო თავისი საქონლით, ე. ი. თავისი საბრუნავი თანხით. სულ სხვა მდგომარეობაა ახლა. „უცხო“ ქვეყანაში მოქმედებს უდიდესი თანხები, უმთავრესათ, ძირითადი კაპიტალისა, რომელიც დაბანდებულია უდიდეს წამოწყებებში: რკინის გზებში, რომელიც შეიცავს ათასობით ვერსს, ძვირათ ღირებულ ელვისურ წამოწყებებში, მსხვილ პლანტაციებში და სხ. კაპიტალის გამზიდველი ქვეყნის კაპიტალისტები ძლიერ არიან დაინტერესებული თავის სიმდიდრის „დაცვაში“, ამიტომ მათ შეუძლიათ ყველაფერზე წავიდენ, მხოლოდ კი შეინარჩუნონ თავის ხელში დაგროვების შესაძლებლობა მომავალში¹⁾.

ამასთან, თუ ექსპლოატაციის ობიექტათ გამხდარი ქვეყანა სუსტია სამხედრო ძალის მხრივ, კაპიტალის „მშვიდობიანი შეჭრა“ („pénétration pacifique“) გადადის საკმაოდ სწრაფად იგივე „მშვიდობიან“ ოკუპაციაში, ან დანაწილებაში, ან და იწვევს შეიარაღებულ ბრძოლას იმ ქვეყნებს შორის, რომელნიც ექიმებიან ერთმანეთს კაპიტალის დასაბანდებელ ტერიტორიებისათვის. ფრიად ტიპიურია ამ მხრივ ოსმალეთის ბედი საფრანგეთ-გერმანიის კონკურენციასთან დაკავშირებით. საილიუსტრაციოთ მოვიყვანთ მხოლოდ ორ ადგილს საფრანგეთისა და გერმანიის იმპერიალისტების ნაწერებიდან, რომელნიც გამოვიდა კარგა ხნით ადრე ომამდე. „ოსმალეთის იმპერია სავსეა კომერსანტებისა და კომივოიაჟორთა გერმანული ურდოებით (hordes germaniques)... „ამ სახით, თანდათან, გერმანული ბანკების ქსელი ვრცელდება მთელ ოსმალეთის იმპერიაში, ხელს უწყობს ინდუსტრიას, ხელთ გდებულობს ტრანსპორტის საშუალებებს, კონკურენციას უწევს უცხოეთის ფინანსიურ დაწესებულებებს... ერთი სიტყვით, მძლავრი პოლიტიკური დახმარების მეოხებით (კურსივი ჩვენია. ნ. ბ.), ეს ბანკები სცდილობს საბოლოოთ განამტკიცოს მთელ ლევანტზე გერმანული გავლენა“²⁾.

¹⁾ „კაპიტალი — ამბობს Quarterly Review-ს მიმომხილველი — გაუზრბის ხმაურობასა და ბრძოლას: იგი მშიშარაა ბუნებით“. ეს ფრიად სამაჟულიანია, მაგრამ ეს არაა სრული ჭეშმარიტება. კაპიტალი განიცდის შიშს, როცა არაა მოგება ან იგი ძლიერ მცირეა, სწორედ ისე, როგორც ბუნებას ეშინია სიცარიელის. თუ მოგება გვარია, მას გულადობა სჩემდება, ათი უდავო პროცენტი — და მას რაშია გინდა იმაში მოიხმარ. 20% — იგი სავსეა სიცოცხლით. 50% — და იგი ნამდვილი ყაჩაღია. 100% — სათვის იგი მზათაა გათელოს თავისი ფეხით ადამიანის ყველა კანონი, და არ არსებობს ისეთი დანაშაული, რომელსაც იგი მოერიდოს, სახრებელას შიშის ქვეშაც კი (T. J. Dunning, ციტატა მოგვყავს მარქსიდან, ტ. I, გვ. 742. I გერმ. გამოც., შენიშვნა 250).

²⁾ Dubiet: „Le chemin de fer de Bagdad“. Revue écon. int-ში. 1912, p. 7 ss.

ასეთ აღშფოთებას ეძლევა საფრანგეთის ბურჟუა „გერმანულ ჟურნალების“ გამო. მაგრამ სწორეთ ასეთივე აღშფოთებით ყვირის მისი გერმანელი მოძმე:

„... ფრანგები სისტემატიურათ ცდილობენ გადააქციონ ოსმალეთი თავის მოვალე—მონათ, რისთვისაც მათ მიცემული აქვთ დღემდო უკანასკნელისთვის სულ 2 მილიარდი 200 მილიონი ფრანკი. ამ თანხიდან მარტო რკინის გზებზეა დახარჯული $1\frac{1}{2}$ მილიარდი, ასე რომ საფრანგეთს გაშენებული აქვს რკინისგზები მეტი, ვინემ სხვა რომელიმე ერს. ოსმალეთის უმთავრესი პორტები, როგორც, მაგალ., კონსტანტინოპოლის, სალონიკის, სმირნისა და ბეირუტის—ფრანგების ხელშია. აგრეთვე შუქურებიც (маяк) ოსმალეთის ნაპირზე—ფრანგების ხელშია. და ბოლოს, ოსმალეთის უდიდესი ბანკი, ოტომანის ბანკი, მუშაობს კონსტანტინოპოლში საფრანგეთის სრულ გავლენის ქვეშ: ვის შეუძლია თავიდან აიცილოს პოლიტიკურათ კაპიტალის ასეთი მძლავრი ზეგავლენა! საფრანგეთის დიპლომატია ძლიერ იყენებს აგრეთვე ამ თავის უპირატესობას ოსმალეთში, განსაკუთრებით უკანასკნელ დროს!“¹).

კაპიტალის ექსპორტს მის ახლანდელ მასშტაბით და მის ახლანდელ მნიშვნელობით, როგორც ვხედავთ, უკანასკნელი წლების სამეურნეო განვითარების თავისებურობანი იწვევენ. თუ ჩვენ მას თანამედროვე კაპიტალიზმის საორგანიზაციო ფორმათა გავრცელების თვალსაზრისით შევხედავთ, იგი წარმოადგენს კაპიტალისათვის ახალი სამოქმედო ასპარეზის შექმნის მიზნით ახალი ტერიტორიებისა და ახალი დარგების ხელში ჩაგდებას და მათ მონოპოლიზაციას ეგრეთწოდებულ დიდ სახელმწიფოს მონოპოლისტურ წამოწყებათა მხრივ, ანუ—თუ ჩვენ პროცესს მთლიანათ ავიღებთ—ორგანიზაციულათ შეკავშირებული „ნაციონალური“ ინდუსტრიის, „ნაციონალური“ ფინანსიური კაპიტალის მხრივ, და მეტ არაფერს. კაპიტალის ექსპორტი ყველაზე უფრო ადვილათ იმორჩილებს ახალ ტერიტორიებს და ამ მხრივ იგი წარმოადგენს ყველაზე უფრო მიზანთან შეფერებულ გზას ფინანსიურ ჯგუფთა ეკონომიური პოლიტიკისას. სწორეთ ამით აიხსნება ის ფაქტი, რომ კონკურენციის გამწვავება სხვადასხვა სახელმწიფოს შორის აქ ღებულობს განსაკუთრებით ცხად და გარკვეულ ფორმას. ასე, სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაცია აქაც აუცილებლათ იწვევს სადავო კითხვების ცეცხლითა და მახვილით გადაჭრას.

¹) Deutsche Kolonialreform, s. 1396—1397. არ უნდა დაგვაფიქვდეს, რომ წიგნი 1905 წ. დაწერილი. მას შემდეგ ძალთა განწყობილებაცა და მსოფლიოს რუქაც საგრძნობლათ შეიცვალა.

თავი VIII. მსოფლიო მეურნეობა და „ნაციონალური“ სახელმწიფო.

1. მსოფლიო კაპიტალის განახლება და კაპიტალისტური ექსპანსიის ძირითადი მიზეზები. 2. ინდუსტრიული პროდუქტების გადაჭარბებული რაოდენობით წარმოება, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების არასაკმარის რაოდენობით წარმოება და კაპიტალის გადაჭარბებული რაოდენობით დაგროვება, როგორც ერთისა და იმავე მოვლენის სამი მხარე. 3. კონფლიქტი მსოფლიო მეურნეობასა და „ნაციონალურ“ სახელმწიფოს ფარგლებს შორის. 4. იმპერიალიზმი, როგორც ფინანსიური კაპიტალის პოლიტიკა. 5. იმპერიალიზმის იდეოლოგია.

იმ დავასა და კონფლიქტებს ბურჟუაზიის „ნაციონალურ“ ჯგუფთა შორის, რომელიც აუცილებლათ იბადება თანამედროვე საზოგადოების წიაღში და რომელსაც ომი მოსდევს შედეგათ, როგორც ერთადერთი გადაჭრა კითხვისა, — ხელმძღვანელ საზოგადოებრივი წრეთა თვალსაზრისით, — ამ დავასა და კონფლიქტებს იწვევენ, როგორც ჩვენ დავინახეთ, ცვლილებანი, რომლებიც მსოფლიო კაპიტალის განახლების პირობებში წარმოიშვენ. კაპიტალისტურ საზოგადოებას, რომელიც მთელ რიგ ანტაგონისტურ ელემენტებზეა აგებული, შეუძლია შეინარჩუნოს შედარებითი წონასწორობის მდგომარეობა მხოლოდ მთელ რიგ, ხშირათ ფრიად მტკივნეულ, გადატეხათა საშუალებით; საზოგადოებრივი ორგანიზმის სხვა და სხვა ნაწილის ერთმანეთთან შეგუება შეიძლება ხდებოდეს მხოლოდ და მარტო კოლოსალური ენერგიის უნაყოფოდ დახარჯვით, ამ შეგუების უდიდესი „faux frais“-ს გაწევით, რაც გამომდინარეობს კაპიტალისტური საზოგადოების, როგორც ასეთის, ხასიათიდან, ე. ი. საზოგადოთ განვითარების ისტორიულათ განსაზღვრულ ფორმიდან.

ჩვენ გავუკეთეთ ანალიზი თანამედროვე კაპიტალისტურ სახელმწიფოთა დაპყრობითი პოლიტიკის სამ ძირითად მიზეზებს: კონკურენციის გამწვავებას გასაღების ბაზარზე, ნედლი მასალის ბაზარზე და კაპიტალისათვის ახალი სამოქმედო ასპარეზის გამოძებნის ნიადაგზე, — აი რა მოყვა შედეგათ კაპიტალიზმის ახალი დროის განვითარებას და მის ფინანსიურ კაპიტალათ გადაქცევას.

მაგრამ ფინანსიური კაპიტალიზმის პოლიტიკის ეს სამი ძირითადი მიზეზი არსებითად წარმოადგენს სამ მხარეს ერთისა და იმავე მოვლენისა, რომელიც მდგომარეობს საწარმოო ძალთა ზრდის და წარმოებითი ორგანიზაციის „ნაციონალურ“ ფარგლებით განსაზღვრის შორის შექმნილ კონფლიქტში.

მართლაც ინდუსტრიის პროდუქტების გადაჭარბებით წარმოება არის სოფლის მეურნეობის პროდუქტების არა საკმაო რაოდენობით წარმოება. სოფლის მეურნეობის პროდუქტების არა საკმაო რაოდენობით წარმოება ამ შემთხვევაში სწორეთ იმდენათ არის ჩვენთვის საუკრადლო, რამდენათაც მოთხოვნა ინდუსტრიის მხრივ ერთობ დიდია, ე. ი. რამდენათაც დამმუშავებელი მრეწველობის პროდუქტთა დიდი რაოდენობა არ შეიძლება გადაცვლილ იქნას სასოფლო-სამეურნეო წარმოების პროდუქტებზე, რამდენათაც ამ ორ დარგს შორის დარღვეულია (და სულ უფრო და უფრო ირღვევა) წარმოებითი პროპორციულობა. და სწორეთ ამიტომ ეძებს თავისათვის ინდუსტრია, რომელიც სულ იფრო და უფრო იზრდება, „სამეურნეო დამატებას“, რაც კაპიტალიზმის ფარგლებში—განსაკუთრებით მისი ისეთი ფორმის არსებობის დროს, რომელიც მონოპოლისტური ტენდენციებით ხასიათდება, ე. ი. ფინანსიური კაპიტალის არსებობის დროს—აუცილებლათ ნიშნავს აგრარულ ქვეყნების სამხედრო ძალის საშუალებით დამორჩილებას.

ახლა ლაპარაკი იყო საქონლის გაცვლა-გამოცვლაზე. მაგრამ კაპიტალის ექსპორტიც არ წარმოადგენს განცალკევებულ მოვლენას. იგი დამყარებულია, როგორც ჩვენ უკვე დავინახეთ, კაპიტალის შედარებითი გადაჭარბებული რაოდენობით დაგროვებაზე. მაგრამ, კაპიტალის ზედმეტი რაოდენობით დაგროვება ნიშნავს საქონლის ზედმეტი რაოდენობით დამზადებას და მეტს არაფერს.

„კაპიტალის ზედმეტი რაოდენობით დაგროვება,—სწერს მარქსი,—არასოდეს არ ნიშნავს სხვა რასმე, გარდა საწარმოვო საშუალებათა, შრომის საშუალებათა და არსებობის საშუალებათა ზედმეტი რაოდენობით დამზადებისა—რომელთაც შეუძლიათ გამოვიდნენ კაპიტალის როლში, ე. ი. გამოყენებულ იქნენ შრომის ექსპლოატაციისათვის ამ ექსპლოატაციის განსაზღვრულ საფეხურზე“... „კაპიტალი შესდგება საქონლისაგან, ამიტომ კაპიტალის ზედმეტი დამზადება გულისხმობს საქონლის ზედმეტ დამზადებასაც“¹⁾.

და პირიქით: როცა მცირდება კაპიტალის ზედმეტი რაოდენობით დაგროვება, მცირდება საქონლის ზედმეტი რაოდენობით დამზა-

¹⁾ კ. მარქსი: „კაპიტალი“. ტ. III, გვ. 231 და 232. ამიტომ იმ მომენტებს, რომელიც ახასიათებს საქონლის ექსპორტს (გასაღება, ნედლი მასალა, მუშა ხელი etc.), შეუძლია დაახასიათოს კაპიტალის ექსპორტიც. ამის შესახებ იხ.: Hermann Schumacher: „Weitwirtschaftliche Studien“. Leipzig. 1911, Art.: „Die Wanderungen der Grossindustrie in Deutschland und Vereinigten Staaten,“ განსაკუთრ. გვ. 406—407.

დებატ. ამიტომ კაპიტალის ექსპორტი, რომელიც ამცირებს კაპიტალის ზედმეტი რაოდენობით დაგროვებას, ამათ ხელს უწყობს საქონლის ზედმეტი რაოდენობით დამზადების შემცირებას. (ფჩხილებში აღენიშნავთ, რომ თუ მაგალ. რკინის კოჭები გააქვთ სხვა ქვეყანაში გასაყიდათ,—ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს საქონლის უბრალო ექსპორტთან; და თუ ფირმა, რომელიც კოჭებს ამზადებს, წამოწყებას აარსებს საზღვარ გარეთ და მის მოსაწყობათ გააქვს თავისი საქონელი,—მაშინ ჩვენ გვექნება კაპიტალის ექსპორტი; კრიტერიუმი, მაშასადამე, იმაში მდგომარეობს, აქვს თუ არა ადგილი ყიდვა-გაყიდვის აქტს).

მაგრამ ზედმეტი საქონლისაგან რამდენათმე „განთავისუფლების“ გარდა, რამდენადაც უკანასკნელს ადგილი აქვს, როგორც შედეგს კაპიტალის ექსპორტისა საქონლის სახით, სხვაგვარი კავშირიც არსებობს კაპიტალის ექსპორტსა და საქონლის ზედმეტი რაოდენობით დამზადებას შორის. **ოტო ბაუერი** ძლიერ კარგათ ახასიათებს ამ კავშირს. „ამ სახით,—ამბობს იგი,—ეკონომიურათ ჩამორჩენილი ქვეყნების ექსპლოატაციას ევროპის რომელიმე ქვეყნის კაპიტალისტების მიერ აქვს ორი რიგი შედეგებისა: **უშუალო**—შექმნა კაპიტალისათვის მისი გამოყენების ახალი სფეროებისა საახალშენო ქვეყანაში და მასთან ერთად გაფართოვებული გასაღებისა გაბატონებული ქვეყნის ინდუსტრიისათვის: **არაპირდაპირი**—შექმნა კაპიტალის გამოყენების ახალი სფეროებისა აგრეთვე გაბატონებულ ქვეყნის შიგნით და მისი ინდუსტრიის ყველა დარგის საქონლის გასაღების გადიდება“¹⁾.

ამ სახით, თუ ჩვენ კითხვას მთელი მისი მასშტაბით განვიხილავთ და მასთან მის ობიექტიურ მხარეს მივაქცევთ ყურადღებას, ე. ი. შევეცდებით იმის გამორკვევას, თუ რამდენათ ეგუება თანამედროვე საზოგადოება კაპიტალისტური მეურნეობის წყობას, ჩვენ დავინახავთ დისჰარმონიას,—რომელიც სულ უფრო და უფრო იზრდება, საზოგადოებრივი მეურნეობის ბაზისსა მისი **მსოფლიო** მასშტაბით და საზოგადოების თავისებურ კლასობრივ სტრუქტურას შორის, სადაც „ნაციონალურ“ ჯგუფებათ, მოწინააღმდეგე სამეურნეო ინტერესებით, ჯგუფებათ, რომლებიც მსოფლიო პროლეტარიატს უპირდაპირდებიან და იმავე დროს შექმნილი ზედმეტი ღირებულების **გაყოფის** პრო-

¹⁾ **Отто Бауэр: Национальный вопрос и социал-демократия. Изд. „Серп“.**
СПБ. 1909, стр. 489.

ესეში კონკურენციას აწარმოებენ თავიანთ შორის მსოფლიო მასშტაბით. **წარმოებას** საზოგადოებრივი ხასიათი აქვს. შრომის ინტერნაციონალური განაწილება ცდილობს გადააქციოს კერძო-„ნაციონალური“ წარმოებანი ნაწილებათ ბუმბერაზული, საყოველთაო შრომის პროცესისა, რომელშიაც თითქმის მთელი კაცობრიობა ღებულობს მონაწილეობას. **მითვისება** ღებულობს **ნაციონალურ-სახელმწიფოებრივი** მითვისების ხასიათს, სადაც მის სუბიექტათ გამოდის ფინანსიურ-კაპიტალისტური ბურჟუაზიის ვეებერთელა სახელმწიფოებრივი კავშირები. საწარმოვო ძალების განვითარება სახელმწიფო საზღვრების ვიწრო ჩარჩოებშია მომწყვდეული, ჩარჩოებში, რომელშიაც ეს საწარმოვო ძალები უკვე აღარ ეტევა. ასეთ პირობებში აუცილებლათ იბადება კონფლიქტი, რომელიც კაპიტალისტურ ბაზაზე სახელმწიფო საზღვრების ცეცხლითა და მახვილით გაფართოებაში პოულობს გამოსავალს, ეს გაფართოება კი, თავის მხრივ, იწვევს კიდევ უფრო დიდ კონფლიქტებს.

ამ წინააღმდეგობის სოციალურ მატარებლათ გამოდის სახელმწიფო ფარგლებში ორგანიზაციულათ შეკავშირებული ბურჟუაზიის სხვადასხვა ჯგუფი მოწინააღმდეგე ინტერესებით. მსოფლიო კაპიტალიზმის განვითარებას შედეგათ მოსდევს, ერთის მხრივ, სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაცია და ეკონომიური გათანაბრება, ხოლო მეორეს მხრივ,—და გაცილებით უფრო დიდი მასშტაბით, სამეურნეო განვითარების იგივე პროცესი უკიდურესათ ამწვავებს და აძლიერებს ტენდენციას კაპიტალისტურ ინტერესთა „ნაციონალიზაციისა“, მჭიდრო „ნაციონალურ“ ჯგუფთა შექმნისა, რომელნიც, თავიდან ფეხებამდე შეიარაღებულნი, მზათ არიან ყოველ წამს ეკვეთონ ერთმანეთს. შეუძლებელია უკეთესათ განსაზღვრა თანამედროვე პოლიტიკის ძირითადი მიზნებისა, ვინემ ეს **გილფერდინგს** აქვს. „ფინანსიური კაპიტალის პოლიტიკა,—ამბობს იგი,—ისახავს სამგვარ მიზანს: ერთი, შექმნა რაც შეიძლება დიდი სამეურნეო ტერიტორიისა, რომელიც, მეორეთ, დაცული უნდა იქნას უცხოეთის კონკურენციისაგან საბაჟო კედლებით და ამ სახით უნდა გადაიქცეს, მესამეთ, ნაციონალური მონოპოლისტური კავშირებისათვის საექსპლოატაციო ტერიტორიით“ ¹⁾. სამეურნეო ტერიტორიის გაფართოება ხელში უგდებს „ნაციონალურ“ კარტელებს აგრარულ ქვეყნებს, და, მაშასადამე, ნედლი მასალის ბაზრებსაც, ადიდებს გასაღების ბაზრებს და კაპიტალის გამოყენების სფეროს; საბაჟო პოლიტიკა შესაძლებლათ ჰქმნის

¹⁾ Рудольф Гильфердинг: Финансовый капитал. стр. 495.

უცხოეთის კონკურენციის თავიდან აცილებას, დამატებითი მოგების მიღებას და dumping-ით მოქმედებას; „სისტემა“ მთლიანათ ხელს უწყობს მონოპოლისტური ორგანიზაციების მოგების ნორმის გადიდებას. ფინანსური კაპიტალის სწორეთ ეს პოლიტიკა იმპერიალიზმში.

ასეთი პოლიტიკა გულისხმობს ძალადობითი მეთოდებს, ვინაიდან სახელმწიფო ტერიტორიის გაფართოვება ნიშნავს ომს. მაგრამ აქედან არ გამომდინარეობს, რასაკვირველია, შებრუნებული დებულება, რომ ყოველი ომი და სახელმწიფოებრივი ტერიტორიის ყოველი გაფართოვება გულისხმობს იმპერიალისტურ პოლიტიკას; დამახასიათებელ მომენტათ გამოდის ის გარემოება, რომ ესა თუ ის ომი წარმოადგენს გამოხატულებას ფინანსური კაპიტალის (ამ ტერმინის იმ მნიშვნელობით, რომლის შესახებაც ჩვენ ზემოთ ვლაპარაკობთ) პოლიტიკისა. როგორც ყველგან, ჩვენ აგრეთვე აქაც ვხვდებით ზოგიერთ შუათანა ფორმებს, რომელთა არსებობაც სრულებით არ არღვევს ძირითად დებულებას. ამიტომ სრულებით არ შეეფერება სინამდვილეს ზოგიერთების, როგორც, მაგ., ცნობილი იტალიელი ეკონომისტისა და სოციოლოგის ახილ ლორიას ცდა იმპერიალიზმის ორი ცნების კონსტრუქციისა, რომელნიც თითქოს „სულ სხვადასხვა ურთიერთობას“ (des relations tout à fait hétérogenes) გამოხატავენ. ლორია არჩევს¹⁾ „ეკონომიურ“ იმპერიალიზმს („l'imperialisme économique“, „ökonomischer Imperialismus“) „კომერციულ“ ანუ „სავაჭრო“ იმპერიალიზმისაგან („l'imperialisme commercial“, „Handelsimperialismus“). პირველის ობიექტს შეადგენს ტროპიკული ქვეყნები მეორისას—ქვეყნები, სადაც ისეთი პირობებია, რომელიც ვარგა ევროპიელთა საკოლონიზაციოთ; პირველის მეთოდია—შეიარაღებული ძალა, მეორის—მშვიდობიანი შეთანხმებანი (des accords pacifiques). პირველს არა აქვს არავითარი ნიუანსები და გრადაციები, მეორეს აქვს ასეთები, დაწყებული სრული ასიმილიაციიდან ანდა ერთიანი საბაჟო კავშირიდან, როგორც maximum-იდან, და გათავებული ისეთი ფორმებით, როგორიცაა, მაგ. უპირატესობითი შეღავათიანი ტარიფები ახალშენებსა და მეტროპოლიას შორის და სხ.

ასეთია ლორიას თეორია. მაგრამ, ცხადია, იგი თავიდან ბოლომდე გაუგებრობაა. არსებითად, როგორც „კომერციული“, ისე „ეკონომიური“ იმპერიალიზმი ერთისა და იმავე ტენდენციების გამოხატულებაა, როგორც ეს ჩვენ ზემოთ დავინახეთ. საბაჟო კედლების

¹⁾ იხ. Achille Loria: „Les deux notions de l'imperialisme“ Revue écon. int.-ში, 1907 წ., ტ. 3, გვ. 459 და შემდეგ.

აყენასა და ტარიფების გადიდებას თუ ამ მომენტში არ მოყვა შე-
იარაღებული შეტაკება, მას იგი მოყვება შემდეგ მომენტში, — ამ სა-
ხით არ შეიძლება დაფუძირდაპირობით „მშვიდობიანი შეთანხმებანი“
„შეიარაღებულ ძალას“ (ინგლისის მშვიდობიანი შეთანხმებანი ახალ-
შენებთან წარმოადგენს ურთიერთობათა გამწვავებას ინგლისსა და
სხვა ქვეყნებს შორის); მსგავსათ ამისა არ შეიძლება აგრეთვე ვილა-
პირაკოთ „ეკონომიური“ იმპერიალიზმის მხოლოდ და მარტო „ტრო-
პიკულ“ ხასიათზე: ბედი ბელგიისა, გალიციისა და მოსალოდნელი
ბედი სამხრეთ ამერიკისა, ჩინეთისა, ოსმალეთისა და სპარსეთისა—
ყველაზე უკეთესათ ამტკიცებს ამას.

გავუკეთოთ ზემოთ ნათქვამს დასკვნები: მსოფლიო კაპიტალიზ-
მის საწარმოვო ძალთა განვითარებამ უკანასკნელი ათეული წლების
განმავლობაში უზარმაზარი ნახტომი გააკეთა ზრდის მიმართულებით.
საკონკურენციო ბრძოლის პროცესში მსხვილი წარმოება ყველგან გა-
მარჯვებული გამოვიდა, მან შეაკავშირა „კაპიტალის მაგნატები“
რკინის ორგანიზაციაში, რომელიც დაეპატრონა მთელ ეკონომიურ
ცხოვრებას. ძალაუფლება ფინანსიურმა ოლიგარხიამ ჩაიგდო ხელში,
რომელიც მართავს წარმოებას, ბანკების მიერ ერთ კვანძში შეკავ-
შირებულს. წარმოების ორგანიზაციის ეს პროცესი, განმტკიცებული
თანამედროვე სახელმწიფოთა ჩარჩოებში, რომელნიც ფინანსიური
კაპიტალის ინტერესთა გამომხატველათ გადაიქცენ, სწარმოებდა ქვე-
მოდან. კაპიტალისტურად განვითარებული თითოეული „სახალხო მე-
ურნეობა“ გადაიქცა ერთგვარ „ნაციონალურ“ - სახელმწიფოებრივ
ტრესტად. მეორეს მხრივ, მსოფლიო მეურნეობის ეკონომიურათ მო-
წინავე ნაწილების ორგანიზაციის პროცესს თანსდევს მათ შორის
კონკურენციის უჩვეულო გამწვავება. საქონლის გადაჭარბებული რაო-
დენობით წარმოება, რომელიც მსხვილ წამოწყებათა ზრდასთანაა და-
კავშირებული, კარტელთა საექსპორტო პოლიტიკა და გასაღების
ბაზართა შემცირება კაპიტალისტური სახელმწიფოთა საბაჟო პოლი-
ტიკასთან დაკავშირებით; გაზრდილი დისპროპორციულობა კოლოსა-
ლურათ განვითარებულ ინდუსტრიასა და ჩამორჩენილ სოფლის მეურ-
ნეობას შორის; და, ბოლოს, კაპიტალის ექსპორტის საშინელი ზრდა
და ეკონომიური დამორჩილება მთელი ქვეყნებისა „ნაციონალურ“
საბანკო კონსორციუმების მიერ, — უკიდურესათ ამწვავებს წინააღმდე-
გობებს კაპიტალის „ნაციონალურ“ ჯგუფთა შორის. აქ ეს ჯგუფები
უკანასკნელ არგუმენტს სახელმწიფო ორგანიზაციის და, უპირველეს-
ად ყოვლისა, თავიანთ ჯარებისა და ფლოტის ძლიერებაში ხედავს.
ამ ბრძოლაში ძლიერი სახელმწიფოებრივ-სამხედრო ძალაუფლება უკა-

ნასკნელი კოზირია სახელმწიფოთა ხელში. ამ სახით, სამხედრო ძლიერება მსოფლიო ბაზარზე დამოკიდებულია, პირველ ყოვლისა, ერის ძალასა და შეკავშირებაზე, მის ფინანსიურ და სამხედრო რესურსებზე. სახელმწიფოებრივ-ნაციონალური და სამეურნეო ერთეული, რომელიც თვით იკმაყოფილებს თავის თავს და რომელიც უსაზღვროთაფართოვებს თავის ბუნებერაზულ ძლიერებას და მსოფლიო სამეფოს—მსოფლიო იმპერიის—შექმნასაც კი ლამობს,—აი, ფინანსიური კაპიტალის მიერ დასახული იდეალი.

„ცივით უყურებს იგი ხალხთა ბაბილონისებურ აღრევას, და ყველაზე უფრო მალა თავის საკუთარ ერს აყენებს. ერი რეალობაა, იგი ცხოვრობს ძლიერებით სავსე სახელმწიფოში, რომელიც სულ უფროდაუფრო აღიდებს თავის ძლიერებასა და სიდიდეს და რომლის ამალგებისკენაცაა მიმართული მთელი მისი ძალები. ამით ინდივიდუუმის ინტერესები მსხვერპლათ ეწირება უმაღლეს საერთო ინტერესებს, რომელნიც წარმოადგენენ ყოველივე სასიცოცხლო სოციალური იდეოლოგიის აუცილებელ პირობას; სახელმწიფო და ნაცია, რომელნიც მტრულათ არიან ხალხთან განწყობილნი, ერთიან მთლიან ერთეულშია შეკავშირებული, და ნაციონალური იდეა, როგორც მამოძრავებელი ძალა, პოლიტიკის მიერაა დამორჩილებული. კლასობრივი წინააღმდეგობანი მთელის ინტერესებისათვის სამსახურში გაქარწყლდენ და მოისპენ. ნაცვლათ კლასთა შორის სახიფათო ბრძოლისა, რომელიც ათასგვარ არასასიამოვნო გამოუცნობ შედეგებს უქადის მესაკუთრეებს, გამოდის საერთო მოქმედება ერისა, რომელიც გაერთიანებულია საერთო მიზნით—მისწრაფებით ეროვნულ განდიდებისაკენ“¹⁾.

ამ სახით ფინანსიური კაპიტალის ინტერესები ღებულობს დიად იდეოლოგიურ ფორმას, რომელიც უნდათ მოახვიონ თავზე მუშათა მასასაც, ვინაიდან, როგორც ფრიად სამართლიანათ აღნიშნავს, თავის თვალსაზრისით, ერთი გერმანელი იმპერიალისტი, „საჭიროა დაპატრონება არა მარტო ჯარის კაცთა ფეხებზე, არამედ აგრეთვე მათ გონებასა და სულზეც“²⁾.

¹⁾ P. Гильфердинг, 1. с., გვ. 515 რუს. თარგმანისა.

²⁾ „Die Deutsche Finanz-Reform der Zukunft“. III. Teil von „Staatsstreik oder Reformen“ von einem Ausland-Deutschen. Zürich, 1907. S. 203.

ბანუ. III. იმპერიალიზმი, როგორც კაპიტალისტური კონკურენციის გაზარტოვებული მასშტაბით განახლება.

თავი IX. იმპერიალიზმი, როგორც ისტორიული კატეგორია.

1. გულგარული გაგება იმპერიალიზმისა. 2. პოლიტიკის როლი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. 3. კლასიფიკაციათა მეთოდოლოგია საზოგადოებრივ მეცნიერებაში. 4. ფინანსიური კაპიტალის ხანა, როგორც ისტორიული კატეგორია. 5. იმპერიალიზმი, როგორც ისტორიული კატეგორია.

წინა თავებში ჩვენ შევეცადეთ დაგვემტკიცებინა, რომ იმპერიალისტური პოლიტიკა ისტორიული განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე ჩნდება. კაპიტალიზმის წინააღმდეგობანი აქ ერთ კვანძათ ისკვნებიან, რომელიც ცოტა ხნით იჭრება ხოლმე ომის მახვილით, რომ შემდეგ მომენტში კვლავ გაიკვანძონ კიდევ უფრო მაგრათ. ამიტომ გაბატონებულ კლასთა პოლიტიკა და მათი იდეოლოგია, რომელიც აუცილებლათ ჩნდება განვითარების ამ სტადიაში, უნდა იქნას დახასიათებული, როგორც სპეციფიკური მოვლენა¹⁾.

ლიტერატურაში, რომლითაც სავსეა წიგნის ბაზარი, ამჟამათ გაბატონებულია ორი soi-disant „თეორია“ იმპერიალიზმისა. ერთი თანამედროვე დაპყრობითი პოლიტიკაში ხედავს რასათა ბრძოლას: მაგალ., „სლაველებისა“ და „ტევტონებისა“, ამასთან, იმის მიხედვით, თუ რომელ ჯგუფს ეკუთვნიან, - ერთ რასას ქებას და ხოტბას ასხამენ, ხოლო მეორეში მისი მოწინააღმდეგეები ხედავენ ყოველივე ბოროტების განსახიერებას. მიუხედავათ იმისა, რომ ეს „თეორია“ ძველიცაა და გულგარულიც, ის დღემდე ცრუმორწმუნების სიმტკიცით სდგას, ვინაიდან ის ერთობ ხელსაყრელ ნიადაგს პოულობს გა-

1) იმპერიალიზმზე ვლაპარაკობთ, უმთავრ., როგორც ფინანსიურ კაპიტალის პოლიტიკაზე. მაგრამ იმპერიალიზმზე შეიძლება ვლაპარაკო, როგორც იდეოლოგიაზეც. აგრეთვე ლიბერალიზმი, „ერთის მხრივ, სამრეწველო კაპიტალის პოლიტიკაა (ვაჭრობის თავისუფლება და სხ.), მაგრამ იმავე დროს ამ ტერმინით აღინიშნება ხოლმე მთელი იდეოლოგიაც („პიროვნების თავისუფლება“ და სხ.)

ბატონებულ კლასთა „ნაციონალურ თვითშეგნების“ ზრდაში, რომელნიც პირდაპირ და უშუალოთ არიან დაინტერესებული ძველი ფსიქოლოგიური ნაშთების გამოყენებაში ფინანსიური კაპიტალის სახელმწიფო ორგანიზაციის სასარგებლოთ.

უბრალო მითითება ფაქტებზე ძირიან-ფესვიანათ არღვევს ამ თეორიას. ანგლო-საქსები, რომელთაც საერთო რასიული ძირი აქვთ გერმანელებთან, ყველაზე უფრო მტრულათ არიან განწყობილი ამ უკანასკნელთა მიმართ; ბულგარელები და სერბები, რომლებიც თითქმის ერთსა და იმავე ენაზე ლაპარაკობენ, ნამდვილი სლაველები არიან, აგრეთვე მტრობენ ერთმანეთს. კიდევ მეტი. პოლონელებში მოიპოვებიან მზურგალე მიმდევრები როგორც ავსტრიული, ისე რუსული ორიენტაციისა. იგივე უნდა ითქვას უკრაინელების შესახებაც, რომელთა ერთი ნაწილი განწყობილია რუსოფილურათ, ხოლო მეორე ავსტროფილურათ. მეორეს მხრივ, თითოეული მეზობელი კოალიცია აერთებს სულ სხვადასხვა რასას, ეროვნებას, ტომს. რა აქვთ საერთო, რასის თვალსაზრისით, ინგლისელებს, იტალიელებს, რუსებს, ესპანელებს და საფრანგეთის ახალშენების შავკანიან ველურებს, რომელნიც „სახელოვან რესპუბლიკას“ სასაკლაოზე მიყავს, როგორც ძველ რომაელებს თავისი კოლონიალური მონები. რა აქვთ საერთო გერმანელებს და ჩეხებს, უკრაინელებსა და ჰუნგრელებს, ბულგარელებსა და ოსმალებს, რომელნიც ერთად იბრძვიან მოკავშირეთა კოალიციის წინააღმდეგ? ეჭვს გარეშეა, რომ ბრძოლას აწარმოებს არა რასა, არამედ ბურჟუაზიის განსაზღვრულ ჯგუფთა **სახელმწიფო ორგანიზაციები**. ცხადია აგრეთვე, რომ „სახელმწიფო ძალების“ ესა თუ ის შეჯგუფება სრულებით არ განისაზღვრება რაღაც რასიულ ამოცანათა სოლიდარობით, არამედ კაპიტალისტურ მიზანთა სოლიდარობით, **მომენტთან შეფარდებით**. ტყუილათ კი არ გაიყვენ ახლა მტრულ ბანაკებათ სერბები და ბულგარელები, რომელნიც გუშინ ერთად იბრძოდნენ ოსმალეთის წინააღმდეგ. ტყუილათ კი არ მოხდა, რომ ინგლისი, რომელიც წინათ რუსეთის მტერი იყო, ახლა გამოდის მის დამცველად („გეგემონად“). აგრეთვე დამახასიათებელია, რომ იაპონია გვერდით უდგას რუსეთის ბურჟუაზიას, თუმცა 10 წლის წინათ იაპონიის კაპიტალი იარაღით ხელში ებრძოდა რუსეთის კაპიტალს¹⁾.

¹⁾ კარგათ აკრიტიკებს „რასიულ თეორიას“ Kautsky. იხ. მისი წიგნი, რომელიც უკვე ომის დროს გამოვიდა: „Rasse und judentum“.

წმინდა მეცნიერულ, ფალსიფიკაციის გარეშე მდგომ თვალსაზრისით ამ თეორიის სიყალბე ცხადზე, უცხადესია. მიუხედავად ამისა, მას მაინც თავგამოდებით იცავენ როგორც პრესაში, ისე საუნივერსიტეტო კათედრებიდან იმ „საკმაო საფუძვლის“ გამო, რომ ის ცოტა სარგებელს არ პირდება **ბატონ კაპიტალს**¹⁾.

მაგრამ სამართლიანობა მოითხოვს აღვნიშნოთ, რომ იმპერიალისტურ „მეცნიერულ“ წრეებში, სხვადასხვა „რასის“ სახელმწიფო კონსოლიდაციის ზრდასთან ერთად, რომელნიც გაერთიანებული არიან მილიტარისტული სახელმწიფოს რკინის მუშტით, ემჩნევა ნაკლებათ ვულგარული, მაგრამ არსებითად ასეთივე ყალბი ცდა ტერიტორიალურ-ფსიქოლოგიური ხასიათის თეორიის შექმნისა. „რასის“ მაგიერ აქ გამოდის მისი სუროგატი „შუა ევროპის“, „ამერიკის“ და სხ. „კაცობრიობის“ სახით²⁾. ეს თეორიაც ძლიერ დაშორებულია ჭეშმარიტებაზე, ვინაიდან ის ყურადღებას არ აქცევს ძირითად ნიშანს თანამედროვე საზოგადოებისას—მის **კლასობრივ** სტრუქტურას და გაბატონებული კლასების ინტერესებში ხედავს „მთელის“ ეგრეთ-წოდებულ „საერთო“ ინტერესებს.

მეორე ძლიერ გავრცელებული „თეორია“ იმპერიალიზმისა განმარტავს ამ უკანასკნელს როგორც საერთოდ დაპყრობითი პოლიტიკას. შეხედულობით შეიძლება ვილაპარაკოთ ალექსანდრე მაკედონელისა და ესპანელ დამპყრობელთა, კართაგენისა და ივანე III, ძველი რომისა და თანამედროვე ამერიკის, ნაპოლეონისა და ჰინდენბურგის იმპერიალიზმზე.

მიუხედავად ამ თეორიის სიმარტივისა, ის მაინც არ არის სწორი და სამართლიანი. არ არის მართალი ეს თეორია იმიტომ, რომ ის „ხსნის“ **ჟველაფერს**, ე. ი. არაფერს.

გაბატონებულ კლასთა ყოველ პოლიტიკას („წმინდას“, სამხედროს და ეკონომიურსაც) სრულებით გარკვეული ფუნქციონალური მნიშვნელობა აქვს. იზრდება რა წარმოების განსაზღვრულ წესის

¹⁾ ომის დროს „მეცნიერული“ ლიტერატურა აუარებელ მაგალითს იძლევა სულ უბრალო ჭეშმარიტებათა ბარბაროსულ დამახინჯებისა. ყოველგვარ ხრიკებს მიმართავენ ხოლმე, ოღონდ კი დაამტკიცონ კულტურული სიკოტრე და თანდაყოლილი სისაგაძლე მოწინააღმდეგის „რასის“ („minderwertige Nationen“). ერთ-ერთ ფრანგულ ჟურნალში დაბეჭდილი იყო თავისებური „გამოკვლევა“, რომელიც სერიოზულად უმტკიცებდა თავის მკითხველებს, რომ გერმანელების შარდი $\frac{1}{3}$ უფრო შხამიანია საზოგადოთ მოკავშირეთა და კერძოთ ფრანგების შარდთან შედარებით.

²⁾ იხ. F. Naumann: „Mitteleuropa“.

ნიადაგზე, ის წარმოადგენს მოცემულ წარმოებითი ურთიერთობის მარტივ და გაფართოვებულ განახლების საშუალებას. ფეოდალთა პოლიტიკა ამაგრებს და აფართოებს ფეოდალურ წარმოებითი ურთიერთობებს. სავაჭრო კაპიტალის პოლიტიკა აფართოებს სწორეთ სავაჭრო კაპიტალიზმის ასპარეზს. ფინანსიური კაპიტალიზმის პოლიტიკასულ უფროდაუფრო აფართოებს ფინანსიური კაპიტალის წარმოებითი ბაზას.

სავსებით ცხადია, იგავე შეიძლება ითქვას ომის შესახებაც. ომი არის საშუალება განსაზღვრული წარმოებითი ურთიერთობათა განახლებისა. დაპყრობითი ომი არის საშუალება ამ ურთიერთობათა სულ უფრო და უფრო გაფართოვებული მასშტაბით განახლებისა. მაგრამ ომის განსაზღვრა მარტივად როგორც დაპყრობითი ომის, სრულებით არ კმარა იმ უბრალო მიზეზით, რომ ამით არ იქნება აღნიშნული მთავარი: რაგვარ წარმოებითი ურთიერთობებს ამაგრებს ან აფართოვებს ეს ომი, რომელი ბაზისის გაფართოებას ემსახურება ესა თუ ისე „დაპყრობითი პოლიტიკა“¹⁾.

ბურჟუაზიული მეცნიერება ამას ვერ ხედავს და არც უნდა დაინახოს, მას ვერ ვაუგია, რომ სხვადასხვა „პოლიტიკის“ კლასიფიკაციის საფუძვლათ უნდა იქნას მიჩნეული საზოგადოებრივი ეკონომიკა, რომლის ბაზაზედ იბადება ეს „პოლიტიკები“. კიდევ მეტი, მას მიდრეკილება აქვს ვერ შეამჩნიოს ის უდიდესი განსხვავებანი, რომელნიც ეკონომიური განვითარების სხვადასხვა პერიოდებს შორის არსებობენ და სწორეთ ახლა, როცა თანამედროვე ხანის ისტორიულ-ეკონომიური პროცესის თავისებურობანი ასე ძლიერ იპყრობენ ჩვენს ყურადღებას, ბურჟუაზიულ პოლიტიკურ ეკონომიაში გამეფებულია ყველაზე ნაკლებათ ისტორიული, ავსტრიული და ინგლის-ამერიკული სკოლა²⁾. პუბლიცისტები და მეცნიერები ცდილობენ დახატონ თანამედროვე იმპერიალიზმი მსგავსათ ძველი დროის გმილების პოლიტიკისა მათი „imperium“-ით.

1) ცნობილია კლ აუზ გიციის დებულება, რომ ომი არის პოლიტიკის გაგრძელება სხვა საშუალებებით. მაგრამ თვით პოლიტიკა არის აქტიური „გაგრძელება“ სივრცეში წარმოების ამა თუ იმ წესისა.

2) აღსანიშნავია, რომ ისეთ მეცნიერებსაც კი, როგორიცაა რუსი ისტორიკოსი რ. ვიპერი, უზომოთ უყვართ მოვლენების „მოდერნიზაცია“ და ყველა ისტორიული საზღვრების მოშლა. თუმცა ვიპერი ამ ბოლო ხანს მოგვევლინა როგორც აღვირწახსნილი შოვინისტური ცილისმწამებელი, რომელმაც თავშესაფარი მოქალ. რიაბუშინსკთან იპოვა.

ასეთია ბურჟუაზიულ ისტორიკოსთა და ეკონომისტთა „მეთოდური“ „ანტიკური ქვეყნის“ მონათმფლობელობის წესწყობილებისა (სავაჭრო კაპიტალისა და ხელოსნობის ჩანასახებით) და „თანამედროვე კაპიტალიზმს შორის ძირითადი განსხვავების მიჩქმალვისა. ამ შემთხვევაში მიზანი ერთია: საჭიროა დამტკიცება მუშათა დემოკრატიის მისწრაფებათა უნაყოფოებისა და უაზრობისა და მისი გათანაბრება ლუმპენ-პროლეტარიატთან, ძველი დროის მუშებთან და ხელოსნებთან.

წმინდა-მეცნიერული თვალსაზრისით ყველა ამგვარი თეორია უარესათ ყალბია. თუ ჩვენ გვინდა განვითარების რომელიმე ეპოქის თეორიულათ ახსნა-გაგება, ჩვენ უნდა გავიგოთ იგი მისი თავისებურობებით, განსხვავებით, მისი და მხოლოდ მისი დამახასიათებელ თვისებებით. ის, ვინც, „პოლკოვნიკ ტორენსის“ მსგავსათ, ველურის ჯოხში კაპიტალის დასაწყისს ხედავს, ანდა ვინც, მსგავსათ „ავსტრიული შკოლისა“, პოლიტიკურ ეკონომიაში კაპიტალს განმარტავს ხოლმე, როგორც საწარმოვო საშუალებას (რაც არსებითად ერთი და იგივეა), ის ვერასოდეს ვერ გაერკვევა კაპიტალისტური განვითარების ტენდენციებში და მათ ვერ ააგებს ერთ მთლიან თეორიულ სისტემაში. აგრეთვე თანამედროვე მსოფლიო მეურნეობის განვითარებაში ვერაფერს გაიგებს ის ისტორიკოსი ან ეკონომისტი, რომელიც თანამედროვე კაპიტალიზმის სტრუქტურას, ე. ი. თანამედროვე წარმოებითი ურთიერთობებს გაუთანაბრებს წარმოებითი ურთიერთობათა იმ მრავალრიცხოვან ტიპებს, რომელნიც იწვევდნენ ხოლმე დაპყრობითი ომებს. უნდა გამოვეყოთ ის თავისებურობა, რაც **ანსხვავებს** ჩვენს დროს და გავუკეთოთ მას ანალიზი. ასეთი იყო **მარქსის** მეთოდი, ასე უნდა მიუდგეს მარქსისტი **იმპერიალიზმის** ანალიზს ¹⁾.

ახლა ჩვენთვის გასაგებია, რომ შეუძლებელია ამა თუ იმ პოლიტიკის გამოხატულებათა მხოლოდ და მარტო გარეგნული ფორმების ანალიზით დაკმაყოფილება; არ შეიძლება დაკმაყოფილება, მაგალითად, მისი განმარტებით, როგორც „დაპყრობითი“, „ექსპანსიური“, „ძალდატანებითი“ პოლიტიკისა და სხ. საჭიროა **იმ ბაზისის** ანალიზი,

¹⁾ მარქსისტული ეკონომიის მეთოდოლოგია საუცხოვოთ აქვს მარქსის განვითარებული მისი „Einleitung zur einer Kritik der politischen Oekonomie“-ში. სამწუხაროთ, ეს გენიალური შრომა, კაუცკის მიერ გამოქვეყნებული და მარქსის „Zur Kritik der Politischen Oekonomie“-აზე დართული, დღემდე არ არის გადმოთარგმნილი რუსულ ენაზე (ეს შესავალი უნდა გავარჩიოთ „Zur Kritik“-ის წინასიტყვაობისგან, რომელიც შეიცავს ისტორიული მატერიალიზმის თეორიის ძირითად დებულებებს).

რომელზედაც იგი წარმოიშვის და რომლის გაფართოებასაც ემსახურება.—ზემოთ ჩვენ იმპერიალიზმი განვმარტეთ, როგორც **ფინანსიური კაპიტალის** პოლიტიკა. ამით გამოვკვეთულია მისი ფუნქციონალური მნიშვნელობა. ეს პოლიტიკა გამოდის ფინანსიურ-კაპიტალისტური სტრუქტურის მატარებლათ, იგი უმორჩილებს სამყაროს ფინანსიურ კაპიტალის ბატონობას, კაპიტალისტური წინა დროის ან ძველი კაპიტალისტური წარმოებითი ურთიერთობათა ადგილზე იგი აყენებს ფინანსიური კაპიტალიზმის წარმოებითი ურთიერთობებს, სწორედ ისე, როგორც ფინანსიური კაპიტალიზმი (რომელიც უნდა გავარჩიოთ ფულის კაპიტალიზმისგან: ფინანსიური კაპიტალის დამახასიათებელ თვისებას შეადგენს ის, რომ იგი ერთსა და იმავე დროს არის საბანკოც და სამრეწველო კაპიტალიც) არის ისტორიულად განსაზღვრული (შემოფარგლული) ეპოქა, რომელიც დამახასიათებელია მხოლოდ უკანასკნელი ათეული წლებისთვის, სწორედ ისე იმპერიალიზმიც, როგორც ფინანსიური კაპიტალიზმის პოლიტიკა, არის სპეციფიკური ისტორიული კათეგორია.

იმპერიალიზმი დაპყრობითი პოლიტიკაა. მაგრამ ყოველი დაპყრობითი პოლიტიკა იმპერიალიზმი როდია. ფინანსიურ კაპიტალს სხვა პოლიტიკის წარმოება არ შეუძლია. ამიტომ, როცა ვლაპარაკობთ იმპერიალიზმზე, როგორც ფინანსიური კაპიტალის პოლიტიკაზე, მისი დაპყრობითი ხასიათი იგულისხმება; მაგრამ, გარდა ამისა, აქ აღინიშნება ხოლმე ისიც, **თუ რაგვარ წარმოებითი ურთიერთობათა განახლებას ემსახურება ეს დაპყრობითი პოლიტიკა**. კიდევ მეტი, ეს განმარტება შეიცავს აგრეთვე მთელს რიგს სხვა ისტორიულ თვისებათა და დამახასიათებელთა. მართლაც, როცა ფინანსიურ კაპიტალზე ვლაპარაკობთ, ვგულისხმობთ უაღრესათ განვითარებულ სამეურნეო ორგანიზმებს და, მაშასადამე, მსოფლიო გარდაბმულობათა განსაზღვრულ სიფართოვეს და ინტენსივობას, **განვითარებული მსოფლიო მეურნეობის** არსებობას; ამით იგულისხმება განსაზღვრული მდგომარეობა საწარმოო ძალებისა, ეკონომიური ცხოვრების ორგანიზაციული ფორმებისა, კლასთა შორის ურთიერთ-დამოკიდებულება და, მაშასადამე, განსაზღვრული **მომავალი** სამეურნეო ურთიერთობათა და სხ., ბრძოლის ფორმაც და საშუალებებიც კი, სახელმწიფო ძალების ორგანიზაცია, სამხედრო ტექნიკა და სხ.—ყველაფერი ეს იგულისხმება ცოტათ თუ ბევრათ განსაზღვრული სიდიდის, მაშინ როცა „დაპყრობითი პოლიტიკის“ ფორმულა გამოსადეგია ზღვის ავაზაკებისათვის, საქარავნო ვაჭრობისათვის და იმპერიალიზმისათვისაც; სხვანაირათ რომ ვსთქვათ, „დაპყრობითი პოლიტიკის“ ფორ-

მულა არაფერს განმარტავს, მაშინ როცა „ფინანსიური კაპიტალის მტაცებლობითი პოლიტიკა“ ახასიათებს იმპერიალიზმს, როგორც ისტორიულათ განსაზღვრულ სიდიდეს.

ფინანსიური კაპიტალიზმის ეპოქა რომ ისტორიულათ შემოფარგლული მოვლენაა, აქედან, რასაკვირველია, არ უნდა გამოვიყვანოთ დასკვნა, რომ ის გაჩნდა, როგორც *deus ex machina*. ნამდვილათ იგი ისტორიული გაგრძელებაა სამრეწველო კაპიტალის ეპოქისა, სწორედ ისე, როგორც ეს უკანასკნელი გაგრძელებაა სავაჭრო-კაპიტალისტური ფაზისა. ამიტომ კაპიტალიზმის ძირითადი წინააღმდეგობანი, რომელნიც მის განვითარებასთან ერთად მუდმივ განახლების პროცესში არიან გაფართოვებულ საფუძველზე, ჩვენს ეპოქაში განსაკუთრებით აშკარა და გარკვეულ გამოხატულობას პოულობენ. ესევე უნდა ითქვას კაპიტალიზმის ანარქიულ სტრუქტურაზე, რომელიც კონკურენციაში გამოიხატება. კაპიტალისტური საზოგადოების ანარქიული ხასიათი იმაში მდგომარეობს, რომ საზოგადოებრივი მეურნეობა არ წარმოადგენს ორგანიზაციულათ შეკავშირებულ კოლექტივს, რომელსაც ხელმძღვანელობს ერთი ნება, არამედ სისტემას ერთმანეთთან გაცვლა-გამოცვლის საშუალებით დაკავშირებულ მეურნეობათა, რომელნიც ამზადებენ თვითეული ცალკ-ცალკე თავის პასუხისმგებლობის ქვეშ და ვერასოდეს ვერ ახერხებენ ცოტათ თუ ბევრათ შეუფარდონ თავისი წარმოება საზოგადოებრივი მოთხოვნის სიდიდეს და სხვა ინდივიდუალურ მეურნეობათა წარმოებას. ეს იწვევს მეურნეობათა ბრძოლას ერთმანეთს შორის, მათ **კაპიტალისტურ კონკურენციას**. ამ კონკურენციის ფორმები შეიძლება იყოს ფრიად სხვადასხვანაირი. კერძოდ, იმპერიალისტური პოლიტიკა არის საკონკურენციო ბრძოლის ერთერთი ფორმა, და ჩვენ გვინდა განვიხილოთ იგი შემდეგ თავში, როგორც კერძო შემთხვევა კაპიტალისტური კონკურენციისა, სახელდობ კონკურენციისა ფინანსიური კაპიტალის ეპოქაში.

თავი X. კაპიტალის კონცენტრაციისა და ცენტრალიზაციის პროცესების განახლება მსოფლიო მასშტაბით.

1. კაპიტალის კონცენტრაცია. კაპიტალის კონცენტრაცია ერთპიროვნულ წამოწყებებში. კაპიტალის კონცენტრაცია ტრესტებში. კაპიტალის კონცენტრაცია ორგანიზაციულათ შეკავშირებულ „ნაციონალურ მეურნეობებში“ („სახელმწიფო-ებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტებში“). 2. კაპიტალის ცენტრალიზაცია. ბრძოლა ერთპიროვნულ წამოწყებების; ტრესტების ბრძოლა; „სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა ბრძოლა“. 3. თანამედროვე ეპოქის კაპიტალისტური ექსპანსია, როგორც კერძო შემთხვევა კაპიტალის ცენტრალიზაციისა. ერთგვაროვან სტრუქტურათა გაერთიანება (პორიზონტალური ცენტრალიზაცია). აგრარულ ქვეყნების გაერთიანება (ვერტიკალური ცენტრალიზაცია, კომბინაცია).

კაპიტალისტური განვითარების ორი უმთავრესი პროცესი არის პროცესი კაპიტალის კონცენტრაციისა და პროცესი კაპიტალის ცენტრალიზაციისა, რომელთაც ძლიერ ხშირათ ერთმანეთში ურევენ, მაგრამ რომელნიც სასტიკათ უნდა იქნან გარჩეული ერთი მეორისგან. მარქსი ასეთ განმარტებას იძლევა ამ ცნებათათვის:

„თვითმეული ინდივიდუალური კაპიტალი, ამბობს იგი, წარმოადგენს საწარმოვო საშუალებათა ერთგვარ კონცენტრაციას შესაფერ ბატონობით მუშათა განსაზღვრულ მასაზე. თვითმეული დაგროვება ახალი დაგროვების საშუალებათ ხდება. სიმდიდრე, რომელიც კაპიტალის ფუნქციებს ასრულებს, იზრდება. ამავე დროს დაგროვება აღი-დებს მის კონცენტრაციას ინდივიდუალურ კაპიტალისტთა ხელში და ამით აფართოვებს მსხვილი წარმოების ნიადაგს და წარმოების სპეციფიკურ კაპიტალისტურ წესებს. საზოგადოებრივი კაპიტალის ზრდა სწარმოებს მრავალ ინდივიდუალურ კაპიტალის ზრდის საშუა-ლებით... ორი გარემოება ახასიათებს კონცენტრაციის ამ გვარეობას, რომელიც უშუალოთაა დამყარებული ამ დაგროვებაზე ან თითქმის სრულებით ეთანაბრება მას (ხაზი ჩვენია. ნ. ბ.). ჯერ ერთი, საზოგადოებრივ საწარმოვო საშუალებათა კონცენტრაციის ზრდა ინდივიდუალურ კაპიტალისტთა ხელში, სხვა თანაბარ პირობებში, საზოგადოებრივი სიმდიდრის ზრდით იფარგლება. მეორე საზოგადოებრივი კაპიტალის ნაწილი იყოფა მრავალ კაპიტალისტთა შორის, რომელნიც უპირისპირდებიან ერთმანეთს, როგორც დამოკიდებული და ერთმანეთთან მოქიშვე მწარმოებლები“. „მთელი საზოგადოებრივი კაპიტალის ასეთ დაქსაქსვას მრავალ ინდივიდუალურ კაპიტალთ ანუ მისი ნაწილების ერთმანეთისგან დაცილებას (მარქსს სახეში აქვს ქონების გაყოფა და სხ. ნ. ბ.) წინ ედგება მათი ერთმანეთისადმი მი-

მზიდველობა. ეს უკვე აღარაა წარმოების საშუალებათა უბრალო კონცენტრაცია, რომელიც სავსებით ეთანაბრება დაგროვებას, უბრალო ბატონობა შრომაზე. ეს არის უკვე შექმნილი კაპიტალების კონცენტრაცია, მათი ინდივიდუალური დამოკიდებულების მოსპობა, კაპიტალისტის მიერ კაპიტალისტის ექსპროპრიაცია, მრავალ წვრილ კაპიტალის მცირერიცხოვან მსხვილ კაპიტალად გარდაქცევა. ეს პროცესი პირველისაგან განირჩევა იმით, რომ იგი გულისხმობს მხოლოდ ცვლილებებს იმ კაპიტალების განაწილებაში, რომელნიც უკვე არსებობენ და წარმოებას ემსახურებიან... აქ კაპიტალი იზრდება კაპიტალისტთა ერთ ჯგუფის ხელში, იმიტომ რომ იქ იგი ხელიდან გაუსხლტა კაპიტალისტთა დიდ ჯგუფს. **სწორედ ეს არის ცენტრალიზაცია ამ სიტყვის საკუთარი მნიშვნელობით, რომელიც უნდა გავარჩიოთ დაგროვებისა და კონცენტრაციისაგან**¹⁾.

ამ სახით, კონცენტრაცია არის კაპიტალის გადიდება იმ ზედმეტი ღირებულების კაპიტალად ქცევის საშუალებით, რომელსაც ჰქმნის თვით ეს კაპიტალი; ცენტრალიზაცია კი უნდა გავიგოთ, როგორც სხვადასხვა ინდივიდუალური კაპიტალის ერთ კაპიტალში შეერთება.—კაპიტალის კონცენტრაცია და ცენტრალიზაცია გადის განვითარების სხვადასხვა ფაზას, რომელნიც საჭიროა განვიხილოთ. ამასთან აღვნიშნავთ, რომ ორივე პროცესი, კონცენტრაცია და ცენტრალიზაცია, მუდმივად მოქმედებენ ერთმანეთზე. კაპიტალის დიდი კონცენტრაცია აჩქარებს უფრო წვრილ წარმოებათა მსხვილების მიერ ჩაყლაპვას და, პირიქით, ცენტრალიზაცია აძლიერებს ინდივიდუალური კაპიტალის დაგროვებას და, მაშასადამე, ამწვავებს კონცენტრაციის პროცესს.

კონცენტრაციის პროცესის პირვანდელ ფორმას წარმოადგენს **კაპიტალის კონცენტრაცია ერთპიროვნულ წამოწყებაში**. ეს ფორმა წარმოადგენდა უმთავრეს ფორმას წარსული საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედამდე. საზოგადოებრივი კაპიტალის დაგროვება აქ გამოიხატება ცალკე წამოწყებათა პატრონების კაპიტალის დაგროვებაში, რომელნიც დაპირდაპირებული არიან ერთმანეთთან როგორც კონკურენტები. სააქციო საზოგადოებათა განვითარებამ, რომელმაც შესაძლებლად გახადა ცალკე მწარმოებელთა საგრძნობი რიცხვის კაპიტალების გამოყენება და საბოლოოდ ძირი გამოუთხარა ერთპიროვნულ წამოწყების პრინციპს, შექმნა იმავე დროს პირობები მსხვილი

¹⁾ კ. მარქსი: კაპიტალი, ტ. I, გვ. 448-449. სტრუქტურის თარგმანი. უკანასკნელი ხაზი ჩვენია.

მონოპოლისტური მწარმოებელთა კავშირებისათვის. — კაპიტალის კონცენტრაციამ აქ სხვა ფორმა მიიღო, სახელდობ **ფორმა ტრესტებში კონცენტრაციისა**. კაპიტალის დაგროვება უკვე აღარ იწვევს ერთპიროვნული მწარმოებელთა კაპიტალის გადიდებას: იგი გადაიქცა მწარმოებელთა ორგანიზაციების კაპიტალთა გადიდების საშუალებათ. დაგროვების ტემპი საოცრად ძლიერდება. აუარებელი ზედმეტი ღირებულება, რომელიც ბევრად აღემატება კაპიტალისათა უმნიშვნელო ჯგუფის მოთხოვნილებებს, ღებულობს კაპიტალის სახეს, რომ მოძრაობის ახალი ციკლი დაიწყოს. მაგრამ არც ამაზე ჩერდება განვითარება. ცალკე წარმოებითი დარგები სხვადასხვა გზით უკავშირდება ერთმანეთს ერთ მთელში და ამ სახით ერთ ორგანიზაციულად საკმაოდ შეკავშირებულ კოლექტივს ჰქმნის. ფინანსიურმა კაპიტალმა მთელი ქვეყანა რკინის არტახებში მოაქცია. „**სახალხო მეურნეობა**“ ერთი ბუმბერაზული კომბინატიური ტრესტის სახეს იღებს, რომელშიაც მონაწილეობენ ფინანსიური ჯგუფები და სახელმწიფო ასეთ ორგანიზაციებს სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტებს უწოდებს. ცხადია, არ შეიძლება მათი სტრუქტურის გათანაბრება ტრესტის, ამ სიტყვის საკუთარი მნიშვნელობით, სტრუქტურასთან: უკანასკნელი წარმოადგენს გაცილებით უფრო ცენტრალიზაციურ და უფრო ნაკლებად ანარქიულ ორგანიზაციას. მაგრამ რამდენადმე, განსაკუთრებით კაპიტალიზმის წინა ფაზასთან შედარებით, ეკონომიურად განვითარებული სახელმწიფოები იმდენად მიუახლოვდნენ ისეთ მდგომარეობას, როცა თამამად შეიძლება შევხედოთ მათ, როგორ თავისებური ტრესტის მსგავს ორგანიზაციებს, ანუ, როგორც ჩვენ მათ ვუწოდეთ, სახელმწიფოებრივ - კაპიტალისტურ ტრესტებს. ამიტომ ახლა შეიძლება ვილაპარაკოთ **კაპიტალის კონცენტრაციაზე სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტების სახით**, რომელნიც წარმოადგენენ შემადგენელ ნაწილებს უფრო დიდი საზოგადოებრივ-სამეურნეო ასპარეზისა, მსოფლიო მეურნეობისა.

მართალია, ჯერ კიდე ადრინდელი ეკონომისტები ლაპარაკობდნ „კაპიტალის დაგროვებაზე ცალკე ქვეყნებში“, — ეს იყო ერთ-ერთი ყველაზე უფრო საყვარელი თემა, რასაც მოწმობს თუნდაც ადამ სმითის უმთავრესი შრომის სათაური. მაგრამ მაშინ ამ გამოთქმას არსებითად სულ სხვა აზრი ჰქონდა, ვინაიდან „სახალხო მეურნეობა“ ანუ „ქვეყნის მეურნეობა“ სრულებით არ წარმოადგენდა კოლექტიურ-კაპიტალისტურ წამოწყებას, ერთ მთლიან ბუმბერაზულ კომბინატიურ ტრესტს, ფორმას, რომელიც მიიღო თანამედროვე კაპიტალიზმის მოწინავე ქვეყნებმა.

კონცენტრაციის ფორმათა შეცვლასთან პარალელურად სწარმოებდა **ცენტრალიზაციის** ფორმათა შეცვლა. წამოწყებათა ერთპიროვნულ ფორმის დროს საკონკურენციო ბრძოლაში დაპირდაპირებული იყვნენ ცალკე კაპიტალისტები. „სახალხო მეურნეობა“ წარმოადგენდა მხოლოდ და მარტო მთლიანობას ამ შედარებით მცირე ერთეულთა, რომელნიც დაკავშირებული იყვნენ ერთმანეთთან გაცვლა-გამოცვლით და კონკურენციას ეწეოდნენ, უმთავრესად, „ნაციონალურ ჩარჩოებში“. ცენტრალიზაციური პროცესი გამოიხატებოდა წვრილ კაპიტალისტთა ჩაყლაპვაში, მსხვილ ერთპიროვნულ წამოწყებათა ზრდაში. მსხვილ და ბუმბერაზულ წამოწყებათა ზრდასთან ერთად სულ უფრო და უფრო სუსტდებოდა კონკურენციის **ექსტენსიური** ხასიათი (ამა თუ იმ ტერიტორიალურ ფარგლებში): კონკურენტთა რიცხვი მცირდებოდა ცენტრალიზაციის პროცესთან ერთად. მაგრამ საოცრად გადიდდა კონკურენციის **ინტენსივობა**, ვინაიდან უფრო მსხვილ წამოწყებათა შემცირებულმა რიცხვმა იმდენი საქონელი მოაზღვავა ბაზარზე, რამდენიც არ უნახავს ადრინდელ ეპოქებს. დაბოლოს, კაპიტალის კონცენტრაციას და ცენტრალიზაციას მოჰყვა ტრესტების შექმნა. საკონკურენციო ბრძოლამ მიაღწია კიდევ უფრო მაღალ საფეხურს, ფრიად მრავალრიცხოვან ერთპიროვნულ წამოწყებათა კონკურენციისგან ის გადაიქცა სამკვდრო-სასიცოცხლო კონკურენციად რამდენსამე გრანდიოზულ კაპიტალისტურ შეერთებათა შორის, რომელნიც აწარმოებენ რთულ და საკმაოდ შეგნებულ პოლიტიკას. დაბოლოს, ისპობა კონკურენცია წარმოების მთელ ცალკე დარგებში,—მით უფრო მძლავრად ჩაღდება ომი სხვადასხვა დარგის სინდიკატებს შორის ზედმეტი ღირებულების გაყოფისათვის: ორგანიზაციები, რომელნიც ფაბრიკატებს ამზადებენ, ებრძვიან ნედლი მასალის დამმზადებელ სინდიკატებს და პირიქით. საცენტრალიზაციო პროცესი თანდათან მიდის კიდევ უფრო შორს. კომბინაცია და საბანკო კონცერნები აერთებს მთელ „ნაციონალურ“ წარმოებას, რომელიც კავშირთა-კავშირის სახეს ღებულობს და, ამ სახით, სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტად იქცევა. კონკურენცია აღწევს განვითარების უაღრეს, გონებისათვის დასაშვებ უკანასკნელ საფეხურს: **სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა კონკურენციის მსოფლიო ბაზარზე**. „ნაციონალურ“ მეურნეობის ფარგლებში კონკურენცია მინიმუმამდე სუსტდება მხოლოდ იმისთვის, რომ იფეთქოს გრანდიოზულ, არასოდეს, არც ერთ წინანდელ ისტორიულ ეპოქაში არ ნახულ სიმწვავეთ. „ნაციონალურ მეურნეობათა“ კონკურენციას, ამ „ნაციონალურ მეურნეობათა“, ე. ი. გაბატონებულ კლასთა შორის

კონკურენციას, რასაკვირველია, წინადაც ჰქონდა ადგილი. მაგრამ მას სულ სხვა ხასიათი ჰქონდა, რადგანაც ამ „ნაციონალურ“ მეურნეობათა სტრუქტურა სულ სხვანაირი იყო. „ნაციონალური მეურნეობა“ არ გამოდიოდა მსოფლიო ბაზრის ასპარეზზე, როგორც ერთგვაროვანი, ორგანიზაციულად შეკავშირებული, ეკონომიურად არაჩვეულებრივად ძლიერი მთელი; მის შიგნით უეჭველად მეფობდა თავისუფალი კონკურენცია. და, პირიქით, ძლიერ სუსტი იყო კონკურენცია მსოფლიო ბაზარზე. ახლა, ფინანსური კაპიტალიზმის ხანაში, როცა სიმძიმის ცენტრი გადატანილია გრანდიოზულ, ორგანიზაციულად მჭიდროდ შეკავშირებულ ეკონომიურ სხეულთა კონკურენციაზე, რომელთაც კოლოსალური სამხედრო უნარი აქვთ „ერთა“ მსოფლიო შეჯიბრებაში, ყველაფერმა სულ სხვა სახე მიიღო. აქ კონკურენციის ვაქხანალია უაღრეს წერტილს აღწევს,—მასთან ერთად ტრანსფორმაციას განიცდის და უმაღლეს ფაზაში გადადის **კაპიტალის ცენტრალიზაციის პროცესი**. წვრილი კაპიტალების ჩაყლაპვა, სუსტ ტრესტთა ჩაყლაპვა, თითქმის მსხვილ ტრესტთა ჩაყლაპვაც კი მეორე ხარისხიდან ადგილს იკავებს და საბავშვო სათამაშოს წააგავს შედარებით მთელი ქვეყნების ჩაყლაპვასთან, რომელთაც ძალით ჰგლეჯენ მათ სამეურნეო ცენტრებს და შეჰყავთ გამარჯვებულ „ერის“ ეკონომიურ სისტემაში. ამ სახით, იმპერიალისტური ანექსია კერძო შემთხვევაა კაპიტალის ცენტრალიზაციისაკენ მიმართული საერთო კაპიტალისტური ტენდენციისა, მის ცენტრალიზაციისაკენ იმ მაქსიმალურ მსხვილ მასშტაბით, რომელიც შეეფერება სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა კონკურენციას. ამ შეტაკების ასპარეზია მსოფლიო მეურნეობა, მისი ეკონომიური და პოლიტიკური საზღვარი—მსოფლიო ტრესტი, ერთი მსოფლიო სახელმწიფო, დამორჩილებული გამარჯვებულთა ფინანსური კაპიტალის მიერ, რომელმაც ასიმილიაცია უყო სხვა ყველაფერს,—აი იდეალი, რომელიც არ დასიზმრებია წარსულ საუკუნეთა ყველაზე უფრო ფანტასტიურ გონების პატრონ პირებს.

შეიძლება გავარჩიოთ ერთმანეთისაგან ორგვარი ცენტრალიზაცია: პირველი, როცა ერთი სამეურნეო ორგანიზაცია ჰყლაპავს მეორეს, მის მსგავსს, მეორე—ცენტრალიზაცია ვერტიკალური, როცა სამეურნეო ორგანიზაცია ჰყლაპავს მეორე, სხვა გვარის ორგანიზაციას. მეორე შემთხვევაში საქმე გვაქვს „სამეურნეო დამატებასთან“, ანუ კომბინაციასთან. ამ ჟამად, როცა კაპიტალთა კონკურენცია და ცენტრალიზაცია მსოფლიო მასშტაბით სწარმოებს, ჩვენ ვხვდებით სწორედ ორივე ტიპს. თუ ერთი ქვეყანა, ერთი სახელმწიფოებრივ-

კაპიტალისტური ტრესტი ჰყლაპავს მეორეს, ნაკლებად ძლიერს, მაგრამ დაახლოვებით მსგავსი ეკონომიური სტრუქტურისას, — ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს კაპიტალის ჰორიზონტალურ ცენტრალიზაციასთან. და თუ სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტში ჩაირიცხება მეურნეობრივად დამატებითი ერთეული, მაგალ. აგრარული ქვეყანა — მაშინ საქმე გვაქვს კომბინაციის შექმნა-დაარსებასთან. არსებითად, აქ იბადებიან იგივე წინააღმდეგობანი და მოქმედობს იგივე ძალები, რაც „ნაციონალურ მეურნეობათა“ ჩარჩოებში; კერძოდ, ნელლი მასალის გაძვირება იწვევს კომბინატიურ წამოწყებათა წარმოშობას. ამ სახით, ბრძოლის უმაღლეს საფეხურზე წარმოიშვის იგივე წინააღმდეგობა სხვადასხვა დარგს შორის, მაგრამ გაცილებით გაფართოებულ მასშტაბით.

თანამედროვე მსოფლიო მეურნეობის განვითარების კონკრეტულმა პროცესმა იცის ორივე ეს ფორმა. ჰორიზონტალური იმპერიალისტური ანექსიის მაგალითს წარმოადგენს გერმანიის მიერ ბელგიის დაპყრობა, ვერტიკალურ ანექსიის მაგალითს — ეგვიპტეს დაპყრობა ინგლისის მიერ. მიუხედავად ამისა, ჩვეულებრივად იმპერიალიზმში ხედავენ მხოლოდ და მარტო კოლონიალურ დაპყრობას. ასეთი, სინამდვილესთან შეუფერებელი, წარმოდგენა წინად თავის გამართლებას პოულობდა იმ ფაქტში, რომ ბურჟუაზია, რომელიც უმცირესი წინააღმდეგობის ხაზით მიდიოდა, მიისწრაფოდა თავის ტერიტორიის გაფართოებისაკენ ისეთი ქვეყნების ხარჯზე, რომელნიც თავისუფალი იყვნენ და სუსტ „წინააღმდეგობას უწევდნენ“. ამ ჟამად კი დგება დრო ნამდვილ ეგრედ-წოდებულ „შავ.გადანაწილებისა“ („черный передел“). მსგავსად იმისა, როგორ სახელმწიფოს ფარგლებში ერთმანეთს შორის მოქიშპე ტრესტები დასაწყისში „მესამე პირთა“ (outsider-თა) ხარჯზე იზრდებიან, და მხოლოდ შუათანა ჯგუფების მოსპობის შემდეგ აჩაღებენ ბრძოლას ერთმანეთს შორის, სწორედ ამგვარათვე ვითარდება საკონკურენციო ბრძოლა სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა შორისაც: თავდაპირველად ისინი ებრძვიან ერთმანეთს თავისუფალ ტერიტორიებისათვის, *jus primi occupantis*-ათვის; შემდეგ ისინი ახალშენების გადანაწილებას ახდენენ; ბრძოლის შემდგომ ეტაპში განაწილების პროცესში ჩაითრევენ მეტროპოლიების ტერიტორიასაც. აქაც აგრეთვე განვითარება მიდის უმცირესი წინააღმდეგობის ხაზით, და პიოველად ილუბება ყველაზე უფრო სუსტი სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტები. ასე მოქმედობს კაპიტალისტური წარმოების საერთო კანონი, რომლის მოსპობაც შესაძლებელია მხოლოდ თვით კაპიტალისტური წარმოების მოსპობასთან ერთად.

თავი XI. საკონკურენციო ბრძოლის საშუალებანი და სახელმწიფო ძალა-უფლება.

1. ერთპიროვნულ წამოწყებათა შორის ბრძოლის საშუალებანი. 2. ტრესტთა შორის ბრძოლის საშუალებანი. 3. სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა შორის ბრძოლის საშუალებანი. 4. სახელმწიფო ძალა-უფლების ეკონომიური მნიშვნელობა. 5. მილიტარიზმი. 6. სახელმწიფო ძალა-უფლების სტრუქტურის შეცვლა.

ჩვენ მიერ წინა თავში განხილული კონკურენცია იმაში მდგომარეობს, რომ მუდმივი შესუსტება კონკურენციისა პატარა სამეურნეო ერთეულთა შორის იწვევს კონკურენციის გამწვავებას დიდ სამეურნეო ერთეულთა შორის. ამ პროცესს თან ახლავს საინტერესო ცვლილებები ბრძოლის მეთოდებში.

ბრძოლა ერთპიროვნულ მეურნეობათა შორის ჩვეულებრივად დაბალი ფასების საშუალებით სწარმოებს. წვრილი ხელოსანი ყიდის იაფათ თავის საცხოვრებელი დონის მინიმუმამდე დაყვანილ საშუალებათ, კაპიტალისტები ცდილობენ წარმოების ხარჯების შემცირებას ტექნიკის გაუმჯობესებით და სამუშაო ქირის დაწევით და სხ. როცა ერთპიროვნულ წამოწყებათა ბრძოლა ტრესტთა ბრძოლით იცვლება, ბრძოლის (რამდენათაც უკანასკნელი სწარმოებს მსოფლიო ბაზარზე) საშუალებანი განიცდიან ერთგვარ ცვლილებას: იაფი ფასები შინაგან ბაზარზე ისპობა; იაფ ფასებს სცვლის ძვირი ფასები, რომელიც აადვილებს გარეშე ბაზარზე ბრძოლას; ეს უკანასკნელი სწარმოებს იაფი ფასების საშუალებით საშინაო მაღალი ფასების ხარჯზე. იზრდება სახელმწიფოებრივი ძალა-უფლების მნიშვნელობა: სარგებლობენ საბაჟო გადასახადებით, რკინის გზის — ტარიფებით; გრანდიოზული ეკონომიური ძალა ტრესტებისა, რომელნიც დაპირდაპირებული არიან ერთმანეთის წინააღმდეგ როგორც საშინაო, ისე საგარეო ბაზარზე, ნებას აძლევს მათ, განსაზღვრულ პირობებში, მიმართონ სხვა მეთოდებსაც. ასე, თუ ტრესტი მსხვილ კომბინატს წარმოადგენს, აქვს, მაგალ., რკინის გზები, გემები, ელვისური ძალა და სხ., მას, რომელსაც შეუქმნია სახელმწიფო სახელმწიფოში, შეუძლია ძლიერ რთული პოლიტიკა აწარმოვოს თავის კონკურენტების მიმართ სათანადო სარკინისგზო ტარიფების, ფრახტების შემოღებით, ელვისურ ენერგიით სარგებლობაზე ფასების დაწესებით და სხ. კიდევ უფრო დიდ როლს თამაშობს ნედლი მასალებიდან და გასაღების ბაზრიდან მოწყვეტა, და აგრეთვე კრედიტის მოსპობა. ნედლი

მასალებიდან მოწყვეტას ადგილი აქვს უმთავრესათ იქ, სადაც კომბინატიური კარტელი არსებობს. ნედლ მასალას, იმ წარმოებათა მიერ დამზადებულს, რომელნიც კარტელს მიემხრენ, არ ყიდიან ხოლმე „პრინციპიალურაით“ outsider-ებზე (ეგრეთწოდებული „ausschlieslicher Verbandsverkehr“); რაც შეეხება გასაღების ბაზრებს, აქ კარტელის შემადგენელი ნაწილები პირობას დებენ არაფერი იყიდონ outsider-ებისაგან; კიდევ მეტი, ასეთ ვალდებულებას კარტელის მოთხოვნით სდებენ „მესამე პირებიც“, კარტელის ჩვეულებრივი მყიდველები (ამისათვის მათ ხანდახან ეძლევათ პრემიები, შეღავათი და სხ.). დამისათვის, რომ მოახრჩოს კონკურენტი. აქ „არ უნდათ მოგება ნახონ (verdienen) თვით წამოწყებაში, ბძროლის მიზანია მხოლოდ მოწინააღმდეგის დამარცხება და ამიტომ მას აწარმოებენ წარმოების საკუთარ ხარჯებთან დაკავშირების გარეშე. აქ წარმოების ხარჯები კი არ საზღვრავს ფასის მინიმუმს, არამედ კარტელის კაპიტალთა ძლიერება და მისი ამ ძლიერებისადმი ნდობა მესამე პირთა მხრივ, ე. ი. კითხვა იმის შესახებ, რამდენ ხანს გაუძლებენ მისი წევრების ამ—ჯერ არავითარ მოგების არ მომტან (zunächst gewinnlosen) ბრძოლას“¹⁾. საშინაო ბაზარზე ამ ამ მეთოდს იმიტომ მიმართავენ, რომ საბოლოოთ გაანადგურონ კონკურენტი, საგარეო ბაზარზე ეს მეთოდი მოასწავებს dumping-ის გაძლიერებას. მაგრამ არსებობს კიდევ უფრო დაუშვებელი მეთოდები ბრძოლისა. სახეში მაქვს ამერიკული ტრესტების ბრძოლა. აქ უკვე ბრძოლის საშუალებანი სცილდებიან „უფლებრივ სახელმწიფოში“ ნებადართულ ბრძოლის მეთოდების ფარგლებს; დამრბევი ბანდების დაქირავება, რომელნიც ანგრევენ რკინის გზებს, აფუჭებენ და აფეთქებენ ნავთსადენ მიწებს; ცეცხლის წაკიდება და მკვლელობები; გრანდიოზული აშკარა მოსყიდვა მთავრობის თანამდებობის პირთა, მათ რიცხვში მთელი სამოსამართლო კორპორაციებისა; საკუთარი ჯაშუშების მთელი შტატის გაჩენა კონკურენტთა ბანაკში და სხ.,—ყველაფერ ამას ძლიერ ხშირათ ვხვდებით ამერიკის თანამედროვე გრანდიოზული კომბინაციების წარმოშობის ისტორიაში²⁾.

¹⁾ იხ. Frits Kestner: „Die organisationzwang. Eine Untersuchung über die Kämpfe zwischen Kartellen und Aussenseitern“. Berlin. 1912. Kestner-ის გამო იხ. აგრეთვე Hilferding-ის წერილი. Organisationsmacht und Staatsge-
walt, Neue Zeit. 32,2.

²⁾ იხ. Лафарг: „Американские тресты“; Назаревский. I. с. იხ. აგრეთვე Gustavus Mayers: „History of the great american fortunes“: Report

როცა კონკურენცია, დაბოლოს, თავის უაღრეს სტადიაში გადადის, — კონკურენცია სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა შორის, — ფრიად დიდ როლს თამაშობს სახელმწიფო ძალაუფლების და მასთან დაკავშირებულ შესაძლებლობათა გამოყენება. რასაკვირველია, სახელმწიფო აპარატი ყოველთვის წარმოადგენდა იარაღს ამა თუ იმ ქვეყნის გაბატონებული კლასის ხელში, მაგრამ მას არასოდეს არ ქონია ისეთი კოლოსალური მნიშვნელობა, როგორც ფინანსიური კაპიტალის იმპერიალისტური პოლიტიკის ხანაში. სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა გაჩენასთან ერთად კონკურენცია თითქმის მთლად გადადის საგარეო კონკურენციაში, — ცხადია, რომ სწორედ ამიტომ უნდა გაძლიერდეს უაღრესათ ამ „საგარეო“ ბრძოლის ორგანოები, და, უპირველესად ყოვლისა, სახელმწიფო ძალაუფლება. კიდევ უფრო საგრძნობლად იზრდება კაპიტალისტური მნიშვნელობა მაღალი საბაჟო ტარიფებისა, რომელიც ადიდება სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტის სამხედრო ძლიერებას მსოფლიო ბაზარზე; ძლიერდება სულ სხვადასხვა ფორმები „ნაციონალური მრეწველობის მფარველობისა“; სახელმწიფოს მიერ დაკვეთები ეძლევა მხოლოდ „ნაციონალურ“ ფირმებს; სახელმწიფო უზრუნველყოფს ყოველგვარ სარისკო, მაგრამ „საზოგადოებრივი თვალსაზრისით“ „სასარგებლო“ წამოწყებათა შემოსავალს; ყოველნაირათ აფერხებენ „უცხოელთა“ მოქმედებას (შეად. მაგალ., მეორე თავში აწერილი საფრანგეთის მთავრობის საბირჟო პოლიტიკა). თუ ლაპარაკი ხელშეკრულებაზეა — სცენაზე გამოდის ხელშეკრულების დამდებ მხარეების მაგიერ მათი სახელმწიფოებრივი ძალაუფლებები და ამ უკანასკნელთა შორის არსებულ ძალთა განწყობილებაზეა (საბოლოოვით სამხედრო ძალთა განწყობილებაზე) დამოკიდებული ამ ხელშეკრულების შედეგები; ისმება კითხვა რომელიმე ქვეყნისათვის სესხის მიცემაზე — მთავრობა, რომელსაც ზურგს უმაგრებს სამხედრო ძალა, მოითხოვს დიდ პროცენტებს, სავალდებულო დაკვეთებს, კონ-

of the (New-York) Legislative Insurance Committee 1906 ამბობს: ცხადია, რომ დიდი დამზღვევი საზოგადოებანი ცდილობდნენ დაემორჩილებინათ ამ (ნიუ-იორკის) და სხვა შტატების კანონმდებლობა... სამმა საზოგადოებამ გაიყო თავიანთ შორის ეს ქვეყანა... რომ თავიდან აეცილებინათ დიდი დაბრკოლებანი, რადგანაც ამ შემთხვევაში თითოეული თვალყურს ადევნებდა მხოლოდ თავის ტერიტორიას“. ამას Mayers უმატებს: „ჩინებულია! მოსყიდვაც კი, როგორც მრეწველობაც, სისტემაში მოყავთ და მოდერნიზაციას უკეთებენ!“ იმავე ანგარიშს მოყავს შემდეგი ციფრები. 1904 წ. „The Mutual“-მა დახარჯა მოსყიდვაზე 364.254 ათასი დოლარი; „Equitable“-მა — 172.698 ათასი და „New-York“-მა 204.019 ათასი (ტომი III, გვ. 270).

ცესიებს, ებრძვის უცხოეთის კონკურენტებს. იწყება ბრძოლა ჯერ კიდევ ფორმალურათ არავის მიერ არ დაკავებული ქვეყნის ფინანსიურ-კაპიტალისტურ ექსპლოატაციისათვის, — სახელმწიფოს სამხედრო ძლიერებაზეა დამოკიდებული, თუ ვის დარჩება ეს ქვეყანა. „მშვიდობიანობის“ დროს სახელმწიფოებრივ-სამხედრო აპარატი არა სჩანს, მაგრამ ის არასოდეს არ სწყვეტს მოქმედებას; ომიანობის დროს ის გამოდის უშუალოთ და სავსებით აშკარათ. რაც უფრო გამწვავებულია მდგომარეობა ბრძოლის მსოფლიო ასპარეზზე, — ჩვენი ხანა 'კი სწორეთ რომ ხასიათდება ფინანსიურ-კაპიტალისტურ „ნაციონალურ“ ჯკუფთა კონკურენციის უაღრესათ გამწვავებით, — მით უფრო ხშირია მიმართვა სახელმწიფო ძალაუფლების ჯავშნიან მუშაობაში. ისობა ყოფილი *laissez fair, laissez passer*-ს იდეოლოგიის ნაშთები — დგება „ახალი მერკანტილიზმის“ — იმპერიალიზმის — ხანა.

„იმპერიალიზმისადმი მისწრაფება აერთებს მეურნეობის მოვლენებს და უდიდეს პოლიტიკურ ძლიერებას. ყველაფერი ეწყობა მსხვილი მასშტაბით. ეკონომიური ძალების თავისუფალი მოძრაობა, რომელიც სულ ახლო წარსულში აგრე იტაცებდა მოაზროვნეებსა და პრაქტიკულ მოღვაწეებს, ნელდება. ყველგან სწარმოებს გადასახლებულთა მოზღვავენა და წაზღვავენა, და ამ პროცესს ზედამხედველობს სახელმწიფო. ახალი სამეურნეო და სოციალური ძალები საჭიროებს ძლიერი სახელმწიფოს მფარველობას ქვეყნის შიგნით და მას გარეთ, სახელმწიფო ამ მიზნით ქმნის ახალ ორგანოებს, მრავალ თანამდებობას და დაწესებულებას. ყველგან სახელმწიფოებრივი მოქმედების შინაარსი სულ ახალი და ახალი ფუნქციებით მდიდრდება. უფრო მრავალფეროვანი ხდება მისი გავლენაც საშინაო ცხოვრების ფაქტებზე და მას გარეთაც. მთავრობა თავის თავზე იღებს თავისი ხალხის (თქმა „ხალხი“, ბურჟუაზიულ ეკონომისტთა კითხვის დროს, ცხადია, უნდა გვესმოდეს პირობით. ნ. ბ.) ინტერესებზე უშუალო ზედამხედველობას, სულერთია — დედამიწის რომელ ადგილზე აღმოჩნდება ეს ინტერესები. სახალხო მეურნეობა და პოლიტიკა უმჭიდროესათ ეზრდება ერთმანეთს. სულ უფრო და უფრო შორდება ახალი ეპოქა ძველი ლიბერალიზმის ეპოქას, რომელიც ქადაგობდა თავისუფალ მოძრაობას და ამტკიცებდა ინტერესთა ჰარმონიას; ეს გვაიძულებს ვიფიქროთ, რომ მსოფლიოში მელავნდება უფრო დიდი სისასტიკე და ომიანობის სულისკვეთება. მსოფლიო უფრო მეტათ, ვინემ წინათ, ერთიანდება: აქ ყველა ხვდება ერთმანეთს, ყველა გავლენას ახდენს ერთმანეთზე და ამავე დროს ერთნი ერეკებიან მეორეებს და ზიანს აყენებენ მათ“ ¹⁾.

¹⁾ Проф. Исаев, л. с. стр. 261—262.

თუ საზოგადოთ სახელმწიფოებრივი ძალაუფლების მნიშვნელობა იზრდება, განსაკუთრებით ყურადღებას იპყრობს მისი სამხედრო-ორგანიზაციის, ჯარისა და ფლოტის ზრდა. სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა ბრძოლის ბედს სჭრის, უპირველესად ყოვლისა, მათი სამხედრო ძალთა განწყობილება, ვინაიდან ქვეყნის სამხედრო ძლიერება არის უკანასკნელი ინსტანცია, რომელსაც მიმართავენ ხოლმე კაპიტალისტთა მეტაბოლი „ნაციონალური“ ჯგუფები. სახელმწიფოს ბიუჯეტი, რომელიც კოლოსალურათ იზრდება, სულ უფრო და უფრო დიდ ხარჯებს იღებს „ქვეყნის დაცვისათვის“, როგორც უწოდებენ ხოლმე ევფემისტიკურათ ხარჯებს, რომელიც ხმარდება ქვეყნის მილიტარიზაციას. სამხედრო ხარჯების გრანდიოზულ ზრდასა და მათ ადგილს სახელმწიფოებრივ ბიუჯეტებში — ასურათებს შემდეგი ცხრილი:

ხარჯები ჯარსა და ფლოტზე.

სახელმწიფოები	წელი	სამხედრო ხარჯები მთლიანად	სახელმწიფოებრივი ხარჯები მოსახლეობის ერთ სულზე	მშენებლობის ხარჯები	წელი	სამხედრო ხარჯები მთლიანად	სახელმწიფოებრივი ხარჯები მოსახლეობის ერთ სულზე	მშენებლობის ხარჯები
ინგლისი	1875	16,10	41,67	38,6	07-08	26,42	54,83	48,6
საფრანგეთი	1875	15,23	52,71	29,0	1908	24,81	67,04	37,0
ავსტრია-ჰუნგრეთი	1873	5,92	22,05	26,8	1908	8,49	37,01	22,8
იტალია	1874	6,02	31,44	19,1	07-08	9,53	33,24	28,7
რუსეთი	1877	5,24	15,14	34,6	1908	7,42	20,81	35,6
იაპონია	1875	0,60	3,48	17,2	1908	4,53	18,08	25,1
გერმანია	81-82	9,43	33,07	28,5	1908	18,44	65,22	28,3
შვედრ. შტატები	1875	10,02	29,89	33,5	07-08	16,68	29,32	56,9 ¹⁾

¹⁾ O. Schwarz. „Finanzen der Gegenwart“ Handwörterbuch d. Staatswissenschaften-ში. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ციფრები გერმანიისა და ავსტრიის

სამხედრო ბიუჯეტის თანამედროვე მდგომარეობას შემდეგი ციფრები გვიჩვენებს: **შვედეთის შტატები** (1914 წ.)—173.522.804 დოლარს ხარჯავს ჯარი და 139.682.186 დოლარს ფლოტი, სულ 313.204.990 დოლარს; **საფრანგეთი** (1913 წ.) 983.224.376 ფრანკს ჯარი და 467.176.109 ფრ. ფლოტი, სულ 1.450.400.485 ფრ. (1914 წელს—1.717.202.233 ფრ.); **რუსეთი**—(1913 წ.; მარტო ჩვეულებრივი ხარჯები)—581.099.921 მან. ჯარი და 244.846.500 მ. ფლოტი, სულ 825.946.421 მან; **დიდი ბრიტანეთი** (1913—1914)—28.220.000 გ. სტ. ჯარი და 48.809,300 გ. ს. ფლოტი, სულ 77.029.300 გირ. სტერ.; **გერმანია**—(1913 წ.; ჩვეულებრივი და არაჩვეულებრივი ხარჯები)—97.845.960 გირგ. სტერლ. და სხვ. ¹⁾.

ჩვენ ამჟამათ მოწმე ვართ შეიარაღების საოცარი ზრდისა, შეიარაღებისა ხმელეთზე, ზღვაზე და ჰაერში. სამხედრო ტექნიკის ყოველი გაუმჯობესება სამხედრო მექანიზმის რეორგანიზაციასა და ახალ წყობას იწვევს; სამხედრო დარგში რაიმე ახალის შემოღება და ყოველი გაფართოვება სამხედრო ძლიერებისა ერთი სახელმწიფოს მიერ იმუშავს პოულობს გამოძახილს ყველა დანარჩენებისა. აქ იმავე მოვლენას აქვს ადგილი, რაც საბაჟო პოლიტიკის სფეროში ვნახეთ, როცა ერთ სახელმწიფოში ბაჟების გადიდება იმუშავს დაეტყობა ხოლმე სხვებს და იწვევს საერთო გადიდებას. რა თქმა უნდა, აქაც საქმე გვაქვს მხოლოდ კონკურენციის პრინციპის კერძო შემთხვევასთან, ვინაიდან სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტის სამხედრო ძლიერება მისი ეკონომიური ბრძოლის იარაღია.— შეიარაღების ზრდა, რომელიც ქმნის მოთხოვნას მეტალურგიული ინდუსტრიის პროდუქტებზე, ფრიად ძლიერ ზრდის მძიმე მრეწველობისა და კერძოთ კრუპის მსგავს „ზარბაზნის მეფეების“ მნიშვნელობას. მაგრამ ვულგარობა იქნებოდა იმის მტკიცება, რომ თითქოს ომებს ზარბაზნის ინდუსტრია იწვევს ²⁾. ეს უკანასკნელი სრულებით

შესახებ, რომელსაც შვარცი იძლევა ცხრილში, ყალბია, რადგანაც არ შეიცავს არა-ჩვეულებრივ და ერთდროულ ხარჯებს; შვედეთის შტატების ციფრებში არაა მიღებული ანგარიში ცალკე შტატების „სამოქ. ხარჯები“; ასე რომ გადიდების ციფრი (33,5—56,9) ნამდვილ ციფრზე მაღალია.

¹⁾ ციფრები ამოღებულია The Statesman's Year-Book-იდან, 1915 წ.
²⁾ იხ., მაგ., პავლოვიჩის ზემოთნახსენები წიგნი. კიდევ უფრო უხეირო ვარიანტს ამ თეორიისას იძლევა, ასე გასინჯეთ, კაუტსკი, როცა იგი ამტკიცებს (იხ. Nationalstaat, imperialistischer Staat und Staatenbund, და აგრეთვე მრავალი წერილი ომის დროის Neue Zeit-ში), რომ ომი გამოწვეული იყო... მობი-ლიზაციით. ეს, მართლაც, ნიშნავს საგნების ყირამალა დაყენებას.

არ წარმოადგენს რაღაც დარგს an und für sich, ხელოვნურათ გამოწვეულ „ბოროტებას“, რომელიც იწვევს „ხალხთა ბრძოლას“. ყველაფერ ზემოთქმულიდან სჩანს, რომ შეიარაღება აუცილებელი კუთვნილებაა სახელმწიფოებრივი ძალაუფლების, რომელიც საკვებით გარკვეულ ფუნქციებს ასრულებს სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა შორის ბრძოლაში. **კაპიტალისტური** საზოგადოების არსებობა შეუძლებელია შეიარაღების გარეშე, როგორც შეუძლებელია მისი არსებობა ომების გარეშე. და სწორეთ ისე, როგორც არა იაფი ფასები იწვევს კონკურენციას, არამედ, პირიქით, კონკურენცია იწვევს იაფ ფასებს, აგრეთვე ჯარების არსებობა კი არაა ომების მიზეზი და მამოძრავებელი ძალა (თუმცა, რა თქმა უნდა, ჯარების არსებობის გარეშე შეუძლებელია ომები), არამედ, პირიქით, სამეურნეო კონფლიქტთა აუცილებლობაა მიზეზი ჯარების არსებობისა. ამიტომ სწორეთ ჩვენს დროს, როცა სამეურნეო კონფლიქტებმა უაღრეს წერტილს მიაღწია, ვხედავთ შეიარაღებათა ვაკხანალიას. ფინანსიური კაპიტალის ბატონობა გულისხმობს, ამ სახით, იმპერიალიზმსა და **მილიტარიზმს**. ამ მხრივ მილიტარიზმი ისეთივე ტიპურ-ისტორიული მოვლენაა, როგორც თვით ფინანსიური კაპიტალი.

სახელმწიფო ძალა-უფლების მნიშვნელობის ზრდასთან ერთად იცვლება მისი შინაგანი სტრუქტურაც. სახელმწიფო ძალა-უფლება ხდება, მეტათ, ვინემ ოდესმე, „გაბატონებულ კლასთა აღმასრულებელ კომიტეტათ“. სახელმწიფოებრივი ძალაუფლება, რა თქმა უნდა, ყოველთვის გამოხატავდა მათ ინტერესებს¹⁾. მაგრამ რამდენადაც ეს გაბატონებული კლასები თვით წარმოადგენდა საკმაოდ ანორფულ მასას, იმდენათ ორგანიზაციულათ შეკავშირებული სახელმწიფო აპარატი უპირდაპირდებოდა ორგანიზაციულათ შეუკავშირებელ კლასს (ან და კლასებს), რომელთა ინტერესებსაც იგი ახასიათებდა. ახლა მდგომარეობა რადიკალურათ შეიცვალა. ახლა სახელმწიფოებრივი

¹⁾ ამას არ უარყოფენ არც ზოგიერთი ბურჟუაზიული სოციოლოგები და ეკონომისტები, მაგალ., ფ რ ა ნ ც ო პ ე ნ ზ ე ი მ ე რ ი სახელმწიფოში ხედავს ხალხის ექსპლოატაციის მიზნით საწარმოვო საშუალებათა (უპირველესად ყოვლისა მიწა-წყლის) მფლობელ კლასთა ორგანიზაციას. მისი ფორმულა რამოდენიმეთ უახლოვდება მარქსიზმის თეორიას, იმ განსხვავებით, რომ საგრძნობლათ ამახინჯებს ამ უკანასკნელს (სიმძიმის გადატანა „ადგილ-მამულზე“ და სხ.). ღირსშესანიშნავია, რომ თავის პოლემიკის შენიშვნებში ოპენგეიმერის წინააღმდეგ გერმანული სოციოლოგიისა და ეკონომიკის ისეთი ავტორიტეტი, როგორც ა დ ო ლ ფ ვ ა ზ ე რ ი, მეტწილათ ეთახხმება ოპენგეიმერის დახასიათებას, მაგრამ აკუთნებს მას „ისტორიულ“ (!) სახელმწიფოს. იხ. მისი წერილი Staat in nationalökonomischer Hinsicht, Handw. d. Staatsw., B. 7. (3 Anfl.) S. 731.

აპარატი ასახიერებს საზოგადოთ არა მარტო გაბატონებულ კლასთა ინტერესებს, არამედ მათ **კოლექტიურ გამომუშავებულ ნებისყოფასაც**. სახელმწიფო აპარატი უპირდაპირდება არა მბრძანებელ კლასთა დაქსაქსულ წევრებს, არამედ მათ **ორგანიზაციებს**. მთავრობა de facto იქცევა ხოლმე, ამ სახით, „კომიტეტათ“, რომელიც არჩეულია მწარმოებელთა ორგანიზაციების წარმომადგენელთა მიერ, და ხდება **სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტის უმაღლეს ხელმძღვანელათ**. სწორეთ ეს არის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი ეგრეთწოდებულ პარლამენტარიზმის კრიზისისა. წინათ პარლამენტი წარმოდგენდა გაბატონებულ კლასთა სხვადასხვა ფრაქციების (ბურჟუაზიისა და მიწათმფლობელთა, ბურჟუაზიის სხვადასხვა ჯგუფთა შორის და სხ.) ბრძოლის ასპარეზს: ფინანსიურმა კაპიტალმა შეაკავშირა თითქმის ყველა მათი საფეხური „ერთ რეაქციონურ მასათ“, რომელიც შეერთებულია მრავალრიცხოვან ცენტრალისტურ ორგანიზაციაში. მეორეს მხრივ, „დემოკრატიული“ და „ლიბერალური სულისკვეთებიანი იცვლებიან ხოლმე აშკარათ გამოხატული მონარქიული ტენდენციით თანამედროვე იმპერიალიზმისა, რომელიც ძლიერ საჭიროებს სახელმწიფოებრივ დიქტატურას. ახლა პარლამენტი მეტწილათ წარმოდგენს მხოლოდ დეკორაციას, სადაც ატარებენ კაპიტალისტურ ორგანიზაციებში უკვე წინასწარ დამზადებულ გადაწყვეტილებებს და სადაც მთელი შეკავშირებული ბურჟუაზიის კოლექტიური ნებისყოფა პოულობს მხოლოდ ფორმალურ დადასტურებას. თანამედროვე ბურჟუას იდეალია—იდეალი „ძლიერი ძალა-უფლებისა“, რომელიც ეყრდნობა უდიდეს ჯარსა და ფლოტს. ეს სრულებით არაა „იუნკერთა ნაშთები“, როგორც ზოგიერთებსა ჰგონიათ. ეს როდია წარსულის ნატეხები, ძველი დროის შემთხვევითი ნიმუშები. ეს სრულებით **ახალი** სოციალურ-ეკონომიური მოვლენაა, ფინანსიური კაპიტალის მიერ გამოწვეული. თუ აქ იუნკერთა ძველ „სისხლისა და რკინის პოლიტიკასთან“ ერთგვარ გარეგნულ მსგავსებას აქვს ადგილი, ეს მხოლოდ იმდენათ, რამდენათაც **თანამედროვე** ეკონომიური ცხოვრების მამოძრავებელი ძალები აიძულებს კაპიტალს აგრესიული პოლიტიკისა და მთელი „საზოგადოებრივი ყოფა-ცხოვრების“ მილიტარიზაციის გზაზე დადგომას. ამას ყველაზე უფრო კარგათ ამტკიცებს არა მარტო საგარეო პოლიტიკა „დემოკრატიული“ ქვეყნებისა, ინგლისის, საფრანგეთის, ბელგიის (იხ. ბელგიის საახალშენო პოლიტიკა), შეერთებული შტატების, არამედ ის ცვლილებანიც, რომელთაც ადგილი აქვთ მათ საშინაო პოლიტიკაში (მილიტარიზაცია და მონარქიზმის ზრდა საფრანგეთში, ცდები მუშათა ორგანიზაციების

თავისუფლების შეზღუდვისა ყველა ამ ქვეყანაში, რაც სულ უფრო-დაუფრო ძლიერდება და სხ.).

თანამედროვე სახელმწიფო, რომელიც თვითონ სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტის უმსხვილესი მონაწილეა, ამ ტრესტის უმაღლეს ორგანიზაციულ ინსტანციას წარმოადგენს. აქედან გამომდინარეობს მისი გრანდიოზული, თითქმის საზღაპრო ძლიერება.

განე. IV. მსოფლიო მეურნეობის მომავალი და
იმპერიალიზმი.

თავი XII. იმპერიალიზმის „აუცილებლობა“ და „ულტრა-იმპერიალიზმი“.

1. ისტორიული აუცილებლობის ცნება. ისტორიული აუცილებლობა და პრაქტიკული მარქსიზმი. იმპერიალიზმის ისტორიული „აუცილებლობა“. 2. ულტრა-იმპერიალიზმი ეკონომიური თვალსაზრისით (სახელმწიფოებრივ-კაპიტალის-ტურ ტრესტთა შეთანხმება). მსოფლიო ტრესტის აბსტრაქტული ეკონომიური შესაძლებლობა. 3. კონკრეტული პროგნოზი. ტრესტთა დაარსების და მათი სიმტკიცის ეკონომიური პირობები. კაპიტალისტური ინტერესების ინტერნაციონალიზაცია და ნაციონალიზაცია. მნიშვნელობა იმპერიალისტური პოლიტიკისა ბურჟუაზიისათვის. 4. იმპერიალიზმის დაძლევა და ამ დაძლევის შესაძლებლობის პირობები.

„Tout comprendre—c'est tout pardonner“ („ყველაფრის გაგება ნიშნავს ყველაფერის პატიებას“)—ამბობს ფრანგული თქმულება. მაგრამ ყოველი თქმულება როდია სწორი აზრის გამომხატველი. ამ შემთხვევაში აშკარა შემცდარ „მსჯელობასთან“ გვაქვს საქმე. მართლაც, რაიმე მოვლენა რომ ავხსნათ, საჭიროა გავიგოთ მიზეზობრივი კავშირი ამ მოვლენასა და რომელსამე მეორე ან მთელ რიგ მოვლენათა შორის. მაგრამ აქედან სრულებით არ გამომდინარეობს, რომ გაგებული მოვლენა ყველა შემთხვევაში უნდა იქნას გამართლებული. მაშინ ყველა მოვლენა, რომელსაც „ეთიურ პიროვნებათა“ ენაზე „ბოროტებას“ უწოდებენ, სამუდამოდ დაიხურებოდა ადამიანის გონებისათვის: ისინი ახსნა-გაგების გარეშე უნდა დარჩენილიყვნენ. სინამდვილეში მდგომარეობა არც ისე ცუდათაა. და პირიქითაც. ჩვენ მხოლოდ მაშინ შეგვიძლია მოვლენის დაფასება, ე. ი. მისთვის ერთგვარი კვალიფიკაციის (დადებითისა თუ უარყოფითის) მიცემა, როცა იგი ახსნილი გვაქვს. მაშასადამე, იმ შემთხვევაშიაც, როცა ჩვენს განზრახვაში სრულებით არ შედის „პატიება“, ჩვენ უპირველესად ყოვლისა უნდა ავხსნათ და გავიგოთ მოვლენა. ამ საანბანო ჭეშმარიტებით უნდა მივუდგეთ ისტორიულ მოვლენებსაც. ისტორიული მოვლენა რომ გავიგოთ, საჭიროა წარმოვიდგინოთ იგი, როგორც შედეგი

განსაზღვრული ისტორიული მიზეზისა ან ისტორიული მიზეზებისა: სხვაფრივ რომ ვთქვათ, წარმოვიდგინოთ იგი არა როგორც „შემთხვევითი“, ყოველივე მიზეზის გარეშე მდგომი სიდიდე, არამედ როგორც სიდიდე, რომელიც **აუცილებლად** გამომდინარეობს ყველა შექმნილ პირობებიდან. მიზეზობრივობის ელემენტი აუცილებლობის ელემენტიცაა („მიზეზობრივი აუცილებლობა“). მარქსიზმი გვასწავლის, რომ ისტორიული პროცესი, მაშასადამე, ისტორიულ მოვლენათა გრეხილის თვითეული რგოლი, „აუცილებელი“ სიდიდეა. აქედან სრულებით არ გამომდინარეობს პოლიტიკური ფატალიზმი, ვინაიდან ეს იქნებოდა დიდი უაზრობა იმ უბრალო მოსაზრებით, რომ ისტორიულ მოვლენათა მსვლელობა სწარმოებს ადამიანთა ნებისყოფის გარეშე კი არა, არამედ ამ ნებისყოფის საშუალებით, კლასობრივი ბრძოლის გზით, თუ კლასობრივ საზოგადოებასთან გვაქვს საქმე. კლასთა ნებისყოფა ისაზღვრება ყოველ კერძო შემთხვევაში შექმნილი პირობებით; ამ მხრივ ეს ნებისყოფა სრულებით არაა „თავისუფალი“. მაგრამ იგი, თავის მხრივ, წარმოადგენს ფაქტორს, რომელიც თავის გავლენას ახდენს ისტორიულ პროცესზე. თუ გამოვაკლებთ ადამიანთა მოქმედებას, კლასთა ბრძოლას და სხვ., მოვსპობთ მთელ ისტორიულ პროცესსაც. **ფატალიზტური** „მარქსიზმი“ ყოველთვის წარმოადგენდა ბურჟუაზიულ კარიკატურას მარქსის მოძღვრებაზე, რომელსაც თხზავდნენ ბურჟუაზიის თეორეტიკოსები, როგორც ყველაზე უფრო მოხერხებულ საშუალებას „მარქსიზმის დაძლევისა“. ცნობილია ფართოდ გავრცელებული სოფიზმი, რომ მარქსისტები, რომელნიც წინასწარმეტყველებენ არაკაპიტალისტურ წესწყობილების დამყარებას, ემსგავსებიან პარტიას, რომელიც იბრძვის მთვარის დაბნელებისათვის. მაგრამ, მეორე მხრივ, ამ „მარქსიზმის“ სამოსელში, რომელიც („მარქს.“) ამა თუ იმ მომენტში არსებულს აბსოლუტად თვლის და ამ არსებულში ხედავს საზღვარს, რომლის გადალახვაც თითქოს შეუძლებელია, ყოველთვის უყვარდათ გამოხვევა ბურჟუაზიის აპოლოგეტებს, რომელთაც სურდათ თავიანთ მისწრაფებათა „სასტიკ მეცნიერულ“ ფორმაში ჩამოყალიბება. „ყველაფერი ნამდვილად არსებული გონივრულია“, მიზანშეწონილია—ჰეგელის ეს დებულება არა ერთხელ გამოუყენებიათ მათ თავის მიზნების სასარგებლოდ. მაშინ, როცა მარქსისთვის „ნამდვილად არსებულის გონივრობა“ მხოლოდ წარსულსა და აწმყოს შორის მიზეზობრივი კავშირის გამოხატულება იყო, კავშირის, რომლის შეცნობაც გამოსავალი წერტილია „სინამდვილის“ პრაქტიკულად **დასაძლევად**, აპოლოგეტები ამ „გონივრულობას“ იყენებდნენ ამ „სინამდვილის“ **გამართლებისა**

და სამუდამოდ დამკვიდრების მიზნით¹⁾. „Die Geschichte hat immer Recht“ („ისტორია ყოველთვის მართალია“)—ასე ასაბუთებს „მარქსისტი“ ჰენრიხ კუნოვი თავის „შეწყნარებას“ იმპერიალიზმისა²⁾; ყოველი აზრი მის დაძლევის შესახებ—მხოლოდ „ილიუზიაა“, ამ ილიუზიათა სისტემატიზაცია—„ილიუზიათა კულტა“ („Illusionenkultus“). ცხადია, რომ არ არსებობს ისეთი უხეირო რამ, როგორც მარქსიზმის ამგვარი ინტერპრეტაცია. მარქსმა ძლიერ კარგათ უპასუხა კუნოვს, როცა იგი უპასუხებდა ბურჟუაზიულ ეკონომისტ ბერკს. „ვაჭრობის კანონები“—სწერდა ეს უკანასკნელი—„ბუნების კანონებია და, მაშასადამე, ღვთის კანონები“. „იმ საძაგელ უილაჯობის დროს, რომელიც გაბატონებულია ახლა და რომელსაც ღვთისმოყვარე ადამიანსავით სწამს „ვაჭრობის კანონები“, ჩვენ ვაღდე-ბული ვართ კიდევ და კიდევ ვამცნოთ ქვეყანას ბერკების სიმეტუნე, რომელნიც თავიანთ მიმდევრებისგან განირჩევიან მხოლოდ ერთით—„ტალანტით!“—ასე უპასუხებდა მას მარქსი³⁾.

მაგრამ თუ ისტორიული სინამდვილე სხვადასხვანაირათ შეიძლება იქნას შეფასებული, მაშინ რით განისაზღვრება „პრაქტიკა“, სად არის საზღვარი მიღწევის? რომ უფრო სრულათ ვუპასუხოთ ამ კითხვებზე, დავუშვათ ორი უკიდურესი შემთხვევა. ვსთქვათ, რომ საქმე გვაქვს სუსტათ განვითარებულ პროლეტარიატთან ისეთ ქვეყანაში, რომელიც სულ ეხლახან დადგა კაპიტალისტური განვითარების გზაზე. საზოგადოებრივი კლასები ჯერ კიდევ ისეთ საფეხურზე იმყოფებიან, როცა ისინი წარმოადგენენ ორგანიზაციულათ შეუკავშირებელ მასას. თვით პროლეტარიატი ჯერ კიდევ არ გადაქცეულა, მარქსის სიტყვებით რომ ვსთქვათ, კლასათ „თავისათვის“. ეკონომიური განვითარება იმდენათ სუსტია, რომ არავითარი ობიექტიური პირობები არ არსებობს მეურნეობის მოწესრიგებისათვის საზოგადოებრივ მასშტაბით. აქ შეიძლება წინდაწინ ითქვას, რომ კაპიტალი-სტურ წინააღმდეგობათა დასაძლევათ წინაპირობები არ არსებობს. მარქსისტები კაპიტალიზმს უყურებენ, როგორც პირობითი მოვლენას და აღნიშნავენ, რომ, თუ კი არ არსებობს შესაძლებლობა სა-

1) მარქსი ფრიად ირონიულად აღნიშნავს ხოლმე ერთ ადგილას „ისტორიულის სკოლის“ გამო, რომ ამ უკანასკნელს „ისტორია, როგორც ისრაილის ღმერთი მოსე წინასწარმეტყველს, აჩვენებს ხოლმე თავის a posteriori“. ეს შენიშვნა პირდაპირ თვალში სცემს მარქსიზმის თანამედროვე რენეგატებს.

2) იხ. Heinrich Kunow: „Partei-Zusammenbruch?“. Ein offenes Wort zumminneren Parteistreit. Berlin. 1915.

3) K. Marx. „Das Kapital“. Band I. Hamburg. 1867. s. 742.

ზოგადოებრივი განვითარებისათვის სხვა, არაკაპიტალისტური მიმართულების მიცემისა, იძულებული ხდებიან, უწევენ რა ანგარიშს იმ გარემოებას, რომ განვითარება სწორეთ კაპიტალისტური გზით წავა, შეაკავშირონ თავიანთი ძალები კაპიტალიზმის დასაძლევად მომავალში; ამ მიზნით აწმყოში ისინი სარგებლობენ და უყურებენ კაპიტალიზმს, როგორც შედარებით პროგრესიულ მოვლენას, ებრძვიან ფეოდალიზმის ნაშთებს, რომელიც აფერხებს საზოგადოებრივ პროგრესს და სხვ. მაშასადამე, „პრაქტიკის“ ძირითადი პრინციპების გამოსამუშავებლად გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ორ მომენტს: პირველად, „ობიექტიური პირობების შეფასებას“, ე. ი. ეკონომიური განვითარების ამა თუ იმ საფეხურს; მეორეთ, ყველაზე უფრო პროგრესიული საზოგადოებრივი ძალის სოციალური წონის შეფასებას, რაც, რასაკვირველია, დაკავშირებულია პირველ მომენტთან. როცა საქმე ისეთ მდგომარეობასთან გვაქვს, რომელიც ზემოთ იყო დასურათებული, მარქსისტები ლაპარაკობენ კაპიტალიზმის აუცილებლობაზე, მისი **შედარებითი დაუძლეველობის** აზრით.

ეხლა დავუშვათ, რომ საქმე გვაქვს საკმაოდ ძლიერ განვითარებულ კაპიტალისტურ ორგანიზმთან, რომელიც შესაძლებლობას იძლევა საზოგადოებრივი წარმოების მოწესრიგებისას; მეორე მხრივ, საზოგადოებრივ ძალთა განწყობილება ისეთია, რომ მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს ყველაზე უფრო პროგრესიულ კლასს შეადგენს. **ამ შემთხვევაში სრულებით უაზრობაა კაპიტალიზმზე, როგორც განვითარების „აუცილებელ“ საფეხურზე, ლაპარაკი.** (როცა ასე ლაპარაკობენ, გულისხმობენ, რა თქმა უნდა, არა იმას, რომ კაპიტალიზმი და მისი ესა თუ ის მდგომარეობა ისტორიული განვითარების პროდუქტია: სიტყვა „აუცილებლობა“ აქ სინონიმია დაუძლეველობის) ¹⁾.

ეხლა თუ დავსვამთ საკითხს **იმპერიალიზმის** აუცილებლობის (—დაუძლეველობის) შესახებ, დავინახავთ, რომ არავითარი საბუთი არ არსებობს ვიმსჯელოთ მის აუცილებლობაზე ამ აზრით. სწორეთ რომ პირიქით. იმპერიალიზმი არის ფინანსიური კაპიტალიზმის პო-

¹⁾ ჩვენ დავინახეთ, რომ მარქსისტებისათვის არსებობს აბსოლუტური დაუძლეველობა. მაგრამ მაშინ, როცა მათ შედარებითი დაუძლეველობასთან აქვთ საქმე (მაგ., კაპიტალიზმთან, მის განვითარების დასაწყისში), ისინი სრულყოფილად არ ფიქრობენ აიღონ თავის თავზე წმინდა მისია კაპიტალიზმის „დამკვიდრებისა“ ან და „მიეგებონ მას, როგორც ისეთ მოვლენას, რომელიც მათ კუთვას ასწავლის“. ამას მარქსისტები უთმობენ ბატონ სტრუვეებს და tutti quanti. მარქსისტებს გამოუჩნდება სხვა ამოცანები.

ლიტიკა, ე. ი. ისეთი კაპიტალიზმის, რომელიც ერთობ ძლიერაა განვითარებული და რომელიც გულისხმობს განსაზღვრულ—და მას—რომ ვთქვათ, იმპერიალისტური პოლიტიკა თვით თავის არსებობით ამტკიცებს, რომ ობიექტური პირობები ახალ სოციალურ-ეკონომიკურ ფორმისათვის მომწიფებულია, რომ, მაშასადამე, ყოველგვარი არის ლიბერალიზმი, ნახევრად იმპერიალიზმი. კითხვა კაპიტალიზმისა და იმპერიალიზმის არსებობის შესახებ მომავალში არის კითხვა ძალთა განწყობილების შესახებ მებრძოლ სოციალურ კლასთა შორის და მეტწილად არაფერი.

მაგრამ აქ შეიძლება იჩინოს თავი სხვა ოპორტუნიზტულმა მიდრეკილებამ, რომელიც გარეგნულად ეწინააღმდეგება ფაქტებს და რომელსაც არაჩვეულებრივი თავგამოდებით ამუშავენს ლიტერატურაში კარლ კაუცკი¹⁾. აღნიშნავს რა სწორეთ, რომ იმპერიალიზმის არსებობა მომავალში საზოგადოებრივ ძალთა განწყობილებაზე დამოკიდებული, კაუცკი განაგრძობს მსჯელობას დაახლოვებით შემდეგნაირად:

იმპერიალიზმი არის განსაზღვრული მეთოდი კაპიტალისტური პოლიტიკისა; უკანასკნელი შესაძლებელია ძალადობის გარეშეც სწორეთ ისე, როგორც შესაძლებელია წარმოვიდგინოთ კაპიტალიზმი არა 10 ან 12, არამედ 8 საათის სამუშაო დღით. როგორც უკანასკნელ შემთხვევაში კაპიტალიზმის ფარგლებში პროლეტარიატი უპირისპირებს ბურჟუაზიულ ტენდენციას სამუშაო საათების რიცხვის შემცირების შესახებ, სწორეთ ასე იმპერიალიზმის ბურჟუაზიულ-ძალადობითი ტენდენციებს უნდა დაუპირდაპირდეს პროლეტარიატის მშვიდობიანი ტენდენციები. საკითხი, ამ სახით,—ამტკიცებს კაუცკი,—შეიძლება გადაიჭრას **კაპიტალიზმის ფარგლებში**. მიუხედავად იმისა, რომ პირველი შეხედვით ძლიერ რადიკალურად გვეჩვენება ეს თეორია, ნამდვილად ეს არის თეორია თავიდან ბოლომდე რეფორმისტული. ქვემოთ დაწვრილებით შევხებით კაუცკის „მშვიდობიან კაპიტალიზმს“ („ულტრა-იმპერიალიზმს“). ეხლა მოვიყვანოთ მხოლოდ ერთ საერთო ხასიათის და ფორმალურ მოსაზრებას. სახელდობ. იმ ფაქტიდან, რომ კაპიტალიზმი ძალთა განწყო-

²⁾ K. Kautsky: „Nationalstaat, Imperialistischer Staat und Staatenbund“, და აგრეთვე წერილი Neue Zeit-ში 14—15 წ. თუმცა ის კიდევ ადრე დადგა იმ შეხედულებას, რომელიც ქვემოთ იქნება მოყვანილი. ასეთი იყო, მაგ., მისი პოზიცია „განიარაღების“ საკითხში.

ბილგების კითხვაა, არ შეიძლება გამოვიყვანოთ ის დასკვნა, რომ მას შეუძლია გაჰქრეს კაპიტალიზმის ფარგლებში, მსგავსად 15 საათის სამუშაო დღისა, მოუწესრიგებელი სამუშაო ქირისა და სხვ. კითხვა რომ ასე უბრალოდ სწყდებოდეს, შეიძლებოდა „წარმოგვედგინა“ ასეთი პერსპექტივა: როგორც ვიცით, კაპიტალიზმი გულისხმობს კაპიტალისტების მიერ ზედმეტი ღირებულების m მითვისებას; მთელი ახალისტების მიერ ზედმეტი ღირებულების N იყოფა ორ ნაწილად: $N=V+m$; ეს განაწილება, მისი რაოდენობის მხრივ, დამოკიდებულია საზოგადოებრივ ძალთა განწყობილებაზე (ინტერესთა ანტაგონიზმის ფაქტი ჯერ კიდევ რიკარდოს მიერ იყო მკაფიოდ აღნიშნული). როცა მუშათა კლასის წინააღმდეგობა იზრდება, შესაძლებელია რომ V თანდათან გაიზარდოს m ხარჯზე, და მთელი N განაწილება მუშებისათვის უფრო ხელსაყრელ პროპორციით. მაგრამ რადგანაც პროლეტარიატის წილის თანდათანობითი გადიდება ძალთა განწყობილებით განისაზღვრება, და არავითარი წინასწარ დაწესებული საზღვარი არა აქვს ამ გადიდებას, ამიტომ უკეთეს კაპიტალისტების წილი იმ დონემდე იქნება დაყვანილი, რომ იგი ჯამაგირის ხასიათს მიიღებს, მუშათა კლასი „მშვიდობიანად“ „ამოწურავს“ კაპიტალიზმს, ვინაიდან კაპიტალისტები გადაიქცევიან უბრალო მოსამსახურეებად ან და—უცუდეს შემთხვევაში—საზოგადოებრივი კოლექტივის პენსიონერებად. ეს იდილიური სურათი აშკარა რეფორმისტული უტოპიაა. მაგრამ არა ნაკლებ უტოპიას წარმოადგენს კაუცკის „ულტრა-იმპერიალიზმი“.

კაუცკი და მისი მიმდევრები ამბობენ, რომ თვით პროცესი კაპიტალისტური განვითარებისა ხელს უწყობს იმ ელემენტთა ზრდას, რომლებზეც შეუძლია დაყრდნობა ულტრა-იმპერიალიზმს. სახელდობ, კაპიტალის ინტერნაციონალური მასშტაბით გადახლართვა ქმნის ტენდენციას კონკურენციის მოსპობისას სხვადასხვა „ნაციონალურ“ კაპიტალისტურ ჯგუფს შორის. ამ „მშვიდობიან“ ტენდენციას კიდევ უფრო აძლიერებს მუშათა კლასის ბრძოლა. ასე, მტაცებლური იმპერიალიზმის მაგიერ ვლდებულობთ მშვიდობიან ულტრა-იმპერიალიზმს.

განვიხილოთ საკითხი არსებითად. თუ ამ საკითხს ეკონომიური თვალსაზრისით მივუდგებით, ის უნდა დავაყენოთ შემდეგნაირათ: როგორ და რა გზით შეიძლება სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა შეთანხმება (ანუ შეერთება)? მართლაც, იმპერიალიზმი ხომ სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა შორის კონკურენციის გამოხატულებაა და სხვა არაფერი. ისპობა ეს კონკურენცია—ისპობა, მაშასადამე, იმპერიალიზმის პოლიტიკის საფუძვლებიც, ხდება გარდაქმნა „ნაციონალურ“ ჯგუფებათ დაქსაქსულ კაპიტალისა ერ-

თან მსოფლიო ორგანიზაციით, საყოველთაო მსოფლიო ტრესტით, რომელიც უპირდაპირდება მსოფლიო პროლეტარიატს. თუ ჩვენ აბსტრაქტულ-თეორიულათ ვიმსჯელებთ, ასეთი ტრესტი სავსებით შესაძლებელია, ვინაიდან, ზოგადათ რომ ვსთქვათ, არსებობს ეკონომიური საზღვარი საკარტელო პროცესისათვის. ჩვენის აზრით გილფერდინგი „ფინანსურ კაპიტალში“ სრულებით სა-მართლიანათ ამბობს:

„ისმება საკითხი, ბოლოს და ბოლოს სადაა საკარტელო პროცესის საზღვარი. და ამ კითხვაზე უნდა ვუპასუხოთ, რომ არ არსებობს აბსოლიუტური საზღვარი საკარტელო პროცესისათვის. პირ-იქით, ჩვენ თანდათან ვრწმუნდებით, რომ კარტელების დაარსება სულ უფროდაუფრო ხშირდება და ვითარდება. ისეთი დარგები, რომელიც კარტელების გარეშე დგას, თანდათან კარგავს თავის დამოუკიდებ-ლობას და ბოლოს უერთდება კარტელებს. ამ პროცესს უნდა მო-ყოლოდა საყოველთაო კარტელი, სადაც მთელ კაპიტალისტურ წარმოებას შეგნებულათ აწესრიგებს ერთი ინსტანცია, რომელიც განსაზღვრავს ხოლმე წარმოების სიდიდეს ყველა სფეროში... ეს არის შეგნებულად მოწესრიგებული საზოგადოება ანტაგონისტურ ფორმაში, მაგრამ ეს ანტაგონიზმი არის განაწილების ანტაგონიზმი... საყოველ-თაო კარტელის შექმნის ტენდენცია და ცენტრალური ბანკის დაარ-სების ტენდენცია ერთდება და ამ შეერთებიდან გამომდინარეობს ფინანსიური კაპიტალის უდიდესი ძლიერება¹⁾).

მაგრამ ასეთი აბსტრაქტული ეკონომიური შესაძლებლობა არ ნიშნავს, რასაკვირველია, მის რეალურათ განხორციელების შესაძლებ-ლობას. იგივე გილფერდინგი სრულიათ სამართლიანათ სწერს მეო-რე ალაგას: „ეკონომიურათ შესაძლებელი იქნებოდა საყოველთაო კარტელი, რომელიც უხელმძღვანელებდა მთელ წარმოებას და, ამ სახით, თავიდან აიცილებდა კრიზისებს; ასეთი კარტელის არსებო-ბა ეკონომიური თვალსაზრისით დასაშვებია, თუმცა სოციალურათ და პოლიტიკურათ ასეთი მდგომარეობა განუხორციელებელია, ვი-ნაიდან ინტერესთა ანტაგონიზმს, რომელიც მას უაღრეს წერტილამ-დე აჭყავს, აუცილებლათ მოყვებოდა მისი დანგრევა“²⁾).

მაგრამ, სინამდვილეში, სოციალისტურ-პოლიტიკური მიზეზების გამო შეუძლებელი იქნებოდა ასეთი საყოველთაო ტრესტის დაარსე-ბაც კი. ჩვენ ახლა შევეცდებით დავამტკიცოთ ეს დებულება.

1) რ. გილფერდინგი, დასახ. თხზ., გვ. 353 და 354 რუსულ თარგ.

2) Ididem, გვ. 447.

ცოტათ თუ ბევრათ მკვიდრი და მტკიცე შეერთებისათვის საჭიროა დაახლოვებითი თანასწორი მდგომარეობა. მსოფლიო ბაზარზე თუ ამ თანასწორობას ადგილი არ აქვს, ამ შემთხვევაში იმ ჯგუფისათვის, რომელსაც უფრო ხელსაყრელი პოზიცია უკავია მსოფლიო ბაზარზე, აზრი არა აქვს შეთანხმებაში შესვლას: მისთვის ხელსაყრელი იქნება, პირიქით, ბრძოლის გაგრძელება, ვინაიდან ის დარწმუნებულია კონკურენტის დამარცხებაში. ეს საერთო წესია შეთანხმებათა შექმნისა. რაც შეეხება სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტებს, რომელთა შეთანხმებაზეც გვაქვს ახლა ლაპარაკი, ისინი ამ მხრივ გამონაკლისს არ წარმოადგენენ. მაგრამ აქ უნდა ვიქონიოთ სახეში ორი რიგი პირობებისა.

ჯერ ერთი, **თანასწორობა წმინდა ეკონომიური.** ეს შეეხება საწარმოვო ხარჯების დაახლოვებითი თანასწორობას. წარმოების ხარჯების თანასწორობა კი, საბოლოოვით, დაფუძნებულია შრომის ფასეულობათა თანასწორობაზე, და მაშასადამე, საწარმოვო ძალების განვითარების დაახლოვებით ერთნაირ დონეზე. ამ სახით, შეთანხმებათა დაარსებისათვის აუცილებელია სამეურნეო სტრუქტურის ერთნაირობა. თუ სამეურნეო სტრუქტურათა შორის განსხვავება მნიშვნელოვანია, და მაშასადამე, ადგილი აქვს საწარმოვო ხარჯების უთანასწორობას, მაშინ სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტისათვის, რომელიც უფრო მაღალი ტექნიკით სარგებლობს, ხელსაყრელი არაა შეთანხმებაზე წასვლა. ამისათვის, მაგალ.,—თუ ავიღებთ შეთანხმებათა პრაქტიკას ცალკე წარმოებითი დარგებში,—გერმანიის უაღრესათ განვითარებული მრეწველობა უფრო ხელსაყრელათ სთვლის მსოფლიო ბაზარზე დამოუკიდებლათ გამოსვლას ამ მრეწველობის მთავარ დარგების სახით. თქმა არ უნდა, როცა ლაპარაკი სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტზეა, მხედველობაში უნდა იქნას მიღებული ყველა წარმოებითი დარგის ერთგვარი საშუალო სიდიდე; ამ შემთხვევაში გამოდიან ხოლმე არა ამა თუ იმ წარმოებითი დარგის კაპიტალისტურ ჯგუფთა ინტერესებიდან, არამედ—„გაერთიანებული მრეწველობის“ ინტერესებიდან, თუმცა ამ „გაერთიანებულ მრეწველობაში“ პირველ როლს თამაშობენ მძიმე ინდუსტრიის კაპიტალისტები, რომელთა მნიშვნელობაც სულ უფროდაუფრო იზრდება. საწარმოვო ხარჯებს, ამ ტერმინის საკუთარი მნიშვნელობით, ემატება ტრანსპორტის ხარჯებიც.

გარდა ამ „წმინდა-ეკონომიური“ თანასწორობისა, მტკიცე შეთანხმებათა შესაქმნელათ აუცილებელ პირობას წარმოადგენს **ეკონომიურ-პოლიტიკური თანასწორობაც.** ჩვენ ზევით დავინახეთ, რომ

კაპიტალის სახელმწიფოსთან დაკავშირება ქმნის დამატებითი ეკონომიურ ძალას. აქ უფრო ძლიერი სახელმწიფო სდებს უფრო ხელსაყრელ სავაჭრო ხელშეკრულებებს და აწესებს უფრო მაღალ საბაჟო გადასახადებს კონკურენტების საზარალოთ. ასეთი სახელმწიფო ეხმარება თავის ფინანსიურ კაპიტალს გასაღების ბაზრების, ნედლი მასალის ბაზრების და განსაკუთრებით კაპიტალის დასაბანდებელი სფეროების მონოპოლიზაციის საქმეში. აქედან ცხადია, რომ მსოფლიო ბაზარზე ბრძოლის პირობების გათვალისწინების დროს სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტები ანგარიშს უწყვენ ამ ბრძოლის არა მარტო წმინდა ეკონომიურ, არამედ ეკონომიურ-პოლიტიკურ პირობებსაც. ამისთვის, იმ შემთხვევაშიც კი, როცა ადგილი აქვს დაახლოვებით თანასწორ სამეურნეო სტრუქტურებს, მაგრამ ამავე დროს არსებობს დიდი განსხვავება სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა სამხედრო ძალებში, უფრო ძლიერ სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტისთვის უფრო ხელსაყრელია ბრძოლის გაგრძელება, ვინემ შეთანხმებაზე ან ფუზიაზე წასვლა. თუ ჩვენ ურთიერთ შორის მეზობლად „ნაციათა“ მდგომარეობას ამ თვალსაზრისით განვიხილავთ, დავინახავთ, რომ არ არსებობს არავითარი საბუთი ვიფიქროთ სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა, ყოველ შემთხვევაში, ახლო მომავალში, შეთანხმებაზე ან შეერთებაზე და მათ გადაქცევაზე საყოველთაო მსოფლიო ტრესტათ. საკმარისია შევადაროთ საფრანგეთის და გერმანიის, ინგლისის და ამერიკის სამეურნეო სტრუქტურა და საზოგადოთ განვითარებული ქვეყნები ისეთ ქვეყნებს, როგორიც რუსეთია (უკანასკნელი ქვეყნები თუმცა არ წარმოადგენენ სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტებს, მაგრამ ქმნის განსაზღვრულ ურთიერთობებს მსოფლიო ბაზარზე), რომ ღაგრწმუნდეთ, თუ რა შორს ვართ ჩვენ მსოფლიო კაპიტალისტურ ორგანიზაციისაგან²⁾. იგივე უნდა ითქვას სამხედრო ძალების შესახებაც. თუ ახლანდელი ომი გვიჩვენებს (ყოველ შემთხვევაში აქამდე) მოწინააღმდეგეთა დაახლოვებითი თანასწორობას, არ უნდა დავივი-

²⁾ გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლათ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს დებულება სრულიათ არ ეწინააღმდეგება ჩვენს მეორე დებულებას, რომელიც გულისხმობს, რომ დაწინაურებული ქვეყნების ეკონომიურმა განვითარებამ შექმნა „ობიექტური პირობები“ წარმოების საზოგადოებრივ ორგანიზაციისთვის. ამ მხრივ მოწინავე ქვეყნები დაახლოვებით ერთსა და იმავე დონეზე დგას. ამ ორ დებულებას შორის წინააღმდეგობა არ არსებობს, ვინაიდან ერთნაირი არ არის განსხვავების მასშტაბებიც.

წყობით, რომ ახლა ლაპარაკია ძალების განსაზღვრულ კომბინაციაზე, რომელიც ურყევ სიდიდეს როდი წარმოადგენს.

ეს მოსაზრებანი თანასწორობის შესახებ უნდა იქნან განხილული არა მარტო სტატიკურათ, არამედ, უმთავრესათ, დინამიურათ. ბურჟუაზიის „ნაციონალური“ ჯგუფები აშენებენ თავიანთ გეგმებს არა მარტო იმაზე, რაც „არის“, არამედ იმაზეც, რაც მოსალოდნელია იქნეს“. აქ სასტიკი ანგარიში ეწევა ყოველ შესაძლებლობას ისეთი განვითარებისას, რომელიც ნებას მისცემდა განსაზღვრულ ჯგუფს განსაზღვრული დროის შემდეგ ყველაზე უფრო მაღლა დადგომის, თუნდაც **აღებულ** მომენტში ეს ჯგუფი—ეკონომიურათ და პოლიტიკურათ—თანასწორი იყოს თავის კონკურენტისა. ეს გარემოება კიდევ უფრო ართულებს არაწონასწორობის მდგომარეობას¹⁾.

ინტერნაციონალურ სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტის შექმნას ძლიერ უწყობს ხელს კაპიტალისტურ ინტერესთა ინტერნაციონალიზაციის პროცესი, რომლის შესახებაც ჩვენ ლაპარაკი გვქონდა ჩვენი შრომის პირველ განყოფილებაში (მონაწილეობა უცხო ქვეყნების წამოწყებებში და მათთვის კაპიტალის მიწოდება, ინტერნაციონალური კარტელები, ტრესტები და სხვ.). მაგრამ ამ პროცესს, რომელსაც თავისთავათ ძლიერ ფართო ხასიათი აქვს, უპირდაპირდება მეორე, კიდევ უფრო ძლიერი ტენდენცია კაპიტალის ნაციონალიზაციისა და მისი სახელმწიფოებრივ საზღვრებში ჩაკეტვისა. ის სარგებელი, რომელსაც ბურჟუაზიის „ნაციონალური“ ჯგუფი ღებულობს ბრძოლის გაგრძელებიდან, გაცილებით უფრო დიდია, ვინემ ამ ბრძოლასთან დაკავშირებული ხარჯები. არავითარ შემთხვევაში არ უნდა გადავადგასოთ არსებულ ინტერნაციონალურ-სამრეწველო შეთანხმებათა მნიშვნელობა. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ბევრი მათგანი ძლიერ სუსტია, უფრო დაბალი ტიპის და დაბალი ცენტრალიზაციის სამრეწველო ორგანიზაციებს წარმოადგენს, და აგრე-

1) ბურჟუაზიას ეს კარგათ ესმის. ასე, მაგალ., გერმანელი პროფესორი Max Krahmann (იხ. მისი „Krieg und Montanindustrie“, I წიგნი სერიისა „Krieg und Volkswirtschaft“) სწერს: „როგორც ახლანდელ მცირე (!) მსოფლიო ომში, ისე შემდგომ დიდ ომში, რომელშიაც ჩრდილოეთ ამერიკაც გამოელაპარაკება აღმოსავლეთ აზიას, სრულებით შეუძლებელია, რომ აგრარულ სახელმწიფოთა ჯგუფი, ებრძოდეს ინდუსტრიულურ სახელმწიფოთა კავშირს... საყოველთაო მშვიდობიანობა (die Weltfrieden), ამ სახით, უზრუნველყოფილი იქნებოდა, ინდუსტრიულ სახელმწიფოებს რომ დასცალგებოდა ურთიერთ შორის შეთანხმება (sieh vertragen könnten). გ ი ნ ა ი და ნ ეს ჯ ე რ-ჯ ე რ ო ბ ი თ (vorläufig) შეუძლებელია, ამიტომ...“ და სხვ. (გვ. 15.)

თვე ხშირათ შეიცავს ერთობ. სპეციალურ წარმოებითი დარგებს (ბო-
თლების სინდიკატი). მხოლოდ იმ კავშირებს აქვს შედარებით მტკი-
ე ხასიათი, რომელიც ეყრდნობა ბუნებრივ მონოპოლიას (ნავთობი).
თქმა არ უნდა, „საბოლოო“ ინტერნაციონალიზაციის ტენდენცია
მაინც გაიმარჯვებდა, მაგრამ სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ
ტრესტთა შორის საკმაოდ ხანგრძლივი და უსასტიკესი ბრძოლის
შემდეგ.

მაგრამ შესაძლებელია, რომ ბრძოლის ხარჯები, ე. ი. სამხე-
დრო ხარჯები იმდენათ დიდია, რომ არ იფარება და ბურჟუაზიი-
სათვის საზარალოა? ასეთი ფაქტები, როგორც განზრახვა ინგლისის
შემდეგი მილიტარიზაციის შესახებ,—მაგალ.,—შეიძლება მარტო ბურ-
ჟუაზიის „სისულელით“ აიხსნება, რომელიც ვერ ხედავს თავის საკუ-
თარ ინტერესებს? საუბედუროთ, ეს ასე როდია. ჩვენ ეს თვისება
უნდა მივაწეროთ გულუბრყვილო პაციფისტებს, და არა ბურჟუაზიას.
უკანასკნელი ძლიერ კარგათ ანგარიშობს თავის შემოსავალ-გასავალს.
საქმე იმაშია, რომ ვისაც ასეთი საბუთები მოყავს, ისინი მხედველო-
ბაში არ ღებულობენ სამხედრო ძალაუფლების ფუნქციათა მთელ სი-
რთულეს. სამხედრო ძალაუფლება, როგორც ჩვენ ზევით დავამტკი-
ცეთ, მოქმედობს არა მარტო ომის დროს, არამედ მშვიდობიან დრო-
საც, ვინაიდან მას მუდამ იყენებენ ხოლმე როგორც საშუალებას
„მშვიდობიანი კონკურენციის“ დროსაც. მეორეთ, ივიწყებენ, რომ
ომის სიმძიმე, გადასახადების გადაკისრების მეოხებით etc., აწვება,
უმთავრესათ, მუშათა კლასს, და ნაწილობრივათ იმ შუათანა ეკონო-
მიურ ჯგუფებს, რომელიც ხდება ექსპროპრიაციის საგნათ ომის პრო-
ცესში (და, მაშასადამე, უძლიერეს წარმოებითი ცენტრალიზაციის
პროცესში).

ამ სახით, ეკონომიური განვითარების კონკრეტული პროცესი
გაივლის სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა და ჩამორჩე-
ნილ ეკონომიურ ფორმაციათა შორის ბრძოლის ფაზას. აუცილებე-
ლია ომების მთელი რიგი. ისტორიულ პროცესში, რომელიც ჩვენ
უნდა გავიაროთ ახლო მომავალში, მსოფლიო კაპიტალიზმი წავა სა-
ყოველთაო სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტის მიმართუ-
ლებით, რაც გულისხმობს ამ უკანასკნელის მიერ სუსტი ორგანიზა-
ციების ჩაყლაპვას. გათავდება ეს ომი—დაისმება კითხვა ახალი პრო-
ბლემების „გადაჭრისა“ ომისვე საშუალებით. აქ შესაძლებელია, თქმა
არ უნდა, ამა თუ იმ შემთხვევაში ნაწილობრივი შეთანხმებანიც
(მაგალ., ძლიერ მოსალოდნელია გერმანიისა და ავსტრიის შეერთება).
მაგრამ ყოველი შეთანხმება ან კონსოლიდაცია იქნება მხოლოდ გა-

ნახლება სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლისა ახალ მასშტაბით. თუ „ცენტრალური ევროპა“ გაერთიანდება და ხორცს შეისხამს გერმანელ იმპერიალისტების გეგმები, ამით მდგომარეობა თითქმის არ შეიცვლება; მაგრამ თუ მთელი ევროპა გაერთიანდება, ეს სრულე-ბითაც არ იქნება „განიარაღების“ ნიშანი. ეს მაჩვენებელი იქნება მი-ლიტარიზმის საშინლათ განვითარებისა, ვინაიდან დღის წესრიგში დაისმება საკითხი კოლოსალური ბრძოლისა ამერიკასა და აზიასთან. მცირე (მცირე!) სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა ბრძო-ლა ბუმბერაზულთა ბრძოლით შეიცვლება. ამ ბრძოლის მოსპობა „ში-ნაური საშუალებებით“—სასაცილო ილიუზიაა ვინაიდან იმპერიალიზმი არის სისტემა, რომელიც არა თუ უმჭიდროესათაა დაკავშირებული თანამედროვე კაპიტალიზმთან, არამედ ამ უკანასკნელის არსებით ელემენტათ უნდა ჩაითვალოს.

მე-2 განყოფილებაში ჩვენ გავითვალისწინეთ მთელი თავისებუ-რობა თანამედროვე კაპიტალიზმის სტრუქტურისა და სახელმწიფო-ებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა შექმნისა. ასეთ ეკონომიურ სტრუქ-ტურასთან დაკავშირებულია განსაზღვრული პოლიტიკაც—იმპერია-ლისტური პოლიტიკა. და არა მარტო იმ მხრივ, რომ იმპერიალიზმი არის პროდუქტი ფინანსიური კაპიტალიზმისა, არამედ იმ მხრივაც, რომ ფინანსიურ კაპიტალს არ შეუძლია სხვა პოლიტიკის წარმოება, გარდა იმპერიალისტურისა, როგორც ჩვენ ეს დავახასიათეთ ზევით. სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტი არ შეიძლება იყოს თავისუფალი ვაჭრობის მომხრე, ვინაიდან ამით ის დაკარგავდა თავისი კაპიტალისტური *raison d'être*-ის საგრძნობ ნაწილს. ჩვენ უკვე აღვნიშ-ნეთ, რომ პროტექციონიზმი იძლევა დამატებითი მოგების მიღების სა-შუალებას—ერთის მხრივ, და მსოფლიო ბაზარზე კონკურენციის გაწე-ვისას—მეორეს მხრივ. აგრეთვე ფინანსიურ კაპიტალს, რომელიც მონოპოლიური კაპიტალისტური ორგანიზაციების გამოხატულებას წარმოადგენს, არ შეუძლია ხელი აიღოს „გავლენის სფეროთა“ მონო-პოლიზაციაზე, გასაღებისა და ნედლი მასალის ბაზრების, კაპიტალის დასაბანდებელი სფეროების დაპყრობაზე. თუ ერთი სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტი არ იპყრობს ამა თუ იმ თავისუფალ ტერიტო-რიას, უკანასკნელს იკავებს მეორე. მშვიდობიანი კონკურენცია, რო-მელიც შეეფერებოდა თავისუფალი კონკურენციის ხანას და ყოვე-ლივე ორგანიზაციულ შეკავშირებას მოკლებულ წარმოებას ქვეყნის შიგნით, ყოვლად შეუძლებელია სულ სხვა წარმოებითი სტრუქტუ-რის და სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა შორის ბრძო-ლის ხანაში. ეს იმპერიალისტური ინტერესები იმდენათ მნიშვნელო-

ვანია ფინანსიურ-კაპიტალისტური ჯგუფებისთვის და იმდენათაა დაკავშირებული მათი არსებობის საფუძვლებთან, რომ მთავრობა არ ერიდება კოლოსალურ სამხედრო ხარჯებს, ოღონდ კი განამტკიცოს თავისი მდგომარეობა მსოფლიო ბაზარზე. განსაკუთრებით არავითარ კრიტიკას არ ითმენს აზრი კაპიტალიზმის ფარგლებში იმ სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტების „განიარაღების“ შესახებ, რომელთაც მოწინავე პოზიციები უკავიათ მსოფლიო ბაზარზე; მათ თვალწინ ეშლებათ შესაძლებლობა მთელი მსოფლიოს დამონებისა, წარმოუდგენელი სიდიდის ასპარეზი ექსპლოატაციისა—ის, რასაც ფრანგი იმპერიალისტები უწოდებენ l'organisation d'économie mondiale, ხოლო გერმანელები--Organisierung der Weltwirtschaft (მსოფლიო მეურნეობის ორგანიზაცია). ამიტომ არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ბურჟუაზია ასეთ „მაღალ“ იდეალს გასცვლის რაღაც უმნიშვნელო რამეზე, რასაც იგი გამორჩევა განიარაღებას. სადაა გარანტია ამა თუ იმ სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტისათვის, რომ რომელიმე მისი ვერაგი მეტოქე ფორმალურ ვალდებულებათა და „გარანტიების“ შემდეგაც კი არ განაახლებს „უკუგდებულ“ პოლიტიკას? ყველამ, ვინც კი იცნობს კარტელთა შორის ბრძოლის ისტორიას ერთი ქვეყნის ჩარჩოებიც კი, იცის თუ როგორ საპნის ბუშტით ქრებოდა მთელი რიგი შეთანხმებათა, როცა სიტუაცია იცვლებოდა, ასე ვსთქვათ, იცვლებოდა ეკონომიური კონიუნქტურა. საკმარისია მარტო ერთი ძლიერი სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტი—მაგალ., ამერიკა, წავიდეს სხვების წინააღმდეგ, თუგინდ ეს უკანასკნელნი „გაერთიანებულიც“ იყვნენ, რომ მთელი „შეთანხმება“ ნაკუწ-ნაკუწად იქცეს. (ამ შემთხვევაში ჩვენ გვეჩვენოდა საქმე ბურჟუაზიულ ორგანიზაციასთან, რომელიც იქნებოდა აგებული მსგავსათ დაბალი ტიპის სინდიკატისა, რომლის შემადგენელ ნაწილებსაც შეადგენდა სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტები. ცენტრალისტურათ აგებული ტრესტის სტადიაში ერთბაშად გადახტომას სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა შეთანხმება, რასაკვირველია, ვერ შესძლებდა. ასეთი ტიპის შეთანხმება კი, რომელიც გულისხმობს საშინლათ გამწვავებულ საშინაო ბრძოლას, ძლიერ ადვილათ განიცდის „კონიუნქტურის“ ზეგავლენას). ჩვენ ავიღეთ შემთხვევითად განიცდის „კონიუნქტურის“ ზეგავლენას. მაგრამ არ ვა, როცა ფორმალური „გაერთიანება“ უკვე მომხდარია. მაგრამ არ შეიძლება მოხდეს ეს გაერთიანება სწორეთ იმიტომ, რომ თვითეული ქვეყნის ბურჟუაზია ისეთი გულუბრყვილო როდია, როგორც მრავალი გულკეთილი პაციფისტთაგანი, რომლებიც ყველაზე უფრო სკდობენ დააჯერონ ბურჟუაზია და დაუმტკიცონ მას, რომ იგი მოკლებულია თავისი ინტერესების შეგნებას...

მაგრამ, — გვეტყვიან ჩვენ, — კაუცკი და მისი მეგობრები ხომ სწორედ იმას ფიქრობენ, რომ ბურჟუაზია ხელს აიღებს იმპერიალისტურ მეთოდებზე მუშათა კლასის ზეგავლენით. ამაზე ჩვენ ვუპასუხებთ: ამ შემთხვევაში არსებობს ორი შესაძლებლობა: ან ეს ზეგავლენა სუსტი იქნება, — მაშინ ყველაფერი ძველებურათ დარჩება; ან — და ეს ზეგავლენა იქნება „წინააღმდეგობის გაწევაზე“ მეტი, — მხოლოდ ამ უკანასკნელ შემთხვევაში დაიწყება არა ულტრა-იმპერიალიზმის ახალი ხანა, არამედ ახალი ხანა არაანტაგონისტური საზოგადოებრივი განვითარებისა.

ამ სახით, მთელი სტრუქტურა ჩვენი დროის მსოფლიო მეურნეობისა აიძულებს ბურჟუაზიას აწარმოვოს იმპერიალისტური პოლიტიკა. როგორც საახალშენო პოლიტიკაა აუცილებლად დაკავშირებული ძალადობითი მეთოდებთან, სწორეთ ასევე ყოველივე კაპიტალისტურ ექსპანსიას ადრე თუ გვიან ომი მოსდევს შედეგად. „ძალადობითი მეთოდები, — ამბობს გილფერდინგი — მჭიდროთაა დაკავშირებული საახალშენო პოლიტიკის არსებასთან, რომელიც ძალადობითი მეთოდების გარეშე დაკარგავდა თავის კაპიტალისტურ შინაარსს, და ასეთივე ინტეგრალური ელემენტია საახალშენო პოლიტიკისა, როგორც ყოველივე საკუთრებას მოკლებული პროლეტარიატის არსებობა საზოგადოდ შეადგენს *conditio sine qua non* კაპიტალიზმისა. საახალშენო პოლიტიკა მისი ძალადობითი მეთოდების გარეშე ოცნებაა, რომელსაც არ შეიძლება შევხედოთ უფრო სერიოზულად, ვინემ ილიუზიას, რომ თითქოს შესაძლებელია პროლეტარიატის მოსპობა, მაგრამ კაპიტალიზმის შენარჩუნება“ ¹⁾.

იგივე უნდა ითქვას იმპერიალიზმზეც: ეს ინტეგრალური ელემენტია ფინანსიური კაპიტალიზმისა, ურომლისოდაც იმპერიალიზმი დაჰკარგავდა თავის კაპიტალისტურ აზრს: ფიქრი იმაზე, რომ ტრესტები, რომელიც წარმოადგენს მონოპოლიის განსახიერებას, მშვიდობიანი ექსპანსიის ფრიტრედერული პოლიტიკის მატარებელია, — ეს უტოპისტის ფრიად მაგნე ოცნებაა.

მაგრამ შეიძლება „ულტრა-იმპერიალიზმის“ ხანა მაინც რეალური შესაძლებლობაა, რომელიც მოხდება ცენტრალიზაციური პროცესის საშუალებით? ვთქვათ, სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტები თანდათან შესჭამენ ერთმანეთს, სანამ არ დამყარდება იმ სახელმწიფოს ბატონობა, რომელმაც დაამარცხა ყველა დანარჩენი. — ამ შესაძლებლობისთვის შეიძლებოდა სერიოზულად შეგვეხედა, უკეთუ

¹⁾ გილფერდინგი, დასახელ. თხზ., გვ. 481—482, რუს. თარგ.

მექანიკურად წარმოვიდგენდით მთელ საზოგადოებრივ პროცესს და ანგარიშში არ მივიღებდით იმპერიალიზმის პოლიტიკის წინააღმდეგო და მასთან მტრულად განწყობილ ძალებს. ნამდვილად რიგი ომებისა, რომელნიც მოსდევენ ერთმანეთს და სულ უფრო და უფრო გრანდიოზულ სახეს ღებულობენ, აუცილებლად გამოიწვევს სოციალურ ძალების გადაჯგუფებას. ცენტრალიზაციური პროცესი მისი კაპიტალისტური სახით აუცილებლად ეჯახება მისდამი ანტაგონისტურად განწყობილ სოციალურ-პოლიტიკურ ტენდენციას, ვერ ახერხებს ლოდიკურ დაბოლოვებამდე მისვლას, იმსხვრევა და ღებულობს ახალ არაკაპიტალისტურ სახეს. კაუცკის თეორია, ამ სახით, სრულებით არაა რეალისტური. ეს თეორია იმპერიალიზმში ხედავს განვითარებულ იმპერიალიზმის არა აუცილებელ თანამგზავრს, არამედ კაპიტალისტური განვითარების საერთო „ბნელ მხარეს“. მსგავსად **პრუდონისა**, რომლის მეშჩანურ უტოპიების წინააღმდეგაც ეგრე სასტიკად ილაშქრებდა მარქსი, კაუცკი ცდილობს „ბნელი“ იმპერიალიზმის მოსპობას და ხელუხლებლად სტოვებს კაპიტალისტურ წესწყობილების „ნათელ“ მხარეებს. მისი კონცეპცია გულისხმობს მიჩქმალვას იმ გრანდიოზულ წინააღმდეგობათა, რომელნიც სულს უხუთავენ თანამედროვე საზოგადოებას, და ამიტომ ეს კონცეპცია რეფორმისტულია. თეორიულად მოაზროვნე რეფორმიზმის დამახასიათებელ თვისებას შეადგენს ის, რომ იგი ძლიერ ცდილობს აღნიშნოს ის ელემენტები, რომელიც მოწმობს კაპიტალიზმის ცხოვრებასთან შეგუებას, და არ შეხედოს კაპიტალიზმიდან გამომდინარე წინააღმდეგობებს. პირიქით, ლოდიკურად მოაზროვნე მარქსისტისათვის მთელი კაპიტალისტური განვითარება წარმოადგენს **კაპიტალიზმის წინააღმდეგობათა განმტკიცების და მათი მუდმივი და სულ უფრო და უფრო განვითარებულ მასშტაბით განახლების პროცესს**. მომავალი მსოფლიო მეურნეობა მისი კაპიტალისტური სახით არ ანთავისუფლებს ამ მეურნეობას მის შეუგუებლობის იმანენტურ ელემენტებისაგან; იგი მუდმივად ანახლებს ამ ელემენტებს სულ უფრო და უფრო გაფართოვებულ საფუძველზე. თავის ნამდვილ გადაჭრას ეს წინააღმდეგობანი პოულობენ უკვე საზოგადოებრივი ორგანიზმის სხვა წარმოებითი სტრუქტურაში: მეურნეობის საზოგადოებრივ, შეგნებულ, **სოციალისტურ** ორგანიზაციაში.

თავი XIII. ომი და სამეურნეო ევოლუცია.

1. ცვლილებანი სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა ეკონომიურ ურთიერთობაში (ამერიკის გაძლიერება, მცირე სახელმწიფოთა გამოკლება). 2. მსოფლიო მეურნეობა და სამეურნეო ავტარკია. 3. სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა შინაგანი სტრუქტურის შეცვლა (საშუალო ჯგუფების მოსპობა, ფინანსიური კაპიტალის გავლენის ზრდა, სახელმწიფოებრივი ჩარევის ზრდა, სახელმწიფო მონოპოლიები და სხვ.). 4. სახელმწიფოებრივი კაპიტალიზმი და ბრძოლის გამწვავება სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა შორის. 5. სახელმწიფოებრივი კაპიტალიზმი და კლასები.

ომს, რომელიც აუცილებლათ უნდა მომხდარიყო, რადგანაც ის მომზადებული იყო ისტორიული მსვლელობით, არ შეეძლო კოლოსალურათ არ ემოქმედა მსოფლიო ეკონომიურ ცხოვრებაზე. თვითეული ქვეყნის შიგნით და ქვეყანათა შორის ურთიერთ დამოკიდებულებაში, „სახალხო მეურნეობებში“ და მსოფლიო მეურნეობაში ომმა მოახდინა მთელი გადატრიალება. საწარმოვო ძალების ბარბაროსული გაფლანგვით, წარმოების მატერიალურ საშუალებათა და ცოცხალი მუშა ძალის განადგურებით, მეურნეობის გაძარცვით, საარაკო, საზოგადოებისთვის მავნე, ხარჯების გაწევით, ომმა, უდიდესი კრიზისის მსგავსათ, გაამწვავა და გააღრმავა კაპიტალისტური განვითარების ძირითადი ტენდენციები და წარმოუდგენელათ დააჩქარა ფინანსიურ-კაპიტალისტურ ურთიერთობათა და კაპიტალის ცენტრალიზაციის ზრდა მსოფლიო მასშტაბით. ამ ომის ცენტრალიზაციური (**იმპერიალისტური მეთოდით**) ხასიათი ყოველივე ეჭვს გარეშეა. ეს არის, პირველ ყოვლისა, პატარა დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა განადგურება, მაღალი ტიპის სახელმწიფოები (ჰორიზონტალური კონცენტრაცია და ცენტრალიზაცია) იქნება ეს, თუ აგრარული ტიპის (ვერტიკალური ცენტრალიზაცია); როგორც შედარებით უმნიშვნელო ფორმას, ადგილი აქვს ძლიერი ორგანიზაციების მიერ უფრო სუსტების (და აგრეთვე ჩამორჩენილების) ჩაყლაპვას. საეჭვო ხდება დამოუკიდებელი არსებობა ბელგიისა, რომელიც წარმოადგენს ფრიად განვითარებულ ქვეყანას საკუთარი საახალშენო პოლიტიკით; სავსებით აშკარაა ბალკანეთის ცენტრალისტურათ გადაკეთების პროცესი; მოსალოდნელია, რომ აფრიკაში მოისპოს ეგრედწოდებული *черезполосица* (ერთ მიჯნაზე არ მდებარე მიწები) საახალშენო მფლობელობაში. მეორეს მხრივ, ჩვენ ვხედავთ ძლიერ მჭიდრო დაახლოვებას (სინდიკატების მტკიცე შეთანხმების ტიპისას) გერმანიის და ავსტრია-ჰუნგრეთის შორის. როგორიც უნდა იქნეს ომის ბოლო, ახლა უკვე ცხადია (თუმ-

ცა ამის წინასწარმეტყველება შეიძლებოდა *à priori*), რომ პოლიტიკური კარტა შეიცვლება მეტი სახელმწიფოებრივი ერთფეროვანების მიმართულებით—სწორეთ ამაში გამოიხატება იმპერიალისტურ „სახელმწიფოებრივ ეროვნებათა“ (*Nationalitätenstaaten*) ზრდა.

თუ განვითარების საერთო ტენდენცია, რომელიც ომმა მხოლოდ გააძლიერა, იმაში მდგომარეობს, რომ ცენტრალიზაციის პროცესი შემდეგში კიდევ უფრო გაძლიერდება, ამავე ომმა ძლიერ დააჩქარა ასპარეზზე გამოსვლა ერთერთი უდიდესი სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტისა მეტად ძლიერი შინაგანი ორგანიზაციით. ჩვენ აქ სახეში გვყავს **შეერთებული შტატები**.

ომმა შეერთებული შტატები ჩააყენა ერთობ განსაკუთრებულ პირობებში. რუსეთის პურის *etc.* ექსპორტის შეწყვეტას მოყვა ამერიკულ სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებზე მოთხოვნის გაძლიერება; მეორე მხრივ, წარმოუდგენელი სიდიდის მოთხოვნა სამხედრო ინდუსტრიის პროდუქტებზე მეომარ ქვეყნების მხრივ აგრეთვე მიმართული იქნა ამერიკისადმი ¹⁾. ამერიკასვე მიმართავდნენ ხოლმე სესხებისთვის (საგარეო სესხები *etc.*) დღემდე ამერიკა, საერთოდ, ითვლებოდა ევროპის მოვალეთ, ომმა სწრაფათ შეცვალა ეს მდგომარეობა: ამერიკის დავალიანება სწრაფათ დაიფარა, ხოლო მიმდინარე ანგარიშების გასწორებისა და მოკლევადიან კრედიტის სფეროში ამერიკა თანდათან ევროპის კრედიტორათ გადაიქცა. ამ სახით შეერთებული შტატების ფინანსიური როლი და მნიშვნელობა გადიდდა, რასაც მეორე, უფრო მნიშვნელოვანი, მხარეც აქვს. ჩვენ ვიცით, რომ ამერიკის მეორეხარისხოვან სახელმწიფოებს კაპიტალი მიჰქონდათ ევროპიდან, უმთავრესათ, ინგლისიდან და საფრანგეთიდან, კაპიტალის იმპორტი კი შეერთებული შტატებიდან, რომელსაც თვითონ შექონდა ევროპის კაპიტალი, უკანა ადგილზე იყო. მაგრამ ომის განმავლობაში კანადის, არგენტინის, პანამის, ბოლივიის და კოსტა-რიკის სესხები განაღდებულ იქნა არა ევროპაში, არამედ შეერთებულ შტატებში. „ამერიკულმა ქვეყნებმა მიიღო მცირეოდენი სესხი, მაგრამ აქ საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ დასახელებული ქვეყნები ლონ-

¹⁾ აი ამერიკის ექსპორტის ზრდა პირველი ოთხი თვის განმავლობაში 1914 და 1915 წ.: იანვარი 1914—204,2; იანვარი 1915—267,9, თებერვალი—173,9 და 299,8; მარტი—187,5 და 296,5; აპრილი—162,5 და 294,5 მილ. დოლარი (*Вестн. Фин. № 38*) საყურადღებოა Bureau of Foreign and Domestic Commerce-ის უფროსის, პ რ ა ტ ი ს, განცხადება: „ჩვენ შევდივართ იმ ახალ სავაჭრო ფაზაში, როცა ტერმინი „საშინაო ბაზარი“ არხაიულათ გადაიქცევა და მის ადგილს დაიკავენ ლოზუნგი „მსოფლიო ბაზარი“. (*Вестн. Фин. № 16*).

დონის ბაზრის ჩვეულებრივ კლიენტებს წარმოადგენს. ამ სახით, ომის დროს ნიუ-იორკმა შესცვალა ლონდონი და, ასე ვსთქვათ, წინ წასწია პანამერიკული პროგრამის ფინანსიური ნაწილის განხორციელების საქმე¹⁾. ომის შემდეგი მსვლელობა, სამხედრო ხარჯების დაფარვა და სესხები, აგრეთვე უდიდესი მოთხოვნა კაპიტალზე ომის გათავების შემდეგ (განადგურებული ძირითადი კაპიტალის და სხვ. აღდგენასთან დაკავშირებით) კიდევ უფრო გააძლიერებს შეერთებულ შტატების ფინანსიურ მნიშვნელობას, დააჩქარებს ამერიკული კაპიტალის აკუმულიაციას, გააფართოვებს მის გავლენას დანარჩენ ამერიკაში და გააძლიერებს მის როლს მსოფლიო საკონკურენციო ბრძოლაში²⁾.

ამერიკის შტატების მაგალითზე ჩვენ ვხედავთ მსხვილი სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტის კონსოლიდაციასა და ზრდას, რომელიც (ტრესტი) თავის გავლენის ქვეშ აყენებს წინათ ევროპაზე დამოკიდებულ ქვეყნებსა და მხარეებს. ამერიკის მსოფლიო ურთიერთობათა გაფართოვებასთან ერთად აქ აღგილი აქვს არაჩვეულებრივ ინტენსიურ ზრდას „ნაციონალურ“ შეკავშირებისა. კიდევ უფრო აშკარაა „ნაციონალისტური“ ტენდენციები მეომარ ჯგუფებში: საერთაშორისო საქონლის გაცვლა-გამოცვლა მოშლილია, კაპიტალებისა და სამუშაო ძალის მოძრაობა მეომარ ქვეყნებს შორის შეწყვეტილია, მათ შორის თითქმის ყველა ურთიერთობა გაწყდა. „ნაციონალურ“ მეურნეობის ჩარჩოებში (აქ საუკეთესო მაგალითს წარმოადგენს გერმანია, ვინაიდან ის ყველაზე უფრო მოწყვეტილია მთელ მსოფლიოზე) სწარმოებს სწრაფი გადაჯგუფება საწარმოვო ძალებისა. და არა მარტო სამხედრო ინდუსტრიის საგნების დამზადების მიმართულებით (გერმანიაში ფორტებიანოს ფაბრიკებიც კი იქნა გადაკეთებული ახალი ამოცანების მიხედვით: ისინი ამზადებენ ვაზნებს), არამედ საკვები საგნების და საზოგადოთ სოფლის მეურნეობის პროდუქტების დამზადების მიმართულებითაც. ამ სახით, ომმა საშინლათ გააძლიერა ტენდენცია სამეურნეო ავტარკიისადმი „ნაციონალური“ მეურნეობის ცოტათ თუ ბევრათ თვითდამკმაყოფილებელ, მსოფლიოზე დამოუკიდებელ სამეურნეო ერთეულად გადაქცევით. მაგრამ, აქედან უნდა დავასკვნათ თუ არა, რომ ასეთი ტენდენცია მუდამ გაბატონებული იქნება და მსოფლიო მეურნეობა დაიშლება მთელ რიგ დამო-

¹⁾ М. Боголепов. „Американский рынок капиталов“. Вестник Финансов, 1915, № 38, стр 501. იხ. აგრეთვე მისი წერილები ამავე თემაზე: Вестник Финансов, № № 37 და 38.

²⁾ ამერიკის როლი რომ დღითი დღე იზრდება, ეს ჯერ კიდევ ომის დასაწყისში აღნიშნა კაუცკიმ „Neue Zeit“-ში.

უკიდებელ და ერთმანეთისაგან სავსებით განცალკევებულ ნაწილებათ? ასე ანუ თითქმის ასე ფიქრობს **უტოპიური იმპერიალიზმი**. იმპერიალიზმის იდეოლოგები სწორე იქითკენ მიისწრაფიან, რომ „თვითონ“ დაამზადონ ყველაფერი, „თავი დააღწიონ უცხოელებზე დამოკიდებულებას“ etc. სათანადო „სამეურნეო დამატების“ შეძენა, ნედლი მასალების მხრივ უზრუნველყოფა – და ამოცანა მათი აზრით გადაწყვეტილია. მაგრამ ასეთი მსჯელობა ვერ უძლებს ვერავითარ კრიტიკას. ბატონი იმპერიალისტები აქ სრულებით ივიწყებენ, რომ მათი მტაცებლობითი პოლიტიკა გულისხმობს მსოფლიო ეკონომიურ გარდაბმულობათა **ზრდას**, კაპიტალების და საქონლის ექსპორტის ფართოვებას, ნედლი მასალის იმპორტის გაძლიერებას და სხვ. ამიტომ იმპერიალიზმის პოლიტიკა განსაზღვრული თვალსაზრისით წინააღმდეგობას შეიცავს: ერთის მხრივ, იმპერიალისტურმა ბურჟუაზიამ მაქსიმალურათ უნდა განავითაროს მსოფლიო გარდაბმულობანი (შეად. თუნდაც კარტელების dumping), მეორეს მხრივ, მას საბაჟო კედლები აყავს, რომ მსოფლიოს გამოეყოს; ერთის მხრივ, მას გააქვს კაპიტალი, მეორეს მხრივ ის ყვირის უცხოელების ძალმომრეობაზე, როცა უცხო კაპიტალი შემოდის მის სამშობლოში; ერთი სიტყვით, ერთის მხრივ, ის სამეურნეო ცხოვრების ინტერნაციონალიზაციის მიმართულებით მუშაობს, მეორეს მხრივ, ის ყოველ ღონეს ხმარობს, რომ ეს სამეურნეო ცხოვრება მოამწყვდიოს „ნაციონალურ“ ფარგლებში. მაგრამ, მიუხედავად ყველა ამ დაბრკოლებისა, ინტერნაციონალური ურთიერთობათა ბაზისი სულ უფროდაუფრო ფართოვდება. ამიტომ სავსებით სამართლიანია F. Pinner-ის შენიშვნა: „თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ საგარეო ვაჭრობის არაჩვეულებრივი განვითარება სწორეთ სასტიკი ნაციონალისტური ეკონომიური პოლიტიკის ხანაში მოხდა, უნდა დავასკვნათ, რომ ომს და მის მიერ გამოწვეულ დიდ სახელმწიფოთა პოლიტიკურ სულისკვეთებას ისე შეუძლია ინტერნაციონალურ გარდაბმულობათა გაშლა, როგორც ეს დღემდე ნაციონალურ კარჩაკეტილობისადმი ტენდენციას („Absperrungstendenzen“) ¹⁾ შეეძლო. მართლაც, ჯერ კიდევ ომის ხანაშიც, ეკონომიურ გარდაბმულობათა ერთ ადგილზე შეწყვეტას თუ შესუსტებას თან სდევდა მათი ერთგვარი გაძლიერება მეორე ადგილზე. გერმანელების ძალმომრეობა რუსეთში მოისპო მხოლოდ იმიტომ, რომ შეცვლილიყო მოკავშირეთა „ძალმომრეობით“. მაგრამ ეს, რასაკვირველია, ყველა-

¹⁾ Felix Pinner. „Die Konjunktur des wirtschaftlichen Sozialismus“. Die Bank. 1915. April.

ფერი როდია. ჩვენ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ კაპიტალისტური მოღვაწეობისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა მოგებას აქვს. ომი—ეს ერთერთი „საქმიანი ოპერაციაა“ „თანამედროვე ბურჟუასი“; ომი გათავდა—და იგი წინანდელი სიჩქარით იწყებს ძველ ურთიერთობათა აღდგენა-განახლებას. (ჩვენ არ ვლაპარაკობთ ომის ხანის კონტრბანდულ ოპერაციებზე). ვინაიდან ასე უკარნახებს კაპიტალისტური ანგარიშიანობა. შრომის საერთაშორისო განაწილება, სხვადასხვაობა ბუნებრივი და სოციალური პირობებისა წარმოადგენს სამეურნეო prius, რომლის მოსპობა არ შეუძლია არც მსოფლიო ომს. და თუ ეს ასეა, ჩვენ გვაქვს განსაზღვრული ფასეულობითი ურთიერთობანი და, მაშასადამე, პირობებიც მაქსიმალური მოგების რეალიზაციისათვის **საერთაშორისო** კომერციული აქტების პროცესში. არა სამეურნეო ავტარკია, არამედ ინტერნაციონალურ ურთიერთობათა გაძლიერება „ნაციონალურ“ შეკავშირებისა და მსოფლიო კონკურენციის ნიადაგზე ახალი კონფლიქტების აღმოცენებასთან ერთად—ასეთია მომავალი **ეგოლიუცია**.

თუ ომს, ამ სახით, არ შეუძლია შეაჩეროს მსოფლიო კაპიტალის საერთო მსვლელობა, და, პირიქით, გამოხატავს მაქსიმალურ გაფართოვებას ცენტრალიზაციურ პროცესისას, ცალკე „ნაციონალურ“ მეურნეობათა სტრუქტურაზეც ომი გავლენას ახდენს იმ მხრივ, რომ აძლიერებს ცენტრალიზაციას თვითეულ „ნაციონალურ“ სხეულის ფარგლებში და, საწარმოვო ძალების კოლოსალურ გაფლანგვასთან ერთად, აწყობს „სახალხო მეურნეობას“ და სულ უფრო და უფრო უმორჩილებს მას ფინანსური კაპიტალისა და სახელმწიფოს შეერთებულ ძალას.

თავისი ეკონომიური გავლენით ომი ბევრათ ემსგავსება სამრეწველო კრიზისებს, მაგრამ განირჩევა მათგან, რასაკვირველია, უფრო დიდის ინტენსივობით იმ შერყევა-განადგურებისა, რომელიც მას თან სდევს. ეკონომიურათ ეს განადგურება ეტყობა, პირველ ყოვლისა, ბურჟუაზიის საშუალო ჯგუფებს, რომელნიც—ისე, როგორც სამრეწველო კრიზისების დროსაც—ასეთ პირობებში უფრო ჩქარი ტემპით ისპობიან. როცა ბაზრები იკეტება, ილუპება მთელი წარმოებითი დარგები, რადგანაც არ არსებობს მოთხოვნა, რომელიც არაა მოკლებული მსყიდველობითი უნარს, ირღვევა ძველი ეკონ. გარდაბმულობანი, ირყევა მთელი საკრედიტო სისტემა და სხვ., ყველაზე უფრო დაზარალებული (ჩვენ, რასაკვირველია, აქ არ ვლაპარაკობთ მუშებზე) რჩება ბურჟუაზიის საშუალო ჯგუფები: აქ გაკოტრება, უპირველესად ყოვლისა, მათ ხვდებათ წილათ. პირიქით, ყველაზე უფრო

მსხვილი, კარტელური ინდუსტრია არც ისე ცუდათ გრძნობს თავს. შეიძლება შეკრება ძლიერ მდიდარი ციფრული მასალისა, რომელიც ამტკიცებს მოგების გადიდებას მთელ რიგ ყველაზე მსხვილ წარმოებებში, განსაკუთრებით კი იმ წამოწყებებში, რომელნიც ახლო იდგენ ჯარისათვის საჭირო საგნების მიწოდების საქმესთან, ე.ი., უპირველესად ყოვლისა, მძიმე ინდუსტრიის წამოწყებებში (ეგრეთწოდებული „სამხედრო მოგება“). მიუხედავად იმისა, რომ საერთო ჯამი შექმნილი ზედმეტი ღირებულებისა არ მატულობს (ის იკლებს, რადგანაც დიდძალი მუშა ხელი ჯარში მიდის), მსხვილ ბურჟუაზიული ჯგუფების მოგება კი იზრდება. ეს ხდება, უმთავრესათ, ბურჟუაზიის სხვა, წვრილ და კარტელების გარეშე მდგომ, ჯგუფების ხარჯზე. (მეორეს მხრივ, მოგებათა ზრდა აიხსნება ქალაქის ფასეულობათა ზრდითაც, რომელიც (ქალ. ფას.) იძლევა მოთხოვნის უფლებას მომავალზე). მაშინ, როცა კოლოსალური მასშტაბით სწარმოებს საწარმოვო ძალების ხარჯვა, როცა საზოგადოების ძირითადი კაპიტალი „იჭმება“¹⁾, შექველია ჩქარი ტემპით ხდება გადაწვე-გადმოწვეა და შედარებითი ზრდა მსხვილი ბურჟუაზიული კატეგორიებისა. ეს ტენდენცია სრულებით არ თავდება ომთან ერთად. თუ ომის პროცესში მსხვილი ბურჟუაზია იცავს და ამაგრებს თავის პოზიციებს, ომის შემდეგაც უდიდესი მოთხოვნა კაპიტალზე ხელს შეუწყობს უდიდესი ბანკების ჩქარი ტემპით ზრდას, და, მაშასადამე, კაპიტალის აჩქარებულ ცენტრალიზაციასა და კონცენტრაციას. დაიწყება ომის მიერ მიყენებული ჭრილობებისაგან აჩქარებული ტემპით განკურნვის ხანა: აღდგენა დანგრეულ და გაცვეთილ რკინის გზების, სახელოსნოების და საფაბრიკო შენობების, მანქანების და აპარატების, ტრანსპორტის მოძრავი შედგენილობისა და სხვ.; არა უკანასკნელ ალავს დაიჭერს აგრეთვე სამხედრო-სახელმწიფოებრივი აპარატის შეკეთება და გაფართოვება. ყველაფერი ეს ძლიერ გაადიდებს კაპიტალზე მოთხოვნას და გააძლიერებს საბანკო კონსორციუმების პოზიციას²⁾).

1) სამხედრო სესხები წარმოადგენს აგრეთვე გაფლანგვას ძირითადი კაპიტალის გაცვეთილი შემადგენელი ნაწილებისასაც, რომლის ადგილსაც იჭერს ქალაქები; რეალური ფასეულობა მის ნივთიერ სახით ისპობა, და ამნაირათ, იხარჯება უნაყოფოთ.

2) იხ. Kunow: Vom Wirtschaftsmarkt. Neue Zeit. 33 Jahrg. 2 B. № 22. Der Bank und Geldmarkt im ersten Kriegsjahr. იხ. აგრეთვე D-r Weber: Krieg und Banken. Volkswirtschaftliche Zeitfragen. Krieg. und Volkswirtschaft. Heft. 7. Verl. von Leonhard Simion. 1915. S. 27.

ფინანსურ-კაპიტალისტური ჯგუფების გაძლიერებასთან ერთად უნდა აღინიშნოს კოლოსალური გაძლიერება სახელმწიფოებრივი ჩარევისა ეკონომიურ ცხოვრებაში²⁾.

ამათ რიცხვს ეკუთვნის: სახელმწიფოებრივ მონოპოლიების (საწარმოვო და სავაჭრო) შემოღება; ეგრედწოდებულ „შერეულ წამოწყებათა“ („gemischte Betriebe“) დაარსება, სადაც სახელმწიფო (ან მუნიციპალიტეტი) შედის, როგორც მონაწილე წამოწყებისა კერძო სინდიკატებთან თუ ტრესტებთან ერთად; სახელმწიფოს კანტროლი კერძო წამოწყებათა წარმოებითი პროცესზე (სავალდებულო წარმოება, დამუშავების სავალდებულო წესების შემოღება და სხვ.); ჩარევა განაწილების საქმეში (სავალდებულო ჩაბარება და მიღება პროდუქტებისა; მოწყობა სახელმწიფოს „ცენტრალური განმანაწილებელი პუნქტებისა“; ნედლი მასალის, სათბობი მასალის, საკვები პროდუქტების სახელმწიფო საწყობები; ფასების ტაქსაცია; პურის, ხორცის და სხვ. ბარათები; აკრძალვა შემოზიდვისა და გაზიდვისა და სხვ.); სახელმწიფოებრივი კრედიტის ორგანიზაცია; დაბოლოს, მოწყობა სახელმწიფოს მიერ მოხმარებისა (კომუნალური სამზარეულოებისა)³⁾.

ინგლისში, გარდა ამისა, დაწესებულია სახელმწიფოებრივი დაზღვევა საზღვაო ტვირთებისა, სახელმწიფოებრივი გარანტია ვაჭრების ვექსილებისა, მიცემა სახელმწიფოს მიერ იმ თანხებისა, რომელიც ეკუთვნის ინგლისელ ვაჭრებს საზღვარგარედ და რომლის მიღებაც ამა თუ იმ მომენტში არ ხერხდება და სხვ. ანალოგიური ზომები მიღებულია პატარა თუ დიდ მასშტაბით ყველა მეომარ სახელმწიფოთა მიერ.

„მრეწველობის მობილიზაცია, ე. ი. მისი მილიტარიზაცია მით უფრო ადვილად ხდებოდა, რაც უფრო ძლიერად იყო განვითარებული მწარმოებელთა ორგანიზაციები: კარტელები, სინდიკატები და ტრესტები. ამ კაპიტალისტურმა ორგანიზაციებმა, ვის სასარგებლოდაც იყო არსებითად დაწყებული ომი, მთელი თავისი სარეგულიარიზაციო აპარატი დაუქვემდებარა იმპერიალისტურ სახელმწიფოს, რომელთანაც ისინი ახლო ნათესაობაში იმყოფებიან. იმათ, ამ სა-

²⁾ გერმანიის შესახებ იხ. Ioann Müller-ის მასალები: „Nationalökonomische Gesetzgebung. Die durch den Krieg hervorgerufenen Gesetze, Verordnungen, Bekanntmachungen usw.“ „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“-ში 1915 წ.

³⁾ იხ. Iaffé. „Die „Militarisierung unseres Wirtschaftslebens“ „Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik“-ში, 1915, 40 B., 3 Heft.

ხით, უზრუნველჰყევს ტექნიკურ-ეკონომიური შესაძლებლობა სამეურნეო ცხოვრების მილიტარიზაციისა, დაწყებული წარმოების უშუალო პროცესიდან და გათავებული საკრედიტო აპარატის ურთულესი ოპერაციებით. და სწორეთ იქ, სადაც მრეწველობის ორგანიზაციას კარტელური ხასიათი ჰქონდა, მისმა „მობილიზაციამ“ ყველაზე უფრო გრანდიოზული ხასიათი მიიღო.

„სამრეწველო ცხოვრების (des Erwerbslebens) ფართო დარგები—სწერს გერმანიაზე ბ. Pinner—უკვე რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში იყვნენ მჭიდროდ გაერთიანებულნი და მათ მოქმედებას თითქმის კოლექტიურ-ეკონომიური ხასიათი ჰქონდა; მათ გაავრცელეს თავიანთი მოქმედება წარმოების მნიშვნელოვან ნაწილზე და დააყენეს იგი (წარმოება) ერთი ხელმძღვანელობის ქვეშ: ეს არის კარტელები და სინდიკატები“¹⁾.

სამრეწველო მობილიზაციის მიზნები, აგრეთვე მისი მნიშვნელობა კარგათ ჩანს ინგლისის მინისტრის ლოიდ-ჯორჯის სიტყვიდან, რომელიც მან წარმოსთქვა მანჩესტერში 3 ივნისს: „კანონი ქვეყნის დაცვის შესახებ,—ამბობდა მინისტრი—გვაძლევს ჩვენ (ე. ი. მთავრობას: ნ. ბ.) სრულ უფლებას ისე მოვიხმაროთ ყველა ქარხნები, როგორც ეს ჩვენთვის საჭირო იქნება. ამ კანონის ძალით ჩვენ შეგვიძლია მოვითხოვოთ პირველ რიგში ისეთი სამუშაოების შესრულება, რომელიც ესაჭიროება მთავრობას. ჩვენ შეგვიძლია მოვიხმაროთ მთელი ქარხანა, შეგვიძლია მოვიხმაროთ მთელი მანქანა, და თუ სადმე დაბრკოლებას შევხვდებით, ჯარისათვის საჭირო საგნების მომმარაგებელ და მიმწოდებელ სამინისტროს შეეუძლია მიიღოს ნამდვილი ზომები „ამ კანონის ძალით“²⁾.

ანალოგიური ზომები მიღებულია საფრანგეთში³⁾ და რუსეთშიც. გარდა სახელმწიფო ძალა-უფლების ასეთი პირდაპირი კონტროლისა კერძო წამოწყებათა წარმოებითი ცხოვრებაზე, ომმა შემოიღო მთელი რიგი სახელმწიფოებრივ მონოპოლიებისა: ინგლისში რკინის გზები გადაიქცა სახელმწიფოს საკუთრებათ, გერმანიაში შემოღებულია პურის, კარტოფილის, აზოტის და სხვ. მონოპოლიები და შემოღებული იქნება კიდევ (ამ საკითხს ჩვენ კიდევ შევხებით) მთელი რიგი სხვა მონოპოლიებისა; ნახშირის მრეწველობაც კი თანდათან

¹⁾ Pinner: Organisierte Arbeit. Handels Zeitung des „Berliner Tageblatt“, 28 Aug. 1915.

²⁾ ციტატა მოგვყავს Вестник Финансов-დან, № 24, 1915, გვ. 518.

³⁾ იხ. Yves Guyot: „Les problemes économiques apres la guerre“. Journal des économistes-ში. 15 აგვ. 1915.

ლებულობს „შერეული კარტელის“ ხასიათს, სადაც სინდიკატი თანამშრომლობს სახელმწიფოსთან ¹⁾. თუ ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში ადგილი აქვს სახელმწიფოს მხრივ უშუალო ჩარევას წარმოებითი სფეროში, მეორეს მხრივ ამ ჩარევის ზრდას უაღრესად ხელს უწყობს სახელმწიფოს **საკრედიტო პოლიტიკა**. ტიპურია აქაც „ფინანსიური მობილიზაციისა“ და მასთან დაკავშირებული ოპერაციების ორგანიზაცია გერმანიაში. თუ ომის დასაწყისში საიმპერიო ბანკი მთელი რიგი სხვა მსხვილი ბანკების საშუალებით მოქმედებდა, შემდეგში მისი როლი გაიზარდა სხვა გზითაც. აქ უნდა აღინიშნოს, მაგალ., მოწყობა ეგრეთ წოდებული „გამსესხებელი კასებისა“ („Darlehnskassen), როგორც სახელმწიფოებრივ ორგანიზაციებისა, რომლებიც დამოკიდებულია Reichsbank-ზე და რომელიც მოკლე ხანში გადაიქცა ქვეყნის საკრედიტო ოპერაციების მსხვილ ფაქტორათ ²⁾. დიდი როლი ითამაშა შემდეგ საშინაო სამხედრო სესხებმა, რომელსაც საიმპერიო ბანკი უშუალოდ ათავსებდა საზოგადოებაში. ამ სახით საიმპერიო ბანკი, რომელსაც ომამდეც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ქონდა გერმანიის სამეურნეო ცხოვრებაში, გადაიქცა თავისუფალი კაპიტალების დამგროვებელ ცენტრათ და ამით კიდევ უფრო გააძლიერა ეს მნიშვნელობა. ამ გზით სახელმწიფოს ცენტრალური საბანკო ინსტიტუტი გადაიქცა მთელი სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტის „ოქროს თავათ“.

არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ამგვარი ევოლიუცია ხდება მარტო გერმანიაში. Mutatis mutandis იგივე პროცესი სწარმოებს ყველა მეომარ ქვეყანაში (იგი სწარმოებს ომის გარეშე დარჩენილ ქვეყნებშიაც, მაგრამ, რასაკვირველია, უფრო სუსტათ). ჩვენ აქ უნდა შევჩერდეთ უფრო დაწვრილებით ერთ, ჩვენის შეხედულობით, ძლიერ მნიშვნელოვან კითხვაზე, სახელდობ კითხვაზე სახელმწიფოს მონოპოლიებისა და მათი მომავალის შესახებ.

„სწორი ცნობების მიხედვით,—განაცხადა ჰელფერიხმა რეიხსტაგში მიმდინარე წლის აგვისტოში—ომი დაუჯდა ყველა მის მონაწილეს 300 მილიონი მარკა ღირებით, ე. ი. დაახლოებით 100 მილიარდი მარკა. (ყური უგდეთ, ყური უგდეთ!). ეს არის უდიდესი განდგურება ფასეულობათა და მათი გადაჯგუფება, რასაც არასოდეს

¹⁾ იხ. E. Meyer: „Die Drohung mit dem Zwaugssyndicat.“ Neue Zeit, 33, Jahrg. B. 2, № 18. იხ. აგრეთვე: Die Bergwerksdebatte im Reichstag-Handels-Zeitung des Berliner Tageblatt, № 435 (26 აგვ.).

²⁾ D-r Veber. „Krieg und Banken“, s. 14.

არ ჰქონია ადგილი მსოფლიო ისტორიაში¹⁾. თავის თავად ცხადია, რომ „ფინანსური მარშალის“ D-r ჰელფერიხის ციფრები არავითარ წარმოდგენას არ იძლევა ნამდვილი „ომის საერთო ხარჯების“ შეფასების მიერ ომზე უშუალოდ გაწეულ ხარჯების შესახებ. მაგრამ ამ შემთხვევაში ჩვენ გვაინტერესებს სწორეთ ეს ხარჯები, და ამიტომ უსარგებლო არ იქნება მოვიყვანოთ უფრო დეტალური ცნობები სახელმწიფოს შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ ომის ხარჯების დასაფარავად მიდის აგრეთვე რეგულიარულ შემოსავლის ნაწილიც, მაინც ქვემოთმოყვანილი ციფრები იძლევა წარმოდგენას იმ კოლოსალურ ხარჯებზე, რომელიც სჭირდება ომს²⁾. ჩვენ ვსარგებლობთ ცნობებით, რომელიც მოყვანილია ჟურნალ „Вестник Финансов“. № 44-ში, 1915 წ. ამასთან ხაზი უნდა გავუსვათ იმ გარემოებას, რომ ეს ციფრები შეეხება მხოლოდ ექვს ყველაზე უფრო მსხვილ სახელმწიფოს სამხედრო სესხებს, საერთო რიცხვი კი სახელმწიფოებისა, რომელიც ომშია ჩათრეული, უდრის 12. ცხადია, ასეთ კოლოსალურ ხარჯების დროს, როცა მასთან ეს ხარჯები ფასეულობათა განადგურებას ემსახურება, არაჩვეულებრივად იზრდება სახელმწიფოს ვალი, და სახელმწიფოს ფინანსური ორგანიზაცია სცილდება ნორმალურ კალაპოტს. საბიუჯეტო წონასწორობა იმდენად სერიოზულად ირღვევა, რომ იძულებული ხდებიან გამოძებნონ დამატებითი წყაროები, საიდანაც შესაძლებელი იქნება სახელმწიფოს ხაზინის შევსება: წინააღმდეგ შემთხვევაში იმ კოლოსალურ ხარჯების დაფარვა, რომელიც ომის შემდეგაც დარჩება (სახელმწიფო სესხების პროცენტების გადახდა, დაჭრილთა და დასახიჩრებულთა ოჯახებისათვის დახმარება და სხვ.), შეუძლებელი იქნება. გერმანიაში, მაგალ., შემოსავალი უნდა იქნას გადიდებული მეტად, ვინემ ორჯერ³⁾. ჩვეულებ-

1) ციტატა ამოღებულია Vorwärts-დან, 21 აგვ. 1915 წ.

2) ეს ციფრები არ არის სრული მეორე მხრივაც: სახელმწიფოები უშვებს ქალაქის ფულს, რაც წარმოადგენს თავისებურ უპროცენტო სესხს. ცხრილში ნაჩვენებია, რომ ავსტრია-ჰუნგრეთმა 1915 წლის აგვისტომდე (და რადგანაც ში ნაჩვენებია, რომ ავსტრია-ჰუნგრეთმა 1915 წლის სექტემბრის ბოლომდე, შეციფრები გერმანიის შესახებ მოყვანილია 1915 წლის აგვისტომდე 13 მილიარდი იძლება ვიფიქროთ, ოქტომბრამდეც) გამოძებნა დაახლოებით 18 მილიარდი კრონა; ამავე დროს ავსტრიის ბოლომდე ავსტრია-ჰუნგრეთის მთავრობის სამხედრო ხარჯები უდრიდა დაახლოებით 18 მილიარდ კრონას (იხ. B. F. N), ხოლო სექტემბრის ბოლოში უკვე 19 მილიარდ კრონაზე მეტს. ცხადია უნდა ყოფილიყო რაღაც წყაროები ამ ხარჯების დასაფარავად! ამ სახით, ექვს გარეშეა, რომ ცხრილის ჯამები ერთობ შეზღუდულია.

3) იხ., მაგალ., Adolf Braun Neue Zeit-ში, 33. Jahrg. I. B. s. 584.

ექვს მეომარ სახელმწიფოთა სამხედრო სესხი.

დიდი ბრიტან.	საფრანგეთი	რუსეთი	იტალია	გერმანია	ავსტრ.-ჰუნგარ.
(ათას გირგ. სტ.)	(ათას ფრანკ.)	(ათას მან.)	(ათას ლირ.)	(მილიონ მარკ.)	(მილიონ კრონ.)
3 ¹ / ₂ ° სეს. XI/ 1914 .	სესხები სა- ფრანგ. ბანკ.	5 ⁰ ° ვალდებ- ბულგ. სა- ხელმწ. ბანკ- ში დახუროდ. 5 ⁰ ° სესხი X/ 1914 .	4 ¹ / ₂ ° სესხი XII/ 1914 .	5 ⁰ ° სესხი IX/ 1914	5 ¹ / ₂ ° სესხ. XI/ 1914 .
3 ⁰ ° ბონები III/ 1915 .	სესხები სა- ფრ. ბანკისა მოკავ. მი-	5 ⁰ ° სესხი II/ 1915 .	5 ⁰ ° სესხი VII/ 1915 .	5 ⁰ ° ვალდებ- ბულგბანი IX/ 1914	6 ⁰ ° სესხი XI/ 1914 .
4 ¹ / ₂ ° სეს. VII/ 1915 .	ცემული ხა- ზინის ან-ში	5 ¹ / ₂ ° სესხ. V/ 1915 .	სესხები სესხები B. d'Italia'- დან	5 ⁰ ° სესხი II/ 1915 .	5 ¹ / ₂ ° სესხ. V/ 1915 .
5 ⁰ ° ამერიკ. სეს. X/ 1915	3 ¹ / ₂ ° სესხ. VII/ 1914	4 ⁰ ° სესხები. VIII/ 1914	1216350	9103	6 ⁰ ° სესხი VI/ 1915 .
ხაზინის ვალ- დებულებ.	ბონები . .	4 ⁰ ° სესხები. III/ 1915	300000	5 ⁰ ° სესხი IX/ 1915 .	6 ⁰ ° სესხი გერმანიის (სავალდებუტ.)
	ობლიგაც. .	დახურო. ხაზ. ვალდებულ. ინგლისში .	300000	12101	XI/ 1914 .
	სესხ. ინგლ.	იგივე საფრ. სავალდებუტო ს. IV/ 1915	1248324	4304	იგივე VII/ 1915 .
	სესხ. შვედ- თებ. შტატ.	5 ¹ / ₂ ° სესხ. XI/ 1915 ¹⁾	200000		მიმდინარე ვალდ
ჯამი . 1232600 = = 11660396 ათ. მ.	ჯამი . . 20642000 = = 7755000 ათას მან.	ჯამი 7933074 ათას მან.	ჯამი . . 3216350 = = 1206129 ათას მან.	ჯამი . . 30000 = = 13890000 ათ. მ.	ჯამი . 12987 = = 5112982 ათას მ.

1) ეს სესხი ცხრილის შედგენის დროს მხოლოდ გამოცხადებულია. „B. ჟ.“-ში ეს სესხი არაა მოყვანილი.

რივი შემოსავლით (სახელმწიფოს საკუთარი წამოწყებანი, პირდაპირი და არაპირდაპირი გადასახადები) შეუძლებელი იქნება გასავალის დაფარვა, და სახელმწიფოები იძულებული იქნება გააფართოვოს მონოპოლიები. ბურჟუაზიის ხელმძღვანელი წრეები უკვე შეურიგდენ ამ აზრს, ვინაიდან, საბოლოოდ, სახელმწიფოს ძლიერება მათი საკუთარი ძლიერებაა. აი რას ამბობს გერმანიის ბანკების „სამეცნიერო“ ორგანო D-r Felix Pinner'-ის პირით: „ღრმა პრინციპიალური განხეთქილება საზოგადოდ მონოპოლიების ან ამა თუ იმ განსაზღვრულ მონოპოლიის გარშემო, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ომის წინ, ერთბაშად გაჰქრა (uber Nachtverschwunden), და თითქმის ყველა ფიქრობს, რომ ისეთი პროექტები, როგორც პროექტები სპირტის, ნავთის, ელვისურის (უფრო სწორედ რომ ვთქვათ, ელვისური დენის. ნ. ბ.) და ასანთის, აგრეთვე, შესაძლებელია, ნახშირის, მარილის, ტიტის (калийной), თამბაქოს და დაზღვევის მონოპოლიებიც, უკვე ახლო არის განხორციელებაზე“¹⁾. ასეთ პირობებში ადვილად შესაძლებელია, რომ მომავალში უფრო გაძლიერდება მონოპოლიების შემოღების ტენდენციები. ავიღოთ, მაგალ., ელვისური წარმოება; მას კონკურენციას უწევს გაზების წარმოება; მაშასადამე, მოსალოდნელია სახელმწიფოებრივი ძალაუფლების გავრცელება მონოპოლიურ წამოწყებათა მოსაზღვრე წამოწყებებზე. ნახშირის ინდუსტრიის სახელმწიფოს მიერ მონოპოლიზაციის დროს ისმება საკითხი თუჯის წარმოების მონოპოლიზაციაზეც. ბევრი ასეთი მაგალითები შეიძლება მოვიყვანოთ. მაგრამ დგება საკითხი, თუ რამდენადაა შესაძლებელი ამასთანა პროექტების განხორციელება და აგრეთვე რამდენადაა მოსალოდნელი რომ ბურჟუაზია მათ განხორციელებას წინააღმდეგობას არ გაუწევს.

ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, თუ როგორ შეიცვალა ბურჟუაზიამ კილო სახელმწიფოებრივი მონოპოლიების მიმართ- მართალია ახლაც არსებობს ბურჟუაზიის სხვადასხვა ქვეკლასი, რომელთა ინტერესებიც ამა თუ იმ მხრივ არ ეთანხმება ერთმანეთს.. მაგრამ სამეურნეო ევოლიუციას, რომელიც გაძლიერებული იქნა ომის მიერ, უნდა მოყვეს და მოსდევს შედეგათ ის, რომ ბურჟუაზია მთლიანათ სახელმწიფოებრივი ძალა-უფლების მონოპოლისტურ ჩარევას სულ უფრო და უფრო

¹⁾ F. Pinner: Die Konjunktur des wirtschaftlichen Sozialismus. Die Bank, April, s. 326-327. კონკრეტულ მონოპოლიების შესახებ გერმანიაში იხ. Adolf Braun „Elektrizitätsmonopol“. Sozialistische Monatshefte, ss. 443 ff., ნაწილობრივად Kautsky: Zur Frage der Steuern und Monopole. N. Z. 1914-15. I. Band, p. 682 და შემდეგი.

ადვილათ უყურებს. ამ მოვლენის ძირითადი მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ ფაქტიურათ სახელმწიფოებრივი ძალა-უფლება სულ უფრო და უფრო მჭიდრო ურთიერთობას იჭერს ფინანსიურათ კაპიტალის ხელმძღვანელ წრეებთან. სახელმწიფოს წამოწყებანი და კერძომონოპოლისტური წამოწყებანი ერთდებიან სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტის ჩარჩოებში. სახელმწიფოს ინტერესები და ფინანსიური კაპიტალის ინტერესები სულ უფრო და უფრო შეთანხმებული გამოდის. მეორეს მხრივ, მსოფლიო ბაზარზე კონკურენციის უაღრესათ გამწვავება მოითხოვს **მაქსიმალურ ცენტრალიზაციას და სახელმწიფოს მაქსიმალურ ძლიერებას**. ეს ორი მიზეზი, ერთის მხრივ, ფისკალური მოსაზრებანი, მეორეს მხრივ—**ამ ძირითადი ფაქტორები წარმოების გასახელმწიფოებრივებისა კაპიტალისტურ ჩარჩოებში**.

ბურჟუაზია არაფერს კარგავს იმით, რომ თავისი ერთი ხელიდან მეორეში გადააქვს წარმოება: ვინაიდან თანამედროვე სახელმწიფოებრივი ძალა-უფლება წარმოადგენს გრანდიოზულ მწარმოებელთა კავშირს, რომელთაც სათავეში უდგანან იგივე პირები, რომელნიც საბანკო-სასინდიკატო კანტორებს. მხოლოდ სახელმწიფოებრივი ძალაუფლება ღებულობს თავის შემოსავალს არა სინდიკატის კანტორიდან, არამედ სახელმწიფო ბანკის კანტორიდან. მაგრამ, მეორეს მხრივ, ბურჟუაზიისათვის ძლიერ ხელსაყრელია ასეთი გადაცემა, ვინაიდან მხოლოდ მაშინ შეუძლია გამოვიდეს იგი გამარჯვებული სამკვდრო-სასიცოცხლო ომიდან, რომელშიც ჩაბმულია იგი, როცა წარმოება იქნება მოწყობილი ცენტრალისტურათ, მილიტარისტულათ, და, მაშასადამე, იგი იქნება **გასახელმწიფოებრივებული**.

თანამედროვე ომისათვის არ კმარა მარტო ფინანსიური საშუალებანი. მის წარმატებითი საწარმოებლათ საჭიროა, რომ ფაბრიკები და ქარხნები, სამადნოები და სოფლის მეურნეობა, ბანკები და ბიროები—რომ ყველაფერი „მუშაობდეს“ ომისათვის. „ყველაფერი ომისათვის“—ასეთია ბურჟუაზიის ლოზუნგი. **ომისა** და მისთვის იმპერიალისტური მზადების საჭიროებანი ბურჟუაზიას მიერეკება კაპიტალიზმის ახალ ფორმაზე გადასვლისაკენ, წარმოების და განაწილების გასახელმწიფოებრივობისაკენ, ძველი ბურჟუაზიული ინდივიდუალიზმის საბოლოოთ მოსპობისაკენ.

რასაკვირველია, სამხედრო დროის წესები ყველა არ დარჩება ომის შემდეგაც. ისეთი ზომები, როგორც, მაგალ., პურისა და ხორცის გახსაზღვრული ნორმით ხმარება, მთელი რიგი პროდუქტების დამზადების აკრძალვა, აკრძალვა გაზიდვისა და სხვ.—ყველაფერი ეს

გაქრება ზავის შემდეგ. მაგრამ ისიც ექვს გარეშეა, რომ ტენდენცია სახელმწიფოს მიერ წარმოების ხელში ჩაგდებისა სულ უფრო და უფრო გაიზრდება. ალბათ წარმოებათა მთელ რიგში შემოღებული იქნება თანამშრომლობა სახელმწიფოსა და კერძო-კაპიტალისტურ მონოპოლიათა შორის, „შერეულ წამოწყებათა“ მსგავსათ; პირიქით, სამხედრო ინდუსტრიის დარგებში უფრო მოსალოდნელია წმინდა-სახელმწიფოებრივი ტიპი. ნაციონალურ მეურნეობათა მომავალს კუ-ნოვი სამართლიანათ განსაზღვრავს შემდეგი სიტყვებით: „საბანკო ფინანსისტების ბატონობა, ინდუსტრიალური კონცენტრაციის ზრდა, სახელმწიფოებრივი კონტროლისა და სახელმწიფოებრივ წამოწყებათა გაძლიერება“¹⁾.

მრეწველობის ორგანიზაციისა და სახელმწიფოებრივ-ეკონომიკური მოღვაწეობის პროცესი აყენებს საერთო საკითხს—პროფესორ Jaffé-ს თქმით—სამეურნეო სტრუქტურის პრინციპიალური შეცვლის სოციალური მნიშვნელობის შესახებ. უპირველესად ყოვლისა, თავი წამოყვეს ეგრეთწოდებულმა სახელმწიფოებრივმა სოციალისტებმა, რომელთაც ჰყავთ მომხრეები, უმთავრესად გარმანული უნივერსიტეტების პროფესორთა კოლეგიის წრეებში. Karl Ballod სრულიად სერიოზულად აყენებს კითხვას უტოპიების აღორძინების შესახებ, ვინაიდან ფიქრობს, რომ სახელმწიფოებრივი მონოპოლიები etc. უკვე ანხორციელებენ სხვა წარმოებითი სტრუქტურას²⁾. Jaffé სწერს, რომ სამეურნეო ცხოვრების მილიტარიზაცია უმთავრესად იმით განიჩევა სოციალიზმისაგან, რომ „სოციალიზმის“ ცნებას უკავშირებენ „აზრო-თა ევდემონისტურ მსგელელობას“, აქ კი პიროვნება მთლიანათაა მი-ცემული „მთლიანობისათვის“ სამსახურს³⁾. ძლიერ საინტერესოა პროფ. Krahmann-ის მსჯელობა. Krahmann ასე განსაზღვრავს სამთო ინდუსტრიის მომავალს: „ყველა იმ ზომებს, რომელიც მიღებულია სახელმწიფოს მიერ სამხედრო მოსაზრებებით და რომელიც ამაგრებს სახელმწიფოს და იცავს ქვეყანას, შედეგათ მოსდევს, რასაკვირველია, სახელმწიფოებრივი სოციალიზმის წესების შემოღება სამთო ინდუსტრიის მიერ“.

¹⁾ H. Kunow: „Die Wirtschaftsgestaltung nach dem Kriege. Correspondenzblatt der Generalkommission der Gewerkschaften Deutschlands“. 25. Jahrg. № 37 von 11 sept. 1915. მკითხველს უნდა მოვაგონოთ, რომ აქედან კუნოვს გამოყავს სრულიათ შემცდარი დასკვნები.

²⁾ Karl Ballod: Einiges aus der Utopienliteratur der letzten Jahre. Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung, hg., von Grünberg. VI. Jahrg. I. Heft. s. 117—118.

³⁾ Jaffé, l. c. s. 523.

სტრიაშიც. მაგრამ არა იმ გზით, რომლისაც ასე ეშინოდათ ზოგიერთებს და რომელსაც ასე მოელოდნენ სხვები. ეს არის არა ინტერნაციონალურ-წყალგარეული, არამედ ნაციონალურად გამაგრებული სოციალიზმი. ჩვენ მას ვუახლოვდებით. ეს როდია დემოკრატიული კომუნიზმი, კიდევ უფრო ნაკლებად — არისტოკრატიული კლასობრივი ბატონობა, არამედ კლასთა შემრიგებელი ნაციონალიზმი: მას ჩვენ საშინელი სისწრაფით ვუახლოვდებით 1914 წლის 1 აგვისტოდან, რაც წინად ყოვლად შეუძლებლად ითვლებოდა“¹⁾.

რას წარმოადგენს თანამედროვე „სახელმწიფო სოციალიზმის“ „პრინციპიალურათ შეცვლილი“ სურათი? ზემოთქმულის შემდეგ ჩვენ ამ კითხვაზე სულ ადვილად ვუპასუხებთ: ჩვენ საქმე გვაქვს აჩქარებულ ცენტრალიზაციის პროცესთან სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტის ფარგლებში, რომელიც აღწევს თავის განვითარების უმაღლეს ფორმას, ფორმას არა სახელმწიფოებრივი სოციალიზმისას, არამედ **სახელმწიფოებრივი კაპიტალიზმისას**. პრინციპიალურად აქ ახალ წარმოებითი სტრუქტურას, ე. ი. კლასობრივი ურთიერთობის შეცვლას ადგილი სრულიად არ აქვს; პირიქით, ჩვენ აქ საქმე გვაქვს კლასის პოტენციალურ ძალა-უფლებასთან, — კლასის, რომლის ხელთაც არის დღემდე არნახული გრანდიოზული საწარმოვო საშუალებანი. ამიტომ ამ მოვლენათა ისეთი ტერმინოლოგიით მონათვლა, რომელიც არა-კაპიტალისტურ ურთიერთობებს გულისხმობს, არა მარტო უაღრესად სარისკოა, არამედ დიდი აბსურდიცაა. „Kriegssozialismus“ და „Staatssozialismus“ ეს არის ტერმინები, რომელსაც მიმართავენ ხოლმე იმ მიზნით, რომ შეცდომაში შეიყვანონ და „კარგი“ სიტყვით დაფარონ ნამდვილი და სილამაზეს ძლიერ დაშორებული **შინაარსი**. წარმოების კაპიტალისტური წესი იმაზეა დამყარებული, რომ წარმოების საშუალებანი შეადგენენ კაპიტალისტთა კლასის მონოპოლიას საქონლის მეურნეობის საერთო საფუძველზე. ამასთან პრინციპიალურად სულ ერთია, სახელმწიფოებრივი ძალა-უფლება გამოდის უშუალოდ ამ მონოპოლიზაციის მატარებლად თუ ეს მონოპოლიზაცია მოწყობილია „კერძო გზით“. როგორც პირველ, ისე მეორე შემთხვევაში ადგილი აქვს **საქონლის მეურნეობას** (მსოფლიო ბაზარი უპირ-

¹⁾ Max Krahmann. Krieg und Montanindustrie, s. 22—23. საწინააღმდეგო თვალსაზრისზე დგას Liefmann (იხ. მისი. Stehen wir dem Sozialismus näher?); თუმცა მისი შრომა დაწერილია საზოგადოთ ყველა „ილიუზიის“ წინააღმდეგ, რაც იგი სრულიად არ მალავს.

ველესად ყოვლისა) და რაც უფრო საყურადღებოა—**კლასობრივ ურთიერთობას პროლეტარიატსა და ბურჟუაზიას შორის** ¹⁾.

ამ სახით, მომავალი ეკუთვნის (რამდენადაც რჩება კაპიტალიზმს საზოგადოთ) სამეურნეო ფორმებს, რომელიც ახლოა სახელმწიფოებრივ კაპიტალიზმთან. ეს შემდეგი ევოლიუცია სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტებისა, რომელიც დაჩქარებული იქნა ომის მიერ, გავლენას ახდენს, თავის მხრივ, სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა შორის არსებულ მსოფლიო ბრძოლაზე. ჩვენ უკვე დავინახეთ ზევით, თუ როგორი გავლენა იქონია კაპიტალისტურ სახელმწიფოთა სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტებათ გადაქცევის ტენდენციამ ამ სახელმწიფოთა ერთმანეთს შორის ურთიერთობაზე. მონოპოლისტურმა ტენდენციებმა „ნაციონალურ“ სხეულის შიგნით იმ წამსვე გამოიწვიეს მონოპოლისტური მტაცებლობითი ტენდენციები **მის გარეთ**, რამაც საშინლათ გაამწვა კონკურენცია და ამ უკანასკნელის ფორმები. შემდეგში, შინაგანი ცენტრალიზაციის გაძლიერებასთან ერთად, ეს გამწვავებული მდგომარეობა ათკეცდება და ასკეცდება. ამავე მიმართულებით მოქმედობს კაპიტალისტური მოღვაწეობისთვის თავისუფალი ასპარეზის შევიწროვება, რაც აჩქარებული ტემპით სწარმოებს. ამიტომ ყოველივე ექვს გარეშეა ის ფაქტი, რომ უახლოეს მომავალში ჩვენ მოწმე შევიქნებით უდიდესი კონფლიქტებისა, და საზოგადოებრივი ატმოსფერა მუდამ გაუღნითი-ლი იქნება ომის ჭექა-ქუხილის მოლოდინით. ამ გარემოების ერთ-ერთ გარეგნულ გამოხატულებას წარმოადგენს მილიტარიზმისა და ერთ გარეგნულ გამოხატულებას წარმოადგენს მილიტარიზმისა და იმპერიალისტურ სულისკვეთებათა არაჩვეულებრივი ზრდა. ინგლის-მა, „თავისუფლებისა“ და „ინდივიდუალიზმის“ ქვეყანამ, უკვე შემოიღო საბაჟო გადასახადები და ქმნის მუდმივ ჯარს; მისი სახელმწიფო ბიუჯეტი მილიტარიზაციას განიცდის. ამერიკა პირდაპირ გრანდიოზულ სამხედრო მზადებაშია; იგივე ხდება ყველგან: გერმანია-

1) წარმოების საქონლის ხასიათი რომ მოისპოს (მაგ. მთელი მსოფლიო მეურნეობის ისეთი ორგანიზაციის დროს, როცა იგი გადაქცეული იქნება ერთ გრანდიოზულ სახელმწიფოებრივ ტრესტათ, რაც შეუძლებელია, როგორც ეს დამტკიცეთ თავში, სადაც ლაპარაკია ულტრა-იმპერიალიზმის შესახებ), მაშინ ჩვენ გვეჩვენოდა სრულიად თავისებური სამეურნეო ფორმა. ეს იქნებოდა უკვე არა კაპიტალიზმი, ვინაიდან ადგილი არ ექნებოდა საქონლის წარმოებას; მაგრამ კიდევ უფრო ნაკლებათ ეს იქნებოდა სოციალიზმი, ვინაიდან შენახული იქნებოდა (და კიდევ გაღრმავდებოდა) ერთი კლასის მეორეზე ბატონობა. მსგავსი მკონომიური სტრუქტურა ყველაზე უფრო მოგვაგონებდა მონათმფლობელურ მეურნეობას, მონათა ბაზრის არსებობის გარეშე.

შიც, საფრანგეთშიც, იაპონიაშიც. იდილიური „მშვიდობიანი“ არსებობის ხანა სამუდამოთ იქნა დავიწყებული, და კაპიტალისტური საზოგადოება მიეცა მსოფლიო ომების ქარტეხილს...

ჩვენ დაგვრჩა კიდევ სათქმელი ორიოდ სიტყვა კლასთა შორის ურთიერთობათა შესახებ მომავალში, ვინაიდან უკვე აპრიორულათ შეიძლება ითქვას, რომ კაპიტალისტურ ურთიერთობათა ახალმა ფორმებმა არ შეიძლება გავლენა არ იქონიოს სხვადასხვა საზოგადოებრივ ჯგუფთა მდგომარეობაზე. ძირითადი ეკონომიური კითხვა იმაში მდგომარეობს, თუ როგორი იქნება „ნაციონალური“ შემოსავლის სხვადასხვა ნაწილის ბედი; უკეთ რომ ვსთქვათ, კითხვა იმაში მდგომარეობს, თუ როგორ განაწილდება „ნაციონალური“ პროდუქტი სხვადასხვა საზოგადოებრივ კლასთა შორის და, უპირველესად ყოვლისა, როგორი იქნება მუშათა კლასის „წილის“ ევოლიუცია. ამასთან ჩვენ გამოვდივართ იმ დებულებიდან, რომ პროცესი სწარმოებს დაახლოვებით ერთნაირათ ყველა დაწინაურებულ ქვეყანაში, და დებულებები, რომელიც სამართლიანია „ნაციონალურ“ მეურნეობათათვის, სამართლიანია მსოფლიო მეურნეობისათვისაც.

უპირველესად ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს ძლიერი ტენდენცია **რეალური სამუშაო ქირის** დაცემისა. სიძვირე, რომელიც არსებითად კაპიტალისტური წარმოების დისპროპორციულობიდან გამომდინარეობს, არა თუ მოისპობა, არამედ, პირიქით, გაიზრდება (ჩვენ არ ვლაპარაკობთ, რასაკვირველია, სპეციფიურ „სამხედრო“ სიძვირეზე). დისპროპორციულობა მსოფლიო ინდუსტრიასა და მსოფლიო სასოფლო მეურნეობას შორის სულ უფროდაუფრო გაიზრდება, ვინაიდან ჩვენ ვიმყოფებით აგრარული ქვეყნების გაძლიერებული ტემპით მიმდინარე ინდუსტრიალიზაციის ხანაში. მილიტარიზმის ზრდა და ომები საშინლათ გაადიდებს გადასახადებს: „რის დაბეგვრაც კი შესაძლებელი იქნება დაიბეგრება კიდევ, ხოლო რაც კი დაიბეგრება, უკიდურესათ იქნება, დატვირთული გადასახადით“—ასე სწერდა რუსული „Торгово-Промышленная газета“¹⁾. და ეს ცარიელი სიტყვები როდია. კოლოსალური უნაყოფო ხარჯვის და სახელმწიფო ბიუჯეტის რეკონსტრუქციის დროს როგორც პირდაპირი, ისე არაპირდაპირი გადასახადების ზრდა აუცილებელია. სიძვირე იზრდება მეორე გზითაც: ჯერ ერთი, ფასები იზრდება საბაჟო გადასახადების გადიდების გამო, მეორეც ის, რომ მას ემატება **მონოპოლიური** ფასების ზრდა საკარტელო დარგებში; სახელმწიფო მონოპოლიები აძვირებს პროდუქტებს

¹⁾ Торгово-Промышленная газета, № 217, 1915 წ.

ფისკალური მოსაზრებით. ყველაფერს ამას შედეგათ მოსდევს ის, რომ სულ უფრო და უფრო დიდი ნაწილი საზოგადოებრივი პროდუქტისა გადავა ბურჟუაზიისა და მის სახელმწიფოს ხელში.

მეორეს მხრივ, საწინააღმდეგო ტენდენციას, რომელიც მუშათა კლასის მხრიდან გამოდის, წინ გადაელობება სულ უფროდაუფრო ძლიერი წინააღმდეგობა გაერთიანებული და ორგანიზაციულათ შეკავშირებული ბურჟუაზიისა, რომელიც უშუალოთაა შეზრდილი სახელმწიფოსთან. ამ სახით, სცენაზე გამოდის უკვე არა შედარებითი, არამედ **აბსოლიუტური** გაუარესება მუშათა კლასის მდგომარეობისა. კლასობრივი ანტაგონიზმები აუცილებლათ გამწვავდება. ისინი გამწვავდებიან მეორე მიზეზითაც. საზოგადოების **სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური** სტრუქტურა იწვევს, მუშათა კლასის ეკონომიური მდგომარეობის გაუარესების გარდა, მის (მუშათა კლასის) **იმპერიალისტურ სახელმწიფოს მიერ** დამონება-დამორჩილებას. მართლაც, ჯერ კიდევ ომამდე სახელმწიფო დაწესებულებათა მოსამსახურენი და მუშები მოკლებული იყვნენ მთელ რიგს ელემენტარულ უფლებებს: კოალიციის უფლებას, გაფიცვის უფლებას და სხვ. გაფიცვა რკინის გზაზე ან ფოსტაში ითვლებოდა თითქმის სახელმწიფოებრივ დანაშაულათ. ომმა კიდევ უფრო მიაკრა და დაუმორჩილა პროლეტარიატის ეს კატეგორიები მათ პატრონებს. მაგრამ რამდენადაც სახელმწიფო კაპიტალიზმი თითქმის წარმოების ყველა დარგს უყურებს, როგორც სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობის საქმეს, რამდენადაც წარმოების ეს დარგები უშუალოთ ემსახურება ომის ინტერესებს, იმდენათ დამსჯელობითი კანონმდებლობა ვრცელდება მთელ წარმოებითი ცხოვრებაზე. მუშები კარგავენ ერთი ადგილიდან მეორეზე თავისუფლათ გადასვლის უფლებას, გაფიცვის უფლებას, ეგრეთწოდებულ „ანტისახელმწიფოებრივ პარტიების“ წევრათ ყოფნის უფლებას და სხვ. მუშები ცვიდებიან **ყმების** მდგომარეობაში, რომლებიც მიკრული და მიმაგრებული არიან არა მიწაზე, არამედ ფაბრიკაზე. ისინი წარმოადგენენ თეთრ მონებს ყაჩაღური იმპერიალისტური სახელმწიფოისას, რომელსაც მომწყვდეული ჰყავს თავის ორგანიზაციის ჩარჩოებში მთელი წარმოებითი ცხოვრება.

ამ სახით, კლასობრივი ანტაგონიზმები ღებულობს საშინელს, წინა ხანებისათვის შეუძლებელ ხასიათს. კლასთა შორის ურთიერთობანი ღებულობენ ერთობ გარკვეულ და ნათელ ფორმას; მითიური „ზეკლასიური სახელმწიფოს“ არსებობა აზრათაც არავის არ მოსდის, ვინაიდან სახელმწიფო გამოდის წარმოების ხელმძღვანელის და ორგანიზატორის როლში. საკუთრების ურთიერთობანი, რომლებიც

დღემდის ბურჟუაზი იყენებდა მოცულ, ააშკარავებენ და ამჟღავნებენ თავის ნამდვილ სახეს. და თუ ასეთი იქნება მუშათა კლასის მდგომარეობა იმ მოკლე ხნის განმავლობაში, რომელიც ყოფს ერთ ომს მეორე ომისაგან, ეს მდგომარეობა, შექველდნა, კიდევ უფრო მძიმე და აუტანელი იქნება ომების დროს და ამიტომ სავსებით მართალი იყო ინგლისელი ფინანსისტების ჟურნალი „Economist“, როცა იგი ჯერ კიდევ ომის დასაწყისში სწერდა, რომ მსოფლიოსათვის ომთან ერთად იწყება ხანა უკიდურესი სოციალური კონფლიქტებისა...

თავი XIV. მსოფლიო მეურნეობა და პროლეტარული სოციალიზმი.

1. კაპიტალისტი და მუშა, როგორც საზოგადოებრივ ურთიერთობათა პოლიუსები. 2. ინტერესთა კლასობრივი წინააღმდეგობა და შედარებითი სოლიდარობა. 3. ხანგრძლივი ინტერესები და წუთიერი ინტერესები. 4. ეგრეთწოდებული პატრიარქალური ურთიერთობანი შრომასა და კაპიტალს შორის. 5. მუშათა კლასი და ბურჟუაზიული სახელმწიფო. 6. მუშათა კლასი და ბურჟუაზიულ სახელმწიფოს იმპერიალისტური პოლიტიკა („სოლიდარობის“ შედარებითი ფორმა). 7. მუშათა კლასი და ომი. 8. ბურჟუაზიულ სახელმწიფოსთან შეთანხმების კრაზი და რევოლუციონური სოციალიზმის აღორძინება.

ომს პირველ ხანებში მოყვა არა კაპიტალიზმის კრიზისი (რომლის ჩანასახებსაც მხოლოდ ყველაზე უფრო გონებამახვილი, როგორც ბურჟუაზიული ისე პროლეტარული ბანაკის პირები ხედავდნენ), არამედ „სოციალისტური“ ინტერნაციონალის დანგრევა. ეს მოვლენა, რომელსაც ბევრი ცდილობდა აეხსნა ამა თუ იმ ქვეყნის მხოლოდ და მარტო შინაგანი ურთიერთობებით, არ შეიძლება გაგებული იქნას ცოტათ თუ ბევრათ დამაკმაყოფილებლათ ამ ნიადაგზე. ვინაიდან პროლეტარული მოძრაობის კრაზი იბადება „სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა“ სხვადასხვა მდგომარეობის ნიადაგზე **მსოფლიო** მეურნეობის ფარგლებში. როგორც ჩვენ არ შეგვიძლია თანამედროვე კაპიტალიზმისა და მისი იმპერიალისტური პოლიტიკის გაგება **მსოფლიო** კაპიტალიზმის ტენდენციის ანალიზს გარეშე, ისე აუცილებელია ამ ანალიზიდან გამოსვლა **პროლეტარული მოძრაობის** ძირითადი ტენდენციების გამოკვლევის დროსაც.

კაპიტალი გულისხმობს შრომას. შრომა გულისხმობს კაპიტალს. კაპიტალისტური წარმოება არის განსაზღვრული ურთიერთობა ადამიანთა შორის, საზოგადოებრივ კლასთა შორის, რომელთაგან ერთი გულისხმობს მეორის არსებობას და პირიქით. ამ თვალსაზრისით კა-

სულ ახალ ხანაში ჩვენ ვხვდებით განსაკუთრებული კვალიფი-
კაციის წამოწყებებში სრულ ანალოგიას ასეთ წმინდა-ლოკალური.

„თავისი სამრეკლოს პატრიოტიზმისას“. ასეთ წამოწყებათა მაგალითის წარმოადგენს ცნობილ ამერიკელ „პაციფისტის“ (და ამავე დროს სამხედრო მასალების დამამზადებელის) ფორდის ფაბრიკები. აქ მუშებს ღებულობენ დიდი გარჩევით, აძლევენ მათ მომატებულ ჯამაგირს, შემოღებულია ყოველგვარი პრემიებისა და მოგებაში მონაწილეობის სისტემა; მუშებისაგან კი მოითხოვენ რომ ისინი **მიმაგრებული** იყვნენ ქარხანაზე. ამას შედეგათ მოსდევს ის, რომ გაბრიყვებული მუშები დიდ „ერთგულებას იჩენენ“ თავის ბატონისადმი.

უფრო მსხვილი მასშტაბით იმავე მოვლენას ჩვენ ვხვდებით, როცა საქმე გვაქვს ევროთა წოდებულ **მუშათა პროტექციონიზმთან** მისი პოლიტიკით „ნაციონალური მრეწველობის“, „ნაციონალური შრომის“ და სხვ. დაცვისა. ავსტრალიისა და ამერიკელი მუშების საგრძნობი ნაწილი გამსჭვალულია ამ იდეოლოგიით: არსებობს **ჩვენი** სამშობლოს მრეწველობა, რომელშიაც „ჩვენ“ (ე. ი. როგორც კაპიტალისტები, ისე მუშები) ერთნაირათ ვართ დაინტერესებული, ვინაიდან რაც უფრო დიდი მოგება ექნება „ჩვენებს“, მით უფრო მაღლა აიწევს სამუშაო ქირაც.

სხვადასხვა წამოწყებათა შორის არსებულ საკონკურენციო ბრძოლის პროცესში ყველა წამოწყება ერთნაირათ იქცევა. ყოველთვის გამოიყოფიან ხოლმე ცოტათ თუ ბევრათ მაღალი კვალიფიკაციის წამოწყებანი, რომლებიც სარგებლობენ განსაკუთრებული, პრივილეგიური მდგომარეობით. იმ ზედმეტი ღირებულების გაყოფის დროს, რომელსაც ჰქმნის **მთელი** საზოგადოება, ამ წამოწყებათა შედარებითი წონა არაპროპორციულათ დიდია, ვინაიდან ისინი ღებულობენ დიფერენციალურ მოგებას, ერთის მხრივ, კარტელურ რენტას (რამდენათაც ლაპარაკია სულ ახალ ხანაზე), მეორეს მხრივ. ამ სახით, იქმნება ნიადაგი კაპიტალისა და შრომის ერთმანეთთან დროებითი დაკავშირებისათვის **ამა თუ იმ** წარმოებითი დარგში, რაც გამოიხატება იმაში, რომ კაპიტალს ემსახურებიან არა შიშის გამო, არამედ სინდისის ქვეშ.

ცხადია, ასეთ „ინტერესთა სოლიდარობას“ კაპიტალისტსა და მუშას შორის დროებითი ხასიათი აქვს და არ შეუძლია (თუ ჩვენ სახეში გვექნება ის, რაც „უნდა იყოს“) განსაზღვროს პროლეტარიატის სამოქმედო ხაზი. მუშები რომ თავიანთ ხაზეინებს მუდამ ებლაუჭებოდნენ, მაშინ ისინი ვერ შესძლებდნენ ვერც ერთი გაფიცვის მოწყობას, და მათი დამქირავებლები თითოეული მუშის ცალ-ცალკე მოყიდვის საშუალებით სრულ გამარჯვებას მოიპოვებდნენ მათზე.

მიუხედავად ამისა, რამდენათაც პროლეტარიატი ჯერ კიდევ ვერ არჩევს სეპარატიულ და დროებითი ინტერესებს საერთო და

ხანგრძლივი ინტერესებისაგან, ის გამსჭვალულია ასეთი შემცდარი ფსიქოლოგიით. უკანასკნელს თანდათან ეღება ბოლო მხოლოდ კლასობრივი ბრძოლის პროცესში, რომელიც საბოლოოდ მაინც ამსხვერვს ამ ფსიქოლოგიას და აკავშირებს და აერთებს მუშებს და უპირდაპირებს მათ, როგორც კლასს, კაპიტალისტთა კლასს. ასე იქნა აღმოფხვრილი პატრიარქალური პერიოდის ფსიქოლოგია, როცა გაწყდა კავშირი ცალკე წამოწყების ხაზეინ-მეპატრონესა და მუშას შორის. ასე მოჭამა დრო მაღალი კვალიფიკაციის მუშების პროფესიულ კავშირთა „სამქრო შეზღუდვამ“.

მაგრამ მეცხრამეტე საუკუნის დასასრულმა, რომელმაც საგრძნობლად შეასუსტა კავშირი კაპიტალისტებსა და მუშათა შორის, დაუპირდაპირა რა ერთმანეთს ეს კლასები და მათი ორგანიზაციები, როგორც კლასები და ორგანიზაციები პრინციპიულად მტრულად განწყობილი ურთიერთისადმი, ჯერ კიდევ ვერ მოსპო კავშირი მუშათა კლასსა და ბურჟუაზიის ყველაზე უფრო სხვილ ორგანიზაციას შორის: ეს ორგანიზაცია არის **იმპერიალისტური სახელმწიფო**.

მუშათა კლასის **დაკავშირება** ამ ორგანიზაციასთან გამოიხატებოდა მუშათა პატრიოტიზმის („სოციალ-პატრიოტიზმის“) იდეოლოგიაში, „სამშობლოს“ იდეოლოგიაში, რომელსაც უნდა ემსახუროს მუშათა კლასი.

ამ მოვლენის მატერიალური საფუძველი ყველა ზემოთქმულის შემდეგ აშკარა იქნება, თუ ყურადღებას მივაქცევთ მსოფლიო მეურნეობის მთელ სფეროს.

ჩვენ დავინახეთ, რომ მე-XIX საუკუნის დასასრულში და მე-XX საუკუნის დასაწყისში საკონკურენციო ბრძოლის სიმძიმის ცენტრი საგრძნობლად გადავიდა საგარეო კონკურენციაზე, ე. ი. კონკურენციაზე მსოფლიო ბაზარზე. ამ სახით, კაპიტალის სახელმწიფოებრივმა ორგანიზაციამ, „სახელმწიფო სამშობლომ“, რომელიც სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტად გადაიქცა, დაიკავა ცალკე წამოწყების ადგილი და გამოვიდა ბრძოლის მსოფლიო ასპარეზზე მთელი თავისი რთული და მძიმე აპარატით.

ამ თვალსაზრისით უპირველესად ყოვლისა უნდა იქნას განხილული იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა **საახალშენო პოლიტიკა**.

ბევრს ზომიერ ინტერნაციონალისტს გონია, რომ საახალშენო პოლიტიკას არავითარი სარგებლობა არ მოაქვს მუშათა კლასისათვის, გარდა ვნებისა და **ამიტომ** ის უნდა იქნას უარყოფილი. აქეთიდან ბუნებრივად გამომდინარეობს სურვილი დაამტკიცონ, რომ ახალშენები არავითარ შემოსავალს არ იძლევა, რომ ისინი ბურჟუაზიის

თვალსაზრისითაც წარმოადგენენ „მინუსს“ და სხვ. ასეთ თეორიას ანვითარებს, მაგალ., კაუცკი.

სამწუხაროდ, ამ თეორიის ნაკლი, უბრალოდ რომ ვთქვათ, ისაა, რომ საახალშენო პოლიტიკას მოაქვს დიდ სახელმწიფოებისათვის, ე. ი. მათი გაბატონებული კლასებისათვის, „სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური ტრესტისათვის“, ერთობ დიდი შემოსავალი. სწორედ ამიტომ აწარმოებს ბურჟუაზია საახალშენო პოლიტიკას. მაგრამ თუ ეს მართალია, მართალია ისიც, რომ ამით იქმნება შესაძლებლობა მუშების სამუშაო ქირის გადიდებისა ახალშენების ველურებისა და დაპყრობილ ხალხების ექსპლოატაციის საშუალებით.

სწორედ ასეთი იყო დიდ სახელმწიფოთა საახალშენო პოლიტიკის შედეგები. ამ პოლიტიკის მსხვერპლი შეიქნა არა კონტინენტის მუშები და არა ინგლისის მუშები, არამედ ახალშენების ხალხები. კაპიტალიზმის მთელმა სისაძაგლემ და მთელმა საშინელებამ, თანამედროვე ბიუროკრატიის მთელმა ცინიზმმა, გაუმაძღრობამ და სიმხეცემ სწორედ ახალშენებში მოიყარა თავი. ევროპის მუშები კი, პირიქით, წუთიერის თვალსაზრისით იგებდნენ სამუშაო ქირის გადიდებით „სამრეწველო აყვავების“ გამო. ყოველივე ექვს გარეშეა, რომ ევროპა-ამერიკის მრეწველობის შედარებითი „წარმატება და წინსვლა გამოწვეული იყო სწორეთ საახალშენო პოლიტიკის საშუალებით. ასე, „მესამე პირთა“ (კაპიტალიზმის წინა დროის მწარმოებელთა) და ახალშენების მცხოვრებთა შრომის ექსპლოატაცია აღიდებდა ევროპისა და ამერიკის მუშათა სამუშაო ქირას.

ამასთან აღნიშნული უნდა იქნეს ერთი ფრიად დიდი მნიშვნელობის გარემოება: იმ ბრძოლას, რომელიც სწარმოებდა „სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა“ შორის ახალშენების, გასაღების და ნედლი მასალის ბაზრების, კაპიტალის დასაბანდებელი ადგილების და იაფი მუშა-ხელის მოსაპოვებლად, ყველასათვის ერთნაირი შედეგი როდი ჰქონდა. მაშინ, როცა ინგლისი, გერმანია და ამერიკა ძლევამოსილად და საშინელი სისწრაფით მიდიოდა წინ მსოფლიო ბაზარზე, რუსეთი და იტალია—მიუხედავად ამ ქვეყნების იმპერიალისტების ყოველგვარ ღონისძიებისა—აღმოჩნდნენ ერთობ „სუსტები“.

ამ სახით, რამდენიმე იმპერიალისტური დიდი სახელმწიფო გადაიქცა პრეტენდენტებად მსოფლიო მონოპოლიაზე. დანარჩენ სახელმწიფოთა მიმართ ისინი აღმოჩნდნენ „კონკურენციის გარეშე“.

ეკონომიური თვალსაზრისით საქმის მდგომარეობა ასეთია. მსოფლიო ბაზარზე არსებულ ბრძოლის პროცესში სწარმოებს მსოფლიო ზედმეტი ღირებულების გაყოფა. როგორც „ნაციონალურ მეურნეო-

ბის“ ჩარჩოებშიც, სწორეთ ისე მსოფლიო მეურნეობის ფარგლებშიც ყველაზე უფრო ძლიერი კონკურენტები (აქ ანგარიშში უნდა იქნას მიღებული სხვადასხვა ფაქტორი: საწარმოვო სტრუქტურა, სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტური აპარატის სიძლიერე, უპირატესობანი, რომლებიც გამომდინარეობენ სხვადასხვა „ბუნებრივი მონოპოლიებიდან“, და სხვ.) ღებულობენ **ზე-მოგებას**, თავისებურ დიფერენციალურ მოგებას (მაღალი წარმოებითი სტრუქტურის გამო) და თავისებურ საკონტროლო რენტას (მონოპოლიას განმამტკიცებელი მილიტარისტული აპარატის საშუალებით და დახმარებით).

ზემოგება, რომელსაც ღებულობს იმპერიალისტური სახელმწიფო, ადიდებს მუშათა კლასის სათანადო ჯგუფების, და, უპირველესად ყოვლისა, **მაღალ კვალიფიკაციის მუშათა** სამუშაო ქირას.

ამგვარ მოვლენას წინადაც ჰქონდა ადგილი. ეს არა ერთხელ აღუნიშნავს ფრიდრიხ ენგელსს, როცა იგი მიუთითებდა **ინგლისის** მონოპოლიურ მდგომარეობაზე მსოფლიო ბაზარზე და აქედან გამომდინარე ინგლისის პროლეტარიატის კონსერვატიზმზე.

ახალშენების ძარცვა-გლეჯაში პროლეტარიატის ერთგვარი დაინტერესების ნიადაგზე იზრდება და მტკიცდება პროლეტარიატის კავშირი იმპერიალისტურ სახელმწიფოს ბურჟუაზიულ ორგანიზაციასთან. სოციალისტურ ლიტერატურაში ამგვარი ფსიქოლოგია სოციალ-დემოკრატიულ ოპორტუნისტთა „სახელმწიფოებრივ“ თვალსაზრისში პოულობდა თავის გამოხატულებას. ეს „სახელმწიფოებრივი სიბრძნე“, რომელსაც ხაზს უსვამდნენ ყოველ ფეხის გადადგმაზე, წარმოადგენდა სრულიად დავიწყებას **რევოლუციონური მარქსიზმის** თვალსაზრისისას.

მარქსი და ენგელსი სახელმწიფოს ისე უყურებდნენ, როგორც ორგანიზაციას გაბატონებულ კლასებისა, რომელნიც სისხლითა და მახვილით დევნიან და ჰყვლეფენ დაბეჩალებულ და დამონებულ კლასს. ისინი ფიქრობდნენ, რომ მომავალ საზოგადოებაში არავითარ სახელმწიფოს არ ექნება ადგილი, იმიტომ რომ არ იქნება არავითარი კლასი. მართალია, პროლეტარიატის დიქტატურის გარდამავალი ხანისათვის, სადაც დროებით გაბატონებული კლასის როლში პროლეტარიატი გამოდის, ისინი (სრულიად სამართლიანად) მოითხოვდნენ მუშათა კლასის სახელმწიფოებრივი ძალაუფლების **თავისებურ** აპარატს, როგორც აპარატს დამხობილ კლასების **ასალაგმავად**. მაგრამ ისინი როგორც აპარატს დამხობილ კლასების **ასალაგმავად** დაუზოგავად აკრიტიკებდნენ ლასალიანელებს და სხვა „სახელმწიფო კაცებს“. და ყოვე-

ლივე ეჭვს გარეშეა, რომ ამ რევოლუციონურ თვალსაზრისთანაა დაკავშირებული ცნობილი თეზისი „კომუნისტური მანიფესტი“-სა: პროლეტარებს არა აქვთ სამშობლო.

მაგრამ მარქსიზმის სოციალისტური ეპიგონების მიერ მარქს-ენგელსის რევოლუციონური პოზიცია დავიწყებული იქნა. „**ქეშმარიტ პატრიოტიზმისა**“ და „**ქეშმარიტ სახელმწიფოებრივობის**“ თეორიამ, რომელიც, როგორც წვეთი წვეთს, ისე წააგავდა გაბატონებულ ბურჟუაზიის ჩვეულებრივ პატრიოტიზმსა და ჩვეულებრივ სახელმწიფოებრივობას. ეს ფსიქოლოგია ორგანიულად აღმოცენდა პროლეტარიატის სახელმწიფოებრივ-კაპიტალისტურ ტრესტთა მაღალმპყრობელურ პოლიტიკაში მონაწილეობის ნიადაგზე.

ამიტომ არც გასაკვირია, რომ, როცა ომი დაიწყო, დაწინაურებული კაპიტალისტური ქვეყნების მუშათა კლასი, ბურჟუაზიულ სახელმწიფოებრივ ხელისუფლებასთან ერთგვარათ დაკავშირებული, გამოვიდა ამ ხელისუფლების დასახმარებლათ. ამისათვის ამზადებდა მას მთელი წინააღმდეგობის განვითარება, ეს მოყვა შედეგათ პროლეტარიატის კავშირს ფინანსიური კაპიტალის სახელმწიფოებრივ ორგანიზაციასთან.

მაგრამ თვით ომმა, რომლის წარმოებაც შესაძლებელი იყო მხოლოდ პროლეტარიატის ჩუმი თანხმობის ან და მისი არა საკმაო აღშფოთების გამო, დაუმტკიცა მას, რომ მისი დაინტერესება იმპერიალისტური პოლიტიკით **არაფერს არ წარმოადგენს შედარებით იმ კრილოებთან, რომელსაც მას აყენებს ომი.**

ასე იწყება იმპერიალიზმის კრიზისი და პროლეტარული სოციალიზმის აღორძინება. ევროპის მუშათა კლასს იმპერიალიზმი ახლა ეჩვენა თავისი ნამდვილი სახით. თუ წინათ მისი ბარბაროსული, განმანადგურებელი, მტაცებლობითი მოღვაწეობა თითქმის მთლათ ველურებს ატყდებოდა თავზე, ახლა იგი მთელი თავისი სისხლიანი და აღვირახსნილი სტიქიური ძლიერებით ატყდება ევროპის მუშათა კლასს. ზედმეტი გროშები, რომელსაც ღებულობენ ევროპის მუშები იმპერიალიზმის საახალშენო პოლიტიკიდან,—განა მისაღებია ანგარიშში შედარებით მილიონობით დახოცილ მუშებთან, მილიარდობით დახარჯულ ფულთან, გათავხედებულ მილიტარიზმის გასაოცარ სრესასთან, საწარმოვო ძალების ბარბაროსულ ფლანგვასთან, შიმშილთან და სიძვირესთან?

ომმა დაამსხვრია უკანასკნელი ბორკილი, რომელიც აკავშირებდა მუშებს ხაზინებთან—მონური მორჩილება იმპერიალისტური **სახელმწიფოსადმი.** ნიადაგი ეცლება პროლეტარიატის მსოფლმხედ-

ველობის სივიწროვეს, მისი ინტერესების **ნაციონალურ-სახელმწიფოებრივი** ინტერესებით შემოფარგვლას, მის პატრიოტიზმს. წუთიერი ინტერესები, დროებითი სარგებელი, რომელსაც პროლეტარიატი ღებულობდა იმპერიალისტური ძარცვა-გლეჯიდან და იმპერიალისტურ სახელმწიფოსთან კავშირიდან, სულ უფრო და უფრო კარგავს ყოველივე ფასს და მნიშვნელობას და მის ალაცს იჭერს მუდმივი და საერთო ინტერესები კლასისა მთლიანათ, სოციალური რევოლუციის იდეა საერთაშორისო პროლეტარიატისა, რომელიც შეიარაღებული ხელით ამსხვრევს ფინანსიური კაპიტალის დიქტატურას, ამსხვრევს მის სახელმწიფოებრივ აპარატს და ამყარებს ახალ ხელისუფლებას, მუშათა ხელისუფლებას ბურჟუაზიის წინააღმდეგ. და ბურჟუაზიული სახელმწიფოს საზღვრების დაცვისა თუ გაფართოვების იდეის ადგილს, რომელიც საშინლათ აბრკოლებს საწარმოვო ძალების განვითარებას, იჭერს ლოზუნგი სახელმწიფო საზღვრების **მოშლისა** და ხალხების შეერთებისა ერთ სოციალისტურ ოჯახათ. ასე დიდი წამებითი კვლევა-ძიების შემდეგ პროლეტარიატი გებულობს თავის ნამდვილ ინტერესებს, რომელსაც მიჰყავს იგი რევოლუციის საშუალებით სოციალიზმისაკენ.

დ ა ს კ ვ ნ ა

ისტორია მიდის წინააღმდეგობათა გზით. წინააღმდეგობათა გზით ვითარდება ისტორიული არსებობის ხერხემალი—საზოგადოების ეკონომიური სტრუქტურა. ფორმათა დაუსრულებელი ცვალებადობა, მათი გარდამავალი არსებობა, ცოცხალი დინამიკა, რომელიც სულ ახალსა და ახალს ჰქმნის—ასეთია სინამდვილის იმანენტური კანონი. ჰეგელის დიალექტიკა, რომელიც მარქსმა ფეხზე დააყენა, სწორეთ მით არის კარგი, რომ იგი საშუალებას იძლევა გამოვიცნოთ ცხოვრების დიალექტიკა, უშიშრათ გავუკეთოთ ანალიზი აწმყოს, ამასთან სრულებით არ უნდა შეგვაფიქროს იმ გარემოებამ, რომ ყოველი ესა თუ ის მდგომარეობა შეიცავს თავისი საკუთარი დაღუპვის ჩანასახს.

„მის მისტიფიკაციურ ფორმით დიალექტიკა გერმანიაში მოდაში იყო შემოსული, ვინაიდან იგი ასხვაფერებდა და ნათელს ჰფენდა სინამდვილეს. მის რაციონალურ ფორმაში იგი ბურჟუაზიისა და მისი მოციქულებისათვის წარმოადგენს ცთუნებას და უდიდეს სისულელეს, ვინაიდან ის შეიცავს არ მარტო არსებულის დადებითი გაგებას, არამედ გაგებას მის უარყოფისა, მის აუცილებელ დაღუპვისა, ვინაიდან ის ყოველგვარ განხორციელებულ ფორმას იხილავს როგორც მოძრაობას და, მაშასადამე, როგორც რალაც გარდამავალს, ვინაიდან მას, დიალექტიკას, ვერაფერი ვერ მოხიბლავს, ვინაიდან იგი თავისი არსებით გამსჭვალულია კრიტიკული და რევოლუციონური სულით“. ასე სწერდა მარქსი „კაპიტალის“ I ტომის წინასიტყვაობაში. მას შემდეგ ბევრმა დროს განვლო, და უკვე აშკარათ ისმის ისტორიის კარებზე სხვა მომავლის კაკუნი. თანამედროვე საზოგადოებას, რომელმაც საშინლათ განავითარა საწარმოვო ძალები, დაიპყრო სულ ახალი და ახალი დარგები და არაჩვეულებრივად დაუმორჩილა ადამიანის ბატონობას მთელი ბუნება, სული ეხუთება კაპიტალისტურ რკალებში. ის წინააღმდეგობანი, რომლებიც ჩასხმული იყვნენ კაპიტალიზმის არსებაში და მისი განვითარების დასაწყისში მხოლოდ ემბრიონალურ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ, ფართოვდებოდნენ და იზრდებოდნენ კაპიტალიზმის ზრდასთან ერთად, იმპერიალისტურ ხა-

ნაში ისინი აღწევენ უმაღლეს საფეხურს: საწარმოვო ძალები მათი ახლანდელი მასშტაბით დაჟინებით მოითხოვს სხვა წარმოებითი ურთიერთობებს. კაპიტალისტური ქერქი აუცილებლათ უნდა გასკდეს.

ფინანსიური კაპიტალის ხანამ ყველაზე უფრო აშკარად და მწვავეთ გამოამჟღავნა კაპიტალისტური ორგანიზმის, როგორც ასეთის, შეუგუებლობის ყველა ელემენტები. წინათ, როცა კაპიტალიზმი გამოდიოდა როგორც პროგრესიული ძალა, ისე როგორც მისი კლასობრივი მატარებელიც—ბურჟუაზია,—მას შეეძლო დაეფარა რამდენათმე თავისი შინაგანი ნაკლულევანებანი კაპიტალიზმის წინააღმდეგ ურთიერთობათა საშინელი ჩამორჩენილობისა და შეუგუებლობის გამო. მსხვილმა წარმოებამ, რომელიც შეიარაღებული იყო გრანდიოზული მანქანებით, სრული გამარჯვება მოიპოვა ხელოსნობაზე მისი უბადრუკი ტექნიკით. მაგრამ ეს მტკივნეული პროცესი იყო კაპიტალიზმის წინააღმდეგ წარმოებითი ფორმათა კრაზი. მეორე მხრივ, სწორეთ ამ ფორმათა არსებობა, არსებობა ყოველგვარ „მესამე პირებისა“ კაპიტალისტურ წარმოებითი პროცესში საშუალებას აძლევდა კაპიტალიზმს გაეფართოვებინა „მშვიდობიანი გზით“ თავისი სიძლიერე და არ გამოემჟღავნებინა, ამ სახით, ის საზღვრები, რომელიც დადებული აქვს სამეურნეო ევოლიუციას მისი კაპიტალისტური ქერქით. ამიტომ ყველაზე უფრო საერთო ხასიათის თვისებებს იმ წინააღმდეგობათა, რომელნიც შეადგენენ კაპიტალიზმის, როგორც ასეთის, არსებით მხარეს, შეადგენენ მის „კანონს“, შეეძლო გამოემჟღავნება მთელი თავისი სიმწვავეთ სამეურნეო განვითარების მხოლოდ იმ სტადიაზე, როცა კაპიტალიზმმა მიაღწია თავისი განვითარების უმაღლეს წერტილს, როცა იგი გადაიქცა საზოგადოებრივ-ეკონომიური ცხოვრების არა მარტო გაბატონებულ ფორმათ, არამედ ეკონომიურ ურთიერთობათა საყოველთაო ფორმათ, როცა, სხვანაირად რომ ვთქვათ, იგი გამოვიდა როგორც მსოფლიო კაპიტალიზმი. კაპიტალიზმის შინაგანი წინააღმდეგობანი მხოლოდ ეხლა აშკარადებიან და მჟღავნდებიან საშინელი სიძლიერით. უსაშინელესი ტკივილები თანამედროვე კაპიტალისტური მსოფლიოსი, რომელსაც სიხლთანაოფლს ასხამს სიკვდილის წინ ურვა-წუხილში,—ეს გამოხატულებაა კაპიტალისტური წყობილების ისეთ წინააღმდეგობათა, რომელნიც ბოლოს და ბოლოს ააფეთქებენ მას.

კაპიტალიზმი ცდილობდა თავისი საკუთარი ანარქიის მოსპობას მისი სახელმწიფოებრივი ორგანიზაციის რკინის რკალებში მომწყვდევით. თუმცა მან სახელმწიფოს შიგნით კონკურენცია მოსპო, მაგრამ სამაგიეროთ აუშვა მსოფლიო ორონტრიალის ყველა ქაჯები.

კაპიტალიზმი ცდილობდა მოეშინაურებინა მუშათა კლასი და შეესრულებინა სოციალური წინააღმდეგობანი საახალშენო პოლიტიკის საშუალებით. მაგრამ ამით მიღწეული იქნა მიზანი მხოლოდ ერთი წუთით, რის გამოც აუცილებელი შეიქნა მთელი კაპიტალისტური სისტემის კრახი.

კაპიტალიზმი ცდილობდა მიეცა საწარმოვო ძალების განვითარებისათვის ისეთი მიმართულება, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო მათი ექსპლოატაცია ნაციონალურ სახელმწიფოებრივ ჩარჩოებში იმპერიალისტური დაპყრობების საშუალებით. მაგრამ მან ვერ შესძლო ამ ამოცანის გადაწყვეტა თავისი მეთოდებითაც კი.

მან მილიტარიზმის განვითარება უაღრეს საფეხურამდე მიიყვანა. მან გამოიწვია ისტორიულ ასპარეზზე შეიარაღებულ ადამიანთა მილიონები. მაგრამ იარაღი უკვე იწყებს მის წინააღმდეგ მოქმედებას. პოლიტიკური ცხოვრებისათვის გამოღვიძებული, იმ თავიდან მორჩილი და მოშინაურებული, ხალხის მასები სულ უფრო და უფრო ხმამაღლა გამოსთქვამენ თავიანთ უკმაყოფილებას. გამობრძმედილი ბრძოლებში, რომლებიც მათ ზემოდან მოახვიეს თავზე, მიჩვეულნი სიკვდილისადმი პირდაპირ შეხედვას, ისინი ასეთივე გამბედაობით იწყებენ იმპერიალისტური ომის ფრონტის გარღვევას და ამ ომის სამოქალაქო ომით გადაქცევას ბურჟუაზიის წინააღმდეგ. ასე, კაპიტალიზმმა, რომელმაც მიიყვანა წარმოების კონცენტრაცია წარმოუდგენელ წერტილამდე, შექმნა ცენტრალისტური წარმოებითი აპარატი, ამავე დროს მოამზადა უთვალავი კადრები თავისი საკუთარი მესაფლავეებისა. კლასთა უდიდეს შეტაკების დროს ფინანსიური კაპიტალის დიქტატურა იცვლება რევოლუციონური პროლეტარიატის დიქტატურით. „კაპიტალისტური საკუთრების ზარამ ჩამოჰკრა. ექსპროპრიატორებს ექსპოპრიაციას უშვრებიან“.

ს ა რ ჩ ე ვ ი.

გვერ.

ავტორის წინასიტყვაობა	3
---------------------------------	---

განყოფილება I.

(მსოფლიო მეურნეობა და კაპიტალის ინტერნაციონალიზაციის პროცესი).

თავი I. მსოფლიო მეურნეობის ცნება	5
თავი II. მსოფლიო მეურნეობის ზრდა	17
თავი III. მსოფლიო მეურნეობის ორგანიზაციულად შეკავშირებული ფორმები	40

განყოფილება II.

(მსოფლიო მეურნეობა და კაპიტალის ნაციონალიზაციის პროცესი).

თარი IV. „ნაციონალურ მეურნეობათა“ შინაგანი სტრუქტურა და საბაჟო პოლიტიკა	51
თავი V. გასაღების მსოფლიო ბაზარი და ცვლილებანი გასაღების პირობებში	70
თავი VI. ნედლი მასალის მსოფლიო ბაზარი და ცვლილებანი ამ მასალების შესყიდვის პირობებში	78
თავი VII. კაპიტალის მსოფლიო მოძრაობა და ინტერნაციონალურ ურთიერთობათა ეკონომიური ფორმების შეცვლა .	86
თავი VIII. მსოფლიო მეურნეობა და „ნაციონალური“ სახელმწიფო	94

განყოფილება III.

(იმპერიალიზმი, როგორც კაპიტალისტური კონკურენციის გაფართოებული მასშტაბით განახლება).

თავი IX. იმპერიალიზმი, როგორც ისტორიული კატეგორია .	101
თავი X. კაპიტალის კონცენტრაციისა და ცენტრალიზაციის პროცესების განახლება მსოფლიო მასშტაბით	108

II

თავი XI. საკონკურენციო ბრძოლის საშუალებანი და სახელ- მწიფო ძალა-უფლება	114
---	-----

განყოფილება IV.

(მსოფლიო მეურნეობის მომავალი და იმპერიალიზმი)

თავი XII. იმპერიალიზმის „აუცილებლობა“ და „ულტრაიმპე- რიალიზმი“	123
თავი XIII. ომი და სამეურნეო ევოლიუცია	138
თავი XIV. მსოფლიო მეურნეობა და პროლეტარული სოცია- ლიზმი	156
დასკვნა	164
სარჩევი	167

5გ.

შ 85/100

ფასი 20 კპპ.

ს. ს. შ. უ. ს. პოლიგრ. განყ. 1-ლი სტამბა პლეს. № 91.

ნებად. მთავარლიტი № 1456. შეკ. № 787. დაიბ. 2000 ე.